

Per Pettersson

Utmaningar för Svenska kyrkans identitet

NÄR BEHOVET AV KYRKAN ÖKAR MEN
SÖNDAGSGUDSTJÄNSTERNA MINSKAR

Svenska kyrkan
KARLSTADS STIFT

Utmaningar för Svenska kyrkans identitet

när behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar

Copyright © Per Pettersson 2013

Utgiven av Karlstads stift 2013
svenskakyrkan.se/karlstadsstift

Foto: Johan Eklund och Andreas Reichenberg
Sättning: Maria "ia" Sköld
Tryck: Citytryck, Karlstad 2013
ISBN 978-91-981240-0-2

Per Pettersson

Utmaningar för Svenska kyrkans identitet

NÄR BEHOVET AV KYRKAN ÖKAR
MEN SÖNDAGSGUDSTJÄNSTERNA MINSKAR

Innehåll

Förord.....	7
1. Introduktion och syfte.....	9
Gudstjänsten som kärna i Svenska kyrkans identitet.....	9
Problemformulering.....	11
Syfte.....	12
Disposition och innehåll.....	12
2. Svenska kyrkan i samspel med samhällets förändringar.....	14
Från jordbrukssamhälle via industri- till tjänstesamhälle.....	15
Tjänsters logik med fokus på individen.....	20
Värderingsförskjutning från kollektiv till individ.....	22
Kyrkan förändras från överhet till resurs.....	24
Sammanfattning.....	27
3. Svenska kyrkan i det svenska religiösa landskapet.....	28
Ökande religiös pluralism.....	32
Svenska kyrkan – den största organisationen vid sidan av staten.....	33
Sammanfattning.....	35
4. Gudstjänsten som identitetsmarkör.....	36
Huvudgudstjänstens centrala plats inom Svenska kyrkan.....	36
Gudstjänstens plats i kyrkomedlemmarnas liv.....	39
Medlemmarnas tro och gudstjänstdeltagande.....	44
Vad prioriterar Svenska kyrkans medlemmar?.....	46
Sammanfattning.....	49
5. Kyrkan som kompletterande välfärdsaktör.....	50
Nya områden där Svenska kyrkan efterfrågas.....	50
En fallstudie i Gävle.....	52
Svenska kyrkans breda verksamhet.....	53
Konsensus om Svenska kyrkans komplementära roll.....	59
Sammanfattning.....	63

6. Gudstjänster och diakoni i kris- och katastrof	65
Från mordet på Olof Palme 1986 till Estoniakatastrofen 1994.....	66
En fallstudie av Svenska kyrkans roll vid Estoniakatastrofen	67
Svenska folkets attityder och beteende.....	69
Kyrkan som offentlig resurs	70
Kyrkobyggnader som viktiga mötesplatser.....	71
Präster som symboliska representanter för det kollektiva	72
Kyrkan som offentlig resurs för krishantering.....	73
Dolda relationer tydliggjordes	75
Svenska kyrkans nationalkurativa funktion	77
Från Estoniakatastrofen 1994 till flodvågskatastrofen 2004	77
Religion som resurs i det sekulära samhället	80
Religiös normalitet i vardag och katastrof.....	81
Sammanfattning.....	82
7. Kyrkans medverkan i offentliga institutioner – exemplet skolan	83
Spänningar och förhandlingar mellan sekularitet och religiös närvaro	84
Skolavslutningar i Svenska kyrkans kyrkobyggnader	86
Ökande offentlig debatt.....	87
Protester mot att flytta skolavslutningen från kyrkan	
– fallet Sotenässkolan	91
Två undersökningar	92
Skilda principer vid skolavslutning och katastrof.....	94
Sammanfattning.....	94
8. Kyrkan och dess identitet ur medlemmarnas perspektiv	96
Bred verksamhet med samma individ som mottagare.....	96
En livslång relation till kyrkan – den svenska religiösa normaliteten.....	100
Behov av gudstjänst och deltagande varierar under livet.....	103
”Mismatch” och spänningar mellan skilda bilder av kyrkans identitet	
och funktion.....	105
Relationen till kyrkan förmedlar en kollektiv identitet	107
Dopet som identitet.....	110
Kyrkan och kyrkoorganisationen är inte samma sak.....	111
9. Sammanfattande reflektioner och samtalsfrågor	114
En kyrka med mångsidig identitet.....	115
Frågor för samtal.....	117

Förord

År 2012 samlades medarbetare från hela Karlstads stift till ett medarbetarmöte. Rubriken var I Guds tjänst. Mötet var en del av ett längre projekt som handlade om arbete med gudstjänst i dess vidaste bemärkelse. Det var allt från söndagens högmässa till kyrkliga handlingar och andakterna i barn och ungdomsgruppen. I anslutning till detta arbete valde Stiftelsen Religionsvetenskapliga Institutet att avsätta medel för ett forskningsprojekt om Svenska kyrkans medlemmars relation till gudstjänsten. Denna bok är resultatet av detta projekt.

Svenska kyrkan har levt i nära samspel med samhället. I olika tider har relationen sett olika ut. År 2000 kom Svenska kyrkan att formellt förändra sin relation till staten. Det var en naturlig konsekvens att ett samhälle som blivit mer mångkulturellt och mångreligiöst än tidigare. I denna förändring kom också en starkare betoning på kyrkan som ett trossamfund bland andra att bli synligt. Trots detta har Svenska kyrkan genom sina många tillhöriga en särställning. Denna relation mellan folk och kyrka blir inte minst tydlig i bruket av kyrkliga handlingar och kyrkans plats vid lokala och nationella katastrofer.

Förmodligen har det alltid funnits en spänning mellan kyrkans bekända tro och enskilda människors tro. På samma sätt har det förmodligen också funnits en skillnad mellan kyrkans tankar kring hur spiritualiteten utövas och många människors personliga förhållningssätt. Svenska kyrkan betonar i sin Kyrkoordning söndagsgudstjänsten som central för kyrkans självförståelse. Gudstjänst är inte verksamhet utan identitet. Samtidigt väljer många att oftare söka kyrkans tjänster i andra sammanhang än vid söndagens gudstjänst. I dessa perspektiv är det viktigt att få den fördjupade förståelsen för Svenska kyrkans utveckling i relation till samhället och människors relation till kyrkan och dess tro, lära och liv som ges i denna bok.

Jag vill uttrycka min tacksamhet till professor Per Pettersson för det viktiga forskningsarbete han utfört och som bland annat gestaltas i denna bok. Hans forskning och de frågor han aktualiserar är centrala för Karlstads stift och för Svenska kyrkan i stort. Den är ett viktigt bidrag i samtal kring Svenska kyrkans kyrkosyn och den verksamhet som utifrån den grundläggande uppgiften tar form som gudstjänst, diakoni, undervisning och mission i församlingens liv.

Karlstads stift i september 2013

Esbjörn Hagberg
Biskop

Kapitel 1

Introduktion och syfte

Gudstjänsten som kärna i Svenska kyrkans identitet

I såväl officiella dokument som i det vardagliga samtalet om Svenska kyrkan och dess verksamhet betonas ofta att gudstjänsten och i synnerhet söndagens huvudgudstjänst är den viktigaste aktiviteten inom Svenska kyrkan. När kyrkans identitet beskrivs relateras den ofta till gudstjänsterna som uttryck för identitetens kärna¹. Svenska kyrkans Kyrkoordning markerar att; ”*Gudstjänsten är kyrkolivets centrum...*” (Kyrkoordningen 2007: Femte avd. 17 kap. Inledning). I en lokal församlingsinstruktion kan det uttryckas så här; ”*Gudstjänsten är navet i en församling*” (Östmarks församling 2011).

Den starka betoningen av gudstjänstens prioritet i relation till andra delar av kyrkans verksamhet gäller också inom andra kristna kyrkor. Mässan, särskilt söndagens mässa har en central plats i den Katolska kyrkan, som också betonar att det mer eller mindre är en plikt att delta i mässan varje vecka om man ska räknas som en riktig katolik. I de ortodoxa kyrkornas tradition betonas på ett särskilt sätt att gudstjänstens liturgi uttrycker trons innehåll, vilket innebär att gudstjänsten är mycket central och får till följd att det blir särskilt viktigt att hålla fast vid den ursprungligt traderade liturgiska ordningen. Även i moderna kristna rörelser och samfund är identitet och formerna för gudstjänstutövning ofta nära sammankopplad. T.ex. utgör de karismatiskt präglade gudstjänsterna med tungotal bakgrund till pingströrelsens namn och är en kärna i dess identitet. Och kväkarsamfundets gudstjänster, vilka är präglade av jämställd kollektivism, stillhet och en lågmäld meditativ karaktär, är också på ett tydligt sätt uttryck för kväkarnas identitet.

1 När det i boken talas om Svenska kyrkans identitet enligt kyrkans officiella dokument, avses den idealbild av en önskad identitet som där uttrycks. Dessa dokument är antagna av demokratiskt valda organ, t.ex. kyrkomötet, lokala kyrkofullmäktige eller kyrkoråd. De är följaktligen resultat av diskussioner och kompromisser mellan olika enskilda uppfattningar om kyrkans identitet, även om detta fokus på söndagens huvudgudstjänst är fast förankrad i kyrkans tradition.

Svenska kyrkans medlemsundersökning som genomfördes 2010 visar att endast 6 % av Svenska kyrkans medlemmar deltar i minst en gudstjänst per månad, om man inte räknar med gudstjänster i samband med dop, konfirmation, vigsel eller begravning. Men om man ser till hur många som deltar minst någon gång per år och även räknar med de senare formerna av gudstjänster, så är det vad som gäller för 75 % av medlemmarna (Bromander 2011). Detta innebär att finns en spänning mellan å ena sidan Svenska kyrkans officiella teologiska betoning av söndagens huvudgudstjänst som särskilt identitetsgivande, och å andra sidan den praktiska verkligheten bland kyrkans medlemmar i församlingarna när det gäller gudstjänstdeltagande (Edgardh 2010).

Studier bland Svenska kyrkans medlemmar tydliggör att det finns många olika motiv för att tillhöra kyrkan och många olika sätt att betrakta sin tillhörighet och det värde det innebär för den enskilda individen att tillhöra kyrkan. Utifrån detta kan man indirekt dra slutsatsen att det bland medlemmarna finns olika former av personligt upplevd kyrklig identitet, uttryckt i attityder och deltagande i aktiviteter, som inte är knuten till söndagens huvudgudstjänst². Den stora skillnaden mellan kyrkans officiella fokus på söndagens huvudgudstjänst och det låga deltagandet i denna bland kyrkans medlemmar, skapar lätt en upplevelse av ständigt misslyckande bland kyrkans församlingsmedarbetare genom att man inte når upp till de förväntningar som uttrycks i de officiella målskrivningarna. Man kan fråga sig hur få som egentligen kan delta i söndagens gudstjänst för att den fortfarande ska kunna betraktas som kyrkolivets centrum? (Bäckström, Edgarh och Pettersson 2004).

Frågan om den starka fokuseringen på söndagens huvudgudstjänst och dess plats som kyrkans identitetsgivande kärna och som ett mått på framgång har diskuterats i olika sammanhang. Den kanske mest har diskuterats på lokalplanet i frustration över att så få människor deltar i gudstjänsterna, men den har också på senare tid ifrågasatts på högre nivå, bland annat av några av Svenska kyrkans biskopar (Kyrkans tidning 2010-06-10, s. 1, 20–23). Man har t.ex. frågat om det behöver det

2 När det i boken talas om medlemmarnas personligt upplevda kyrkliga identitet, avses det sätt på vilket medlemmen genom sina attityder och sitt val av deltagande i aktiviteter, uppfattar sin egen relation till kyrkan. Detta tolkas i detta sammanhang som ett uttryck för upplevd kyrklig identitet, även om den enskilda individen inte skulle använda begreppet identitet.

vara ett problem att så få deltar regelbundet i söndagsgudstjänsterna? Är det givet att kyrkans/församlingens främsta aktivitet och kärna är söndagens huvudgudstjänst? Eller finns det andra eller kompletterande sätt att förankra kyrkans och församlingens identitet? Kan man beskriva en identitetsgivande kärna som ligger mer i linje med den relation till kyrkan som majoriteten av kyrkans medlemmar har? Eller kan kyrkan officiellt bejaka olika sätt att tolka söndagsgudstjänstens betydelse för kyrkans identitet?

Den här boken avser att problematisera spänningen mellan å ena sidan kyrkans starka fokus på söndagsgudstjänsten och å andra sidan det sjunkande deltagandet i gudstjänsterna och den samtidigt ökade efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden. Boken vill ge en fördjupad kunskap om Svenska kyrkans villkor i dagens samhälle, medlemmarnas attityder till kyrkan, och de områden där efterfrågan på Svenska kyrkans medverkan ökar. Därmed är avsikten att bidra till att utveckla den praktisk-teologiska reflektionen kring kyrkans fokus på söndagens huvudgudstjänst som det främsta uttrycket för kyrkans identitet.

Men avsikten är inte att förringa betydelsen av gudstjänster som sådana. Förutom att diskutera identitetsfrågan vill boken stimulera till ett utvecklingsarbete av gudstjänsterna, inklusive söndagsgudstjänsterna, där man tar tillvara de forskningsresultat som visar hur medlemmarna tolkar betydelsen av sin relation till kyrkan och det budskap man tar del av i möten med kyrkan. Min egen uppfattning är att utvecklingsarbetet av söndagsgudstjänsterna behöver ske betydligt mer långtgående än hittillsvarande revisioner av kyrkohandboken, om de inte helt ska marginaliseras på grund av kommunikativa brister.

Problemformulering

- Hur ser relationen ut mellan å ena sidan Svenska kyrkans officiella fokus på söndagens huvudgudstjänst som uttryck för kyrkans identitet och å andra sidan medlemmarnas attityder och praktik?
- Hur uppfattas Svenska kyrkans identitet utifrån ett medlemsperspektiv?
- Hur kan Svenska kyrkans identitet officiellt uttryckas på ett sätt som möter medlemmarnas perspektiv?

Syfte

Att belysa och problematisera spänningen mellan

- Svenska kyrkans starka fokus på söndagens huvudgudstjänst,
- det sjunkande deltagandet i denna gudstjänstform, och
- den ökade efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden, samt
- att därmed bidra till samtal och reflektion kring Svenska kyrkans identitet och dess medlemmars upplevelse av kyrkans identitet.

Disposition och innehåll

I kapitel två ges en beskrivning av samspelet mellan de samhällsförändringar som har ägt rum under de senaste 150 åren och de förändringar som har ägt rum inom Svenska kyrkan. Kyrkan har förändrats från att vara en statlig myndighet med formell makt över stora delar av samhället till att alltmer utvecklas till en specialiserad samhällsresurs med fokus på de religiösa funktionerna. Kapitel tre fortsätter med en kortfattad beskrivning av Svenska kyrkans plats i dagens svenska religiösa landskap, där den genom relationsförändringen till staten 2000 har blivit den största organisationen i Sverige vid sidan av staten. I det följande, kapitel fyra, diskuteras först hur huvudgudstjänsten framställs och positioneras som den mest centrala aktiviteten, enligt Svenska kyrkans officiella policydokument. Därefter presenteras fakta och forskning om gudstjänstdeltagande samt resultat från undersökningar bland Svenska kyrkans medlemmar om deras attityder till gudstjänster och till andra delar av kyrkans verksamhet.

I de två följande kapitlen diskuteras områden inom vilka efterfrågan på Svenska kyrkans medverkan är fortsatt mycket stor och även ökande. Kapitel fem presenterar en fallstudie som beskriver mångfalden och bredden av den verksamhet som Svenska kyrkan erbjuder på en lokal ort, Gävle. Genom intervjuer med företrädare för kommunen, befolkningen och Svenska kyrkan, belyses olika förväntningar och perspektiv på Svenska kyrkans roll i samhället. I kapitel sex analyseras utvecklingen av Svenska kyrkans roll i samband med större kriser och katastrofer, från mordet på Olof Palme 1986 till Asien-tsunamin 2004. Slutsatsen av analysen är att efterfrågan på kyrkans insatser inom detta

område kontinuerligt har ökat under den aktuella perioden.

Kapitel sju behandlar en studie av skolavslutningar inom den allmänna skolan, som är ett område där det sedan flera år har varit en konflikt mellan en efterfrågan på Svenska kyrkans medverkan från vissa grupper samtidigt som andra grupper har krävt en starkt reducerad roll för kyrkan. Skolavslutningarna är särskilt intressanta då de problematiserar frågor som rör religionens plats i offentliga sammanhang, den ökade religiösa pluralismen och idén om det moderna sekulära och religiöst neutrala samhället (Bangstad 2012).

Kapitel åtta avser att ge en helhetsbild av den enskilde kyrkemedlemmens relation till Svenska kyrkan mot bakgrund av fakta, resultat och diskussion i tidigare kapitel. Utifrån medlemmarnas attityder dras slutsatsen att dopet som fokus för kyrkans identitet skulle vara betydligt mer samstämmigt med medlemmarnas upplevelse av kyrkans identitet än ett fokus på söndagens gudstjänst. Det avslutande, kapitel nio, ger ett kort sammandrag av bokens innehåll och presenterar ett antal frågor för samtal och diskussion i anslutning till respektive kapitel.

Kapitel 2

Svenska kyrkan i samspel med samhällets förändringar

Det svenska samhället har genomgått en omfattande och accelererande förändringsprocess under de senaste 150 åren. Kyrkan har förändrats parallellt, i ett samspel med samhällets förändring. På olika sätt har kyrkans funktion, verksamhet, organisation och därmed även dess identitet förändrats. Mycket förenklat kan man beskriva det som att Svenska kyrkan alltmer har tydliggjorts som en profilerat religiös organisation från att ha varit en del av den statliga förvaltningen (Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004).

Fram till mitten av 1800-talet var kyrka och samhälle i Sverige sammanvävda till en i det närmaste total enhet på ett sätt som är svårt att föreställa sig idag. Alla i Sverige födda barn skulle enligt lag döpas inom 8 dygn (SFS 1686:0903). Ingen tilläts stå utanför relationen till kyrkan. Medborgarskapet var förenat med dopet, och konfirmationen utgjorde ett inlemmande i de vuxnas samhälle och dess värden enligt klassiskt "rite de passage" mönster. Medlemskapet i kyrkan var på det sättet en icke åtskiljbar del av det svenska medborgarskapet. Kyrkans organisation och befattningshavare, främst prästerna, fullgjorde en rad allmänna samhällsfunktioner. Den lokale prästen fungerade på olika sätt som en statlig ämbetsman med juridiska, undervisande, informativa och kontrollerande uppgifter (Bäckström 1989).

Söndagens gudstjänst var därmed inte endast en religiös liturgisk akt, utan fungerade som en allmän mötesplats för människorna i bygden; för information, kungörelser och socialt umgänge på kyrkbacken. Kungörelserna i högmässan var en betydelsefull informationskanal och motsvarade delvis vår tids nyhetsmedia och direktreklam. Det finns exempel på information om odlingslån, föreskrifter om kolerabekämpning, anvisningar om vaccinationer, varning från en person som har lagt ut rävgift, erbjudande om brandförsäkringar och annonsering från en som vill sälja glasvaror. Kungörelserna var en så populär del av

gudstjänsten att vissa personer gick till kyrkan enbart för att höra dem uppläsas (Schmidt 1989).

Kyrkan svarade också för en stor del av samhällets sociala kontroll. En grundpelare i denna kontrollfunktion var kyrkobokföringen, som hade växt fram som ett instrument för att driva in skatt till staten. Människor var mer eller mindre tvingade att ta del av kyrkans tjänster. Gudstjänster, husförhör och kyrkans riter i samband med dop, konfirmation, vigsel och begravning betraktades som obligatoriska samhällsfunktioner. Dessutom hade kyrkan ansvar för en stor del av samhällets offentliga tjänster genom fattigvård, sjukvård och undervisning (Bäckström 1989).

Det är svårt att få en säker uppfattning om hur stor andel av hela befolkningen i det svenska jordbrukssamhället som deltog varje söndag i gudstjänsterna, eller hur många som deltog minst en gång per månad. Det vi vet är att det var en plikt för alla medborgare att delta minst en gång per år i en nattvardsgudstjänst (SFS 1686:0903 kapitel 8 §3). Nattvardsdeltagandet gjordes genom kyrkolagens paragraf till ett villkor för att ha svenskt medborgarskap. Den som inte deltog i gudstjänsten och nattvarden bestraffades och fick inte stå fadder, ingå äktenskap eller få en riktig begravning (Brilioth 1951, Bäckström 1999).

Det finns idag ofta en föreställning om att alla eller åtminstone en majoritet av befolkningen deltog i gudstjänster varje söndag på 1800-talet. Bristen på statistiska uppgifter gör att det är svårt att veta, men från 1897 finns en uppgift om att endast ca 17% av befolkningen deltog i högmässan en vanlig söndag (Rundgren 1897, Bäckström 1990). År 1927 hade andelen minskat till 5,4% och 1987 till 2,1% (Gustafsson 1988). Motsvarande siffra för 2011 är 0,9% räknat på hela befolkningen. Om man endast utgår från de som är medlemmar i Svenska kyrkan, deltog i genomsnitt 1,3% per söndag huvudgudstjänsten år 2011 (Svenska kyrkan 2011).

Från jordbrukssamhälle via industri- till tjänstesamhälle

Utvecklingen av huvudsysselsättningen illustrerar på ett tydligt sätt förändringen av Sverige från det jordbrukssamhälle där kyrka och samhälle var en enhet, via industrisamhället till det nuvarande tjänstesamhället där kyrkan är en fristående organisation med frivilligt

medlemskap. Från ett samhälle där deltagande i söndagens gudstjänst var ett socialt och juridisk tvång till dagens samhälle där deltagande i gudstjänster är ett fritt val bland många andra konkurrerande aktiviteter. Antalet sysselsatta inom jordbruk och binäringar har minskat från ca 70 % i mitten av 1800-talet till knappt 3 % idag. Traditionellt fysiskt industriarbete nådde sin höjdpunkt i slutet av 1950-talet med ca 50 % av arbetskraften (Ingelstam 1995). I 2000-talets Sverige arbetar majoriteten, ca 80 %, inom den privata eller offentliga tjänstesektorn (SCB 2011). Den här utvecklingen har varit likartad i det övriga Europa liksom i USA, med idag 70 % respektive 80 % sysselsatta inom tjänstesektorn (D'Agostino, Serafini och Ward-Warmedinger 2006, Bergström 2012). Utvecklingen av arbetsmarknaden har under de senaste 150 åren inneburit en radikal omställning från en dominans av jordbruksarbete till tjänstearbete. Fysiskt arbete inom den tunga industrin har endast under en kort tid sysselsatt en större andel av befolkningen.

Parallellt med denna förändring av människors huvudsysselsättning har en rad genomgripande sociala, religiösa och värderingsmässiga förändringar ägt rum (Inglehart 1977, Pettersson 1988). Flera samhällsforskare har presenterat teorier och argument för att människors sätt att tänka och handla är nära sammankopplat med deras form av arbete/huvudsysselsättning (Marx 1975, Berger och Luckmann 1966, Lundblad 1994, Ingelstam 1995). Det har att göra med att formerna och villkoren för arbetet i stor utsträckning styr människors sätt att leva, deras dagliga handlande, agerande och tänkande (Ahrne, Roman och Franzén 1996). Dessa sociala mönster på individnivå har i sin tur effekter på samhällets kollektiva makronivå. Det finns en rad samband mellan den form av arbete som majoriteten av befolkningen ägnar sig åt, och de sociala mönster som utvecklas i samhället som helhet (Højrup 1983). Det innebär att förutsättningar och villkor förändras även för religiösa organisationer, i ett samspel med samhällets allmänna förändringar. För att tydliggöra sambandet mellan en rad faktorer på systemnivå används ibland det sammanfattande begreppet samhällslogik (jfr Normann och Ramirez 1994, Vargo och Lusch 2004). Den förändrade samhällslogiken har förändrat Svenska kyrkans villkor i samhället samt även drivit fram de förändringar som har ägt rum inom kyrkans egen organisation och verksamhet (Pettersson 2000).

Jordbrukssamhällets logik präglades av att det sociala livet var intimt förknippat med naturens inbyggda mekanismer som kretsade kring sådd, växtlighet och skörd. Årstidernas växlingar skapade en allmänt cyklisk tidsuppfattning där man förväntade sig att framtiden skulle vara en återupprepning av det man tidigare hade upplevt. Erfarenheter från det förflutna bildade den viktigaste referensramen för att tolka framtiden. Det inbyggda mönstret innebar en återupprepning av samma produktionsprocesser om och om igen. Ju fler årscyklar en människa hade upplevt under sin livstid, desto mer kunskap hade han/hon erhållit om hur verkligheten är konstruerad. Hög ålder blev därmed en indikator på hög kompetens i den agrara kulturen (Andersson och Sylwan 1997). Förändringar uppfattades som hotande eftersom de kunde försvåra möjligheterna till återupprepning och kontinuitet. Trygghet, stabilitet, kontinuitet och familjesammanhållning var grundläggande värden. Dessa värden legitimerades och förvaltades till stor del av kyrkan som också förfogade över maktmedel för dess upprätthållande och hade möjlighet att bestraffa avvikelser, bland annat genom kyrkotukten (Bäckström 1989, Thidevall 2000).

När det industriella produktionssystemet växte fram under 1800-talets slut och början av 1900-talet utgjorde detta på många sätt ett hot mot jordbrukskulturens typ av enhetssamhälle. Därmed blev det också ett hot mot kyrkans inflytande och kontrollfunktion, och som det skulle visa sig blev det även ett hot mot gudstjänstlivet. Industrialiseringen innebar att produktionsfunktionen flyttade ut ur hemmet och familjens närhet till fabriken. Ett alltmer mekaniserat jordbruk frigjorde den arbetskraft som behövdes i de nya fabriker som etablerades nära de råvaror som på ett nytt sätt kunde utvinnas i skogs- och bergsområden. I Sverige uppstod nya befolkningskoncentrationer kring sågverk, bruk och andra industrier redan vid mitten av 1800-talet. Omvandlingen från jordbrukssamhälle till industrisamhälle innebar omfattande folkomflyttningar och en snabb urbanisering av det tidigare agrart präglade Sverige. Folkomflyttningen innebar att den kyrkliga seden med dess förankring i den sammanhållna jordbrukskulturen bröts upp parallellt med industrialiseringen. Denna religiösa förändring i samband med omvandlingen till industrisamhälle har varit likartad i andra länder, t.ex. i England (Beckford 1989). I Sverige finns en världsunik dokumentation av denna förändringsprocess genom kyrkobokföringens

registrering av alla medborgares nattvardsbesök och deltagande i husförhör. I kyrkobokföringens data kan man på individnivå följa hur det minskande deltagandet i nattvard och husförhör sammanhänger med det moderna samhällets framväxt. Dessa data visar på ett tydligt samband mellan industrialisering/urbanisering och ett minskat gudstjänstdeltagande (Bäckström 1999).

Industrialiseringens logik var knuten till massproduktion av fysiska produkter i standardiserade former. Den byggde på en långtgående arbetsdelning som förutsatte en differentiering av olika arbetsmoment och en specialisering såväl inom respektive produktionsenhet, som mellan olika produktionsenheter (jfr. Taylor 1911). Den industriella logiken hade en inneboende strävan mot en allt högre grad av rationalitet och specialisering inom alla samhällsområden (Weber 1922/1983). Industrisamhällets sociala liv utvecklades i anpassning till denna logik. Alla institutioner och organisationer blev alltmer koncentrerade kring färre uppgifter samtidigt som nya specialiserade institutioner och organisationer växte fram. Den separationsprocess mellan staten och kyrkan som har ägt rum parallellt med industrisamhällets framväxt och utveckling är en del av denna funktionella differentiering av samhället (Weber 1922/1985). Som en del av fördelningen av arbetsuppgifter upphör kyrkan successivt att fullgöra statens kontrollfunktioner i relation till medborgarna, som t.ex. att kontrollera medborgarnas gudstjänstdeltagande. Kyrkan utvecklas alltmer som en organisation där människor frivilligt deltar och gudstjänstdeltagande framstår alltmer som en religiös handling.

Den industriella kulturens behov av standardiseringar ledde till en kollektivism som kan ses som en ny form av "enhetskultur". Materiell välfärd och social trygghet kvarstod som centrala värden även i industrisamhället, fast på ett annat sätt än i jordbrukssamhället. Förändringar kom alltmer att betraktas som en naturlig del av samhällets utveckling och upplevdes inte som hotande om de kunde underordnas kollektivets behov. Däremot stod en betoning av individen och individuella behov i motsats till industrisamhällets inbyggda logik, eftersom den, liksom jordbrukssamhällets logik, byggde på kollektiva lösningar.

Även familjens förändring under industrialiseringsperioden kan betraktas som en konsekvens av rationalisering och specialisering. Från att ha varit verksamma inom samma typ av sysselsättning i jordbruks-

samhället splittrades familjen nu upp på olika typer av sysselsättningar. Familjemedlemmarna utvecklade allt mer skilda, individuella, livsmönster och tillbringade allt större tid i andra sociala organisationer än familjen, t.ex. arbete, skola, daghem och ålderdomshem. Arbetsmarknadens differentiering gav möjlighet för kvinnor att yrkesarbeta utanför hemmet, vilket skapade förutsättningar för kvinnors självständighet. Detta medverkade till utvecklingen av kvinnans sociala och ekonomiska oberoende på allt fler områden. Flera av de uppgifter som tidigare utfördes inom familjen, t.ex. vård, omsorg och fostran, överfördes successivt till sociala institutioner inom den expanderande offentliga sektorn. Ibland kallas denna process för "familjens funktionsförlust" (Ogburn 1938/1982). Den svenska tanken om samhället som en storfamilj, "folkhemstanken", föddes i industrisamhället som ett svar på behovet av nya sociala skyddsnät som kunde ersätta den tidigare familje- och släktbaserade välfärden.

Genom samhällets övertagande av familjens roll på allt fler områden, gynnades och stimulerades den fortsatta förändringsprocessen mot individens allt högre grad av oberoende (jfr Dahlström 1992). På flera sätt skapade därmed industrialiseringens kollektivism förutsättningarna för den fokusering av individens fri- och rättigheter och den individualisering som blommar ut i tjänstesamhället (Ahrne, Roman och Franzen 1996).

Under industrisamhällets framväxt förändrades kyrkans ställning från jordbrukssamhällets enhet med samhället, till att bli en statlig institution bland andra institutioner på nationell nivå och en kommunal organisation parallell med den borgerliga kommunen på lokal nivå. Förändringen av Svenska kyrkans organisation och dess verksamhet under industrisamhällets period återspeglar därmed den allmänna samhällsutvecklingen. Även om kyrkans ställning som statskyrka debatterades och ifrågasattes under hela perioden, från senare delen av 1800-talet till slutet av 1900-talet, betraktades kyrkans verksamhet som en del av de samhälleliga servicefunktioner som staten hade ansvar för. Utvecklingen av kyrkans organisation och verksamhet blev i praktiken en del av den svenska offentliga välfärdsstatens utveckling.

Inom kyrkan utvecklades ett teologiskt kollektivistiskt folkkyrko-tänkande som kan ses som en motsvarighet till folkhemstanken (jfr Gustafsson 1997:185). Relationen mellan kyrkan och folket som

helhet med ett fokus på Guds handlande, ställdes i motsats till ett fokus på enskilda individers fromhet och relation till kyrkan. Den individualistiska fromheten i pietismens form betraktades som ”föreningskyrklighet” som stod i motsats till folkkyrkoidealet (Aulén 1922). I kyrko-debatten, såväl bland politiker som teologer, betonades att kyrkan skulle vara rikstäckande och tillgänglig för alla överallt i landet på ett motsvarande sätt som den övriga offentliga förvaltningen (Wrede 1992). Biskoparna ansåg att kyrkan skulle utvecklas i samspel med det framväxande moderna demokratiska samhället, men att den skulle ha en tydlig folkrörelseprägel och en friare ställning gentemot staten. I en motion från biskoparna till kyrkomötet år 1929 formulerades folkkyrkotanken som en medveten teologisk modell för kyrkan att möta det moderna industrisamhället (Thidevall 2000).

Teknikutvecklingen och industrisamhällets inneboende logik drev efterhand fram en alltmer rationell, mekaniserad och datoriserad varuproduktion. Även jordbruket genomgick en fortsatt rationalisering under industrisamhällets period. Detta ledde till en successiv minskning av antalet människor som sysselsattes såväl i jordbruket som i traditionellt industriellt arbete. Samtidigt växte olika typer av nya yrken fram med uppgift att tillhandahålla speciella tjänster för att möjliggöra den rationella industridriften; administratörer, konsulter, och datatekniker. Parallellt med rationaliseringen av varuproduktionen och framväxten av dessa nya former av tjänsteproducerande yrken inom industrin, expanderade övriga delar av den privata, och i synnerhet den offentliga, tjänstesektorn. Idag ägnar majoriteten, c:a 80 %, av den svenska befolkningen huvuddelen av sin arbetstid åt att tillhandahålla olika former av tjänster. Eftersom flertalet människor har inslag av tjänstekaraktär i sina dagliga arbetsuppgifter har tjänsters logik kommit att ta över som dominerande samhällslogik. Såväl kyrkan som dess organisation och verksamhet, inte minst gudstjänsterna, har förändrats från industrisamhällets kollektivism och anpassas idag alltmer till tjänstelogiens villkor med fokus på individen (Pettersson 2000).

Tjänsters logik med fokus på individen

Såväl varuproduktion som tjänsteproduktion är värdeskapande aktiviteter, men det finns en väsentlig skillnad mellan dessa när det gäller

värdeskapandets logik. Medan det värde som är skapas i varuproduktion har en mer materiell karaktär, så har tjänster en mer icke-materiell karaktär. Tjänsters logik sammanhänger till stor del med att det värde som skapas, *produceras och konsumeras i en och samma process* (Normann 1991, Grönroos 2007). Det gäller t.ex. sjukvårdspersonalens tjänster, bussförarens tjänster och de tjänster som kyrkans personal tillhandahåller (Pettersson 2000). Ett dop kan t.ex. inte genomföras om inte någon samtidigt blir döpt. Tjänster som t.ex. dop och begravning kan därför per definition inte lagras på samma sätt som varor. De flesta tjänster produceras i en direkt interaktion mellan organisationens (t.ex. kyrkans) personal och brukaren. I själva produktionsprocessen är därför mänskliga relationer och samspelet mellan människor ofta viktiga produktionsvillkor. Även om många tjänster till viss del kan standardiseras så är varje tjänstetillfälle mer eller mindre unikt eftersom de aktuella sociala relationerna är unika. Den enskilde brukarens speciella behov, förväntningar och agerande är olika från person till person. Tjänsters kvalitet är till stor del beroende av brukarens subjektiva upplevelse av tjänsten och kan därför inte bedömas objektivt genom t.ex. ett mätinstrument. Det gäller en teaterföreställning, en bussresa, ett självårdssamtal eller en gudstjänst. Tjänsters inneboende logik innebär därför att användarens individuella behov och upplevelser fokuseras. Den organisation som erbjuder tjänster måste utveckla en förmåga till individuell anpassning för att kunna möta olika individers särskilda behov (Zeithaml, Berry och Parasuraman 1993, Edvardsson och Witell 2012). Det är inte svårt att se konsekvenser av detta när det gäller Svenska kyrkans gudstjänster. Den tidigare jordbruks- och industrilogiken präglades av återupprepning och standardisering, medan dagens tjänstlogik kräver flexibilitet, situationsanpassning och individanpassning. Tjänstelogiken bryter därmed med den traditionella industrilogiken genom att individuella behov betonas före standardiserade kollektiva former.

Svenska kyrkans utveckling och förändring har följt med i den förändrade samhällslogiken. Under de senaste 150 åren har kyrkan utvecklats från att vara en officiellt sammanhållande och integrerad del av samhället i en religiös monopolsituation präglad av kollektivism, till att bli en fri organisation som bedriver en konkurrensutsatt verksamhet på tros- och livsåskådningsområdet i en avreglerad religiös mark-

nadsekonomi. Den standardiserade kyrkliga verksamhet som bedrevs med makt och kontroll under jordbrukssamhällets tid, åtföljdes av en successiv differentiering under industrisamhällets period där Svenska kyrkan alltmer avgränsades som producent av offentliga tjänster, som en del av det svenska folkhemmets omsorg om medborgarna. Folkkyrkoteologin förstärkte kyrkans karaktär som tillhandahållare av offentliga tjänster, enligt dåtidens kollektivistiskt orienterade koncept. Övergången till en ny identitet som en fri organisation med fokus på den individuella kyrkomedlemmens behov har skett kontinuerligt under 1900-talets senare decennier. ”Avregleringen” av religion i Sverige genom separationen mellan stat och kyrka år 2000 markerar Svenska kyrkans förändrade samhällsposition och dess anpassning till tjänstesamhällets logik där kyrkan uppträder i relation till människor som en möjlig men inte påtvingad resurs, i likhet med andra organisationer (Pettersson 2000).

Värderingsförskjutning från kollektiv till individ

Samhällsförändringarna har ur den enskilda individens perspektiv inneburit stora förändringar när det gäller individens relation till det omgivande samhället. Under 1800-talet var människor underordnande den offentliga kollektiva samhällssfären, där kyrkan var en auktoritet med en sammanhållande funktion. Under 1900-talet fick individens relation till organisations sfären mellan individ och stat, stor betydelse genom folkrörelsernas framväxt och centrala samhällsroll. Dagens framväxande mönster präglas av en avreglering av offentliga och kollektiva strukturer, samt en betoning av det fria valets kultur där personligt upplevd livskvalitet står i centrum och där religion främst tillhör den privata sfären. Det innebär inte att det offentliga och kollektiva skulle sakna betydelse. Men det har skett en förskjutning från en betoning av kollektiva värden, på individens bekostnad, till en betoning av individuella frihetsvärden, på det kollektivitas bekostnad (Andersson, Fürth och Holmberg 1994, Giddens 1990, Bauman 1992). Det har samtidigt, parallellt med en ökad materiell levnadsstandard, skett en långsam, men tydlig, utveckling från en hög värdering av materiella trygghetsvärden (som tas för givna) till en hög värdering av postmateriella upplevelsevärden (Inglehart 1990, 1997, jfr. Maslow 1954).

Under de senaste två decennierna har denna förskjutning mot individen accentuerats genom det genomslag som den nya ekonomiska liberalismen har fått inom många samhällsområden, med dess betoning av den oberoende individens frihet (Friedman 2010). Men rörelseriktningen är inte helt entydig. Det uppstår samtidigt nya kollektivt sammanhållande former, nätverk och organisationer. Men dessa är ofta av mer tillfällig art, och mer anknutna till individuella intressebaserade behov (Putnam 2000). I Sverige är möjligheten till individuellt val väl utvecklat inom en rad områden där kollektiva lösningar tidigare var en självklarhet, t.ex. inom skolan, sjukvården, elförsörjning och telekommunikation.

Utvecklingen mot en ökad betoning av det fria individuella valet har även skett inom religions- och livsåskådningsområdet, vilket haft konsekvenser också för Svenska kyrkan. Genom samhällets funktionella differentiering har det skapats alltmer åtskilda och specialiserade delar av samhället vilket har ökat mångfalden av separata livsvärldar och därmed olika sätt att se på livet. Denna ökade pluralism av livstolkningar i kombination med de kraftigt ökade möjligheterna till kommunikation och idéutbyte på såväl nationell som global nivå har skapat en möjligheternas marknad inom livsåskådningsområdet. De många tillgängliga alternativa synsätten tvingar varje människa till egna val och att själv forma sin egen världsbild och livsåskådning.

Valmöjligheterna innebär att individens identitet inte är given i vårt nuvarande samhälle. Vi är tvingade att själva välja identitet utifrån det vi väljer av varor, tjänster, idéer och även trosuppfattningar i ett alltmer differentierat utbud, "We have no choice but to choose" (Giddens 1991:81). Ur individens perspektiv bidrar detta till större handlingsfrihet, samtidigt som meningssammanhangen blir osäkra (Habermas 1986). Denna förändring av den enskilda människans legitimeringsstruktur förstärker behovet av egna personliga upplevelser som ger legitimitet och auktoritet åt individen själv.

Pluralismen kan å ena sidan betraktas som en i positiv mening rikhaltig differentiering, men å andra sidan finns också en negativ sida genom den alienation och distans som skapas mellan individen och samhällets helhet. Detta återspeglas i de spänningar rörande Svenska kyrkans identitet som är fokus i den här boken. Söndagsgudstjänstens förlorade betydelse har åtminstone delvis att göra med att relationen

mellan individ och kollektiv radikalt har förändrats. De strukturellt betingade samhällsförändringarna har skapat nya förutsättningar som påverkar människors tro, värderingar och religiösa beteende. Svenska kyrkan har inte längre rollen som en institution med formell makt i samhället. I ingången av 2000-talet framstår Svenska kyrkan istället som en resurs bland andra resurser i samhället, som människor kan använda sig av i enlighet med sina egna behov.

Kyrkan förändras från överhet till resurs

Parallellt med de beskrivna samhällsförändringarna och de allmänna värderingsförskjutningarna har även kyrkan förändrats, såväl dess verksamhet, organisation som det teologiska tänkandet. Svenska kyrkan har under den senare delen av 1900-talet utvecklats mot en ökad marknadsanpassning genom en differentiering och ”brukar-anpassning” av verksamheten (jfr. Papakostas 2011). Det har skett inom såväl gudstjänstlivet, homiletiken, de kyrkliga handlingarna som konfirmandarbetet (Lindqvist och Sverkström 1987, Wallinder 1990, Gulbrandzén och Lundberg 1991). Kyrkans inre hierarkiska myndighetsstruktur efter statlig förvaltningsmodell har också förändrats under de senaste decennierna mot en ökad decentralisering, frihet och flexibilitet genom att ansvar och beslutsfattande har flyttats stiftsnivå till pastorats- och församlingsnivåerna. Nya handböcker för gudstjänster och kyrkliga handlingar har inneburit större valfrihet. Men det har samtidigt också funnits en rörelse åt andra hållet, t.ex. genom sammanslagningar av mindre pastorat till större enheter.

Tidigare var utbudet i hög grad standardiserat. Den centrala aktiviteten, huvudgudstjänsten på söndagen, ägde alltid rum klockan elva på förmiddagen, en tid som var anpassad till jordbrukets dagsrutiner, och följde samma gudstjänstordning i alla kyrkor i Sverige. Idag har varje församling rätt att i stor frihet utforma gudstjänsten och den kan äga rum på olika tider i anpassning till lokala förhållanden. Dessutom har en mängd nya gudstjänstformer och ett utbud av gudstjänster på vardagar vuxit fram under 1900-talets senare del (Edgardh 2010). Tidigare fanns inte så mycket annan verksamhet inom Svenska kyrkan än gudstjänster, konfirmandundervisning och tillhandahållande av dop, vigsel och begravning. Idag finns vid sidan av dessa ett rikt och varierat utbud av

nya verksamhetsformer som riktas mot olika typer av målgrupper.

Utvecklingen av en stark mottagarorientering har särskilt drivits fram och teologiskt motiverats inom Svenska kyrkans pedagogiska arbete. Här finns klara samband med den teologiska idéutvecklingen inom den kontextuella teologin, bl.a. befrielse-teologen och pedagogen Paolo Freires utveckling av teologi och pedagogik med utgångspunkt i människors faktiska verklighet och behov (Freire 1975, Wallinder 1990). Redan 1978 tog Svenska kyrkans utbildningsnämnd fram ett principmaterial för kyrkans utbildningstänkande som innebar en ny pedagogisk ansats, bland annat inspirerad av Freires pedagogiska tänkande, i vilken man övergav den auktoritetsbaserade undervisningsmodellen (Kyrkans utbildning, förutsättningar och principer 1978, Wadensjö 1979). Det var särskilt tillämpningen av det nya synsättet inom konfirmandundervisningen som blev vägledande för utvecklingen av en mottagarorienterad teologisk praxis inom Svenska kyrkan. 1978 års "Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete" innebar en pedagogisk kursändring genom att ungdomars egna livsfrågor och existentiella behov alltmer sattes i centrum. Förändringen betonades ännu tydligare i 1994 års riktlinjer där följande deklarerades: "Konfirmandarbetet är en tjänst åt tonåringar i ett brytningsskede i deras liv" (Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete 1994:6). Det förändrade synsättet innebar att det kristna budskapet inte längre betraktas som ett standardiserat paket vilket kyrkan har att leverera utan hänsyn till den individuella mottagarens egna preferenser. Istället betonas att den kristna tron är en resurs för ungdomars egen livstolkning. Begreppet "konfirmandundervisning" har ersatts av "konfirmandarbete" och "konfirmandlärare" har ersatts av "konfirmandledare" och begreppet tjänst används i riktlinjerna som en betoning av en mottagarorientering med ungdomarna i centrum.

Denna teologiska förändring och mottagarorientering betonades också i samband med Svenska kyrkans tioåriga bekännelseprojekt 1983–1993. Kyrkomötet beslöt år 1983 att under en tioårsperiod utarbeta en modern katekes för Svenska kyrkan som skulle tydliggöra den kristna trons innebörd idag på vår tids språk. Men under projekttiden ändrades inriktningen då man insåg att begreppet katekes inte passar in i det moderna samhällets pluralistiska miljö med många olika teologiska tolkningar och ett bejakande av människors olika behov. När

bekännelseprojektets slutprodukt, boken ”Befrielsen – Stora boken om kristen tro” (Lind 1993) presenterades, beskrevs den som ett redskap för det personliga sökandet efter en egen livstolkning. Kyrkans tradition och teologiska tillgångar med dess olika tolkningsmöjligheter betraktas som en källa av resurser för den enskilda människans egen bearbetning och tolkning av sina existentiella frågor utifrån de individuella behoven (Hartman och Cederlöf 1993). Förskjutningen av Svenska kyrkans funktion och självbild, från att vara en överhet till att fungera som en resurs för människor, markerades på ett pregnant sätt av K. G. Hammar genom följande uttalande när han av regeringen hade utnämnts till ärkebiskop år 1996; *”Det viktigaste för Svenska kyrkan framöver är att bli av med bilden av en stor myndighetsapparat som finns till mest för sig själv...Att framträda som en andlig kraftkälla, en resurs för människor när de ska tolka sina liv är Svenska kyrkans, och därmed varje kyrklig ledares, främsta uppgift.”* (Nya Wermlands-tidningen 961023 s. 10).

Men utvecklingen mot en allt större grad av mottagarorientering har inte stått oemotsagd. Många ser behovsanpassningen och den ökande graden av teologisk pluralism inom kyrkan som ett hot mot kyrkans identitet och en utveckling bort från den allmänna kristna traditionen (Grunnan 1999). Andra försvarar kontextualisering av det kristna budskapet som det enda sättet att bevara evangeliets ursprungliga innehåll. De menar att eftersom den sociala kontexten ständigt förändras och är olika för olika människor, måste budskapet ständigt förändras, anpassas och tolkas i nya situationer om det ska kunna kommunicera samma existentiella innehåll (Gerhardsson och Persson 1985:192).

Svenska kyrkan och även andra kyrkor och religiösa organisationer befinner sig idag i detta spänningsfält, mellan ”organisationsorientering” och ”mottagarorientering”. Det är en spänning mellan att anpassa de religiösa tjänsterna till ”mottagarnas” behov å ena sidan och att å andra sidan hålla fast vid idén om en enhetlig en standardiserad verksamhet som styrs av organisationens behov av enhetlighet och kontroll. I den spänningen av organisering och styrning har Svenska kyrkans verksamhet radikalt förändrats parallellt med samhällsförändringen från jordbruks-, via industri- till tjänstesamhälle. Utvecklingen har gått från en situation där kyrkans organisation var en del av den offentliga förvaltningen med samhällsbärande funktioner och makt över människor,

till en omvänt hierarkisk situation där kyrkan står till förfogande för människors behov och preferenser. Separation mellan kyrka och stat har myndiggjort individen att själv ta ansvar för sin religion. Svenska kyrkan har organisatoriskt genomgått en omfattande demokratiseringsprocess som har gett medlemmarna större inflytande på bekostnad av prästernas tidigare makt. Den ökande interna teologiska pluralismen inom kyrkan är en naturlig konsekvens av dessa förändringar och innebär kanske inte en så radikalt ny situation som en del bedömare anser. Det har sannolikt alltid existerat en omfattande teologisk pluralism inom Svenska kyrkan såväl bland prästerskapet som bland kyrkans medlemmar. Men medan den teologiska pluralismen tidigare varit dold under en yttre bild av enhet, är det nya att skilda tolkningar idag kan komma till uttryck offentligt. Därmed blir också såväl frågan om kyrkans identitet som huvudgudstjänstens betydelse mer öppen.

Sammanfattning

Den omfattande samhällsförändringen i Sverige från jordbruks- via industri- till tjänstesamhälle har inneburit att en rad sociala och religiösa faktorer har förändrats. De värderingar och bärande synsätt som har varit förknippade med jordbruks- och industrisamhället har försvagats och ersatts av nya värderingar och synsätt med kopplingar till tjänstesamhället och tjänsteproduktionens logik. Kollektiva, homogena lösningar har ersatts med ett alltmer individualistiskt och pluralistiskt förhållningssätt. Den institutionella religionen, Svenska kyrkan, har förlorat sin centrala ställning som samhällsinstitution med formell makt. Kyrkan har utvecklats från att ha varit en totalt integrerad del av den offentliga förvaltningen till att idag vara den största fria organisationen i det svenska samhället. Utvecklingen har inneburit att kyrkan i ökande grad uppfattas som tillhandahållare av tjänster utifrån människors behov, och i minskande grad som hierarkisk och läromässig auktoritet. Som en del av samhällets funktionella differentiering har Svenska kyrkan utvecklats till en specialiserad organisation i det svenska senmoderna tjänstesamhället. I nästa kapitel ges en sammanfattande beskrivning av Svenska kyrkans position idag i det svenska religiösa landskapet.

Kapitel 3

Svenska kyrkan i det svenska religiösa landskapet

En del av de nya utmaningarna för Svenska kyrkans identitet har att göra med förändringar i det svenska religiösa landskapet. Svenska kyrkan har en fortsatt mycket stark ställning i kraft av en majoritet av befolkningen som medlemmar. Men det är en situation som är under en långsam men tydlig förändring.

Sverige är en del av en nordisk, protestantiskt dominerad, region som även omfattar Finland, Norge, Danmark, och Island. Sedan reformationen på 1500-talet har den evangelisk lutherska nationalkyrkan dominerat det svenska religiösa landskapet med i princip hela befolkningen som medlemmar fram till religionsfrihetslagens införande 1951. Sedan dess har ökad invandring, utträden på grund av medlemskap i annan kristen kyrka och övriga utträden gjort att den andel av befolkningen som tillhör kyrkan har minskat. Efter separationen mellan kyrka och stat år 2000 har en ökande andel lämnat Svenska kyrkan utan att inträda i annat trossamfund. Idag har Sverige 9,5 miljoner invånare varav 6,4 miljoner (68 %) är medlemmar i Svenska kyrkan. Ungefär 5 % tillhör olika kristna minoritetskyrkor, 2 % hör till Romersk katolska kyrkan och ortodoxa kyrkor och 2 % av befolkningen tillhör andra religioner, främst Islam. Detta innebär att totalt 77 % av befolkningen tillhör en organiserad religion (Svenska kyrkan 2012, SST 2011)³.

I likhet med andra europeiska länder har Sverige genomgått en process av omfattande samhällsförändringar och religiös förändring vilken har beskrivit i föregående kapitel. Den har inneburit att såväl staten som individen har frigjorts från den makt och inflytande som kyrkan tidigare utövade i hela samhället. Den här religiösa föränd-

3 Procenttalen bygger på antal personer som antingen är medlemmar i organiserad religion eller som betjänas av organiserad religion enligt uppgifter från respektive religiös organisation.

ringsprocessen kallas vanligtvis för sekularisering och Sverige brukar ofta framhållas som ett av de mest sekulariserade länderna i världen. Det man då brukar hänvisa till som måttstock för den höga graden av sekularisering är det låga deltagandet i gudstjänster och låga procentuella siffrorna när det gäller människors bejakande av kyrkans officiella (och traditionella) trosuppfattningar (Zuckerman 2008).

Men den svenska religiösa situationen är komplex, vilket kanske mest tydligt visas genom att den övervägande majoriteten av befolkningen fortfarande är medlemmar i Svenska kyrkan. Dessutom är det fortfarande en stor andel av befolkningen som använder sig av Svenska kyrkans tjänster i samband med viktiga händelser i livet, de s.k. livsriterna i samband med barns födelse (dop), ungdomars mognadsprocess (konfirmation), familjebildning (vigsel) och död (begravning). Statistik från 2012 visar att 51 % av alla födda barn döptes inom Svenska kyrkan, 31 % av alla 15-åringar deltog i dess konfirmationsundervisning, 35 % av alla äktenskap ingicks genom en vigselgudstjänst inom Svenska kyrkan och för 79 % av alla döda hölls en begravningsgudstjänst i Svenska kyrkans ordning (Svenska kyrkan 2012). Den här komplexa bilden av ett land med hög grad av sekularisering i vissa avseenden och samtidigt hög anslutning till organiserad religion i vissa andra avseenden gäller även de andra nordiska länderna. Ibland kallas detta dubbla förhållande för den ”Nordiska paradoxen” (Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004). Den nuvarande religiösa bilden av Sverige präglas av såväl relativ stabilitet som fortgående förändring, vilket innebär att den svenska religiösa normaliteten och den ovanstående beskrivningen av ”Nordiska paradoxen” kontinuerligt förändras.

Tabell 1 visar en del av denna förändring under perioden 1970-2011 genom att alla kyrkostatistiska siffror i tabellen har minskat från det att den svenska kyrkostatistiken med jämförbara siffror etablerades i sin nuvarande form 1970 fram till idag. Men en underliggande stabilitet tydliggörs också om man räknar bort effekterna av den ökade andelen invandrare av befolkningen. Då är siffrorna i stort sett oförändrade ända fram till år 2001. Konfirmationsfrekvensen har dock kontinuerligt har sjunkit för varje år ända sedan 1970 även om effekterna av andelen invandrare räknas bort (Svenska kyrkan 2012).

Efter relationsförändringen mellan Svenska kyrkan och staten år 2000 har alla dessa statistiska siffror minskat i snabbare takt. Det

sammanhänger bland annat med att det årliga antalet utträden ur Svenska kyrkan har ökat och sedan år 2000 ligger på en nivå av ungefär 1 % av antalet medlemmar per år. År 2012 utträdde 53 400 personer, medan 7 600 personer inträdde i Svenska kyrkan.

År	Dop i Svenska kyrkan i % av alla födda	Konfirmation i Svenska kyrkan i % av alla 15-åringar	Vigsel i Svenska kyrkan i % av alla vigslar	Begravning i Svenska kyrkan i % av alla dödsfall	Deltagande i huvudgudstjänst i Svenska kyrkan, en genomsnittsväcka, i % av hela befolkningen ⁴	Kyrkotillhörighet till Svenska kyrkan i % av hela befolkningen	Födda utomlands och barn m. båda föräldrarna födda utomlands i % av hela befolkningen
1970	81	81	79	96	2,6	97	
1973	82	76	71	95	2,6	95	
1976	81	73	62	95	2,4	94	
1979	77	67	59	94	2,4	93	
1984	75	69	61	93	2,3	92	
1988	72	66	62	92	2,1	90	
1989	74	64	56	93	2,1	90	
1990	72	63	64	93	2,0	89	
1991	73	58	63	90	1,9	88	
1992	78	56	59	91	1,8	88	
1993	78	55	62	91	1,7	87	
1994	78	53	62	91	1,7	87	
1995	79	51	63	89	1,7	86	
1996	78	50	64	90	1,6	85	
1997	78	48	62	89	1,6	85	14
1998	75	47	62	88	1,5	84	
1999	75	45	62	89	1,5	84	
2000	73	43	61	88	1,4	83	15
2001	73	42	59	87	1,4	82	
2002	70	39	58	88	1,3	81	15

Forts. sid 31

År	Dop i Svenska kyrkan i % av alla födda	Konfirmation i Svenska kyrkan i % av alla 15-åringar	Vigsel i Svenska kyrkan i % av alla vigslar	Begravning i Svenska kyrkan i % av alla dödsfall	Deltagande i huvudgudstjänst i Svenska kyrkan, en genomsnittsvvecka, i % av hela befolkningen ⁴	Kyrkotillhörighet till Svenska kyrkan i % av hela befolkningen	Födda utomlands och barn m. båda föräldrarna födda utomlands i % av hela befolkningen
2003	68	38	55	86	1,3	80	
2004	69	38	54	89	1,3	78	16
2005	68	37	50	86	1,2	77	
2006	65	37	49	84	1,2	76	17
2007	62	35	46	83	1,1	74	
2008	59	34	44	83	1,1	73	19
2009	56	33	41	83	1,0	71	
2010	54	33	37	81	0,9	70	20
2011	53	32	36	81	0,9	69	

Tabell 1: Nyttjandet av Svenska kyrkans kärntjänster under åren 1970–2011. Alla siffror är relaterade till totalbefolkningen, inklusive dem som ej är svenska medborgare (Svenska kyrkan 2011, SCB 2011).

Det är också en minskande andel av befolkningen som regelbundet deltar i Svenska kyrkans aktiviteter. Detta gäller särskilt det gudstjänstliv som betraktas som Svenska kyrkans kärnverksamhet. Som tabell 1 visar sjunker gudstjänstdeltagandet långsamt och kontinuerligt, främst beträffande de s.k. huvudgudstjänsterna på sön- och helgdagar. Den andel av befolkningen som deltar i Svenska kyrkans huvudgudstjänster en genomsnittlig vecka har minskat från 2,6 % år 1970 till 0,9 % år 2011 (Svenska kyrkan 2011).

⁴ Det är viktigt att observera att siffrorna för gudstjänstdeltagande avser det totala antalet deltagare under ett år utslaget på varje söndag. Siffrorna anger således inte huruvida det är samma grupp människor som deltar varje vecka, om det är det fyrdubbla antalet som deltar en gång per månad vardera, eller om 52 gånger så många deltar en söndag var per år. Därför är denna traditionella gudstjänststatistik ett bra verktyg för att mäta den övergripande trenden beträffande gudstjänstdeltagande, men säger inte mycket om människors individuella gudstjänstvanor och förändringar i dessa.

Ökande religiös pluralism

En viktig bakgrund till det förändrade svenska religiösa landskapet utgörs av den ökande andel av befolkningen som är invandrad från andra kulturer och i många fall tillhör en annan religion än den protestantiskt kristna. År 2011 var 20 % av den svenska befolkningen född utomlands eller barn med båda föräldrarna födda utomlands. Den ökande religiösa pluralismen synliggör religionen och dess betydelse för människor och för samhället. Det relativt homogena Svenska samhället med en tradition av att behålla religionen inom privatlivets sfär, utmanas idag av invandrade religiösa minoritetsgrupper, särskilt muslimska grupper, som kräver rätten att utöva sin religion och få utrymme i offentliga sammanhang, t.ex. genom att driva egna religiösa friskolor (Berglund och Larsson 2007). På olika sätt tydliggörs att Sverige genom den ökade migrationen är en del av en global värld med olika religioner och kulturer. Den här religiösa förändringen från relativ homogenitet till ökad religiös pluralism gäller inte bara Sverige utan sedan en längre tid hela Europa. En del länder t.ex. England och Tyskland ligger före Sverige i denna utveckling, medan Sverige ligger före de övriga nordiska länderna.

Det är svårt att ge en generell bild av den nya svenska religiösa situationen på grund av att effekterna av migration och globalisering skiljer sig starkt åt mellan olika geografiska områden, regioner, län och kommuner. Dessutom innebär den sociala segregeringen inom kommunerna att den invandrade befolkning som representerar den ökade religiösa pluralismen oftast bor koncentrerat i vissa bostadsområden, där bilden av det religiösa Sverige är en helt annan än bilden i de delar av en kommun eller ett län där andelen utlandsfödda är låg. Den ökade närvaron av andra kristna kyrkor och andra religioner märks särskilt tydligt i ytterområden och förorter till de större städerna. Där är bilden av religiös närvaro ofta en helt annan än den generella nationella situationen. I dessa bostadsområden har den svenska traditionen att behålla religionen inom den privata sfären brutits upp under de senaste 30 åren, och religionen har blivit en del av det offentliga livet genom synliga religiösa markörer och praktiker (Andersson och Sander 2005). Men det är viktigt komma ihåg att det endast är en minoritet av de ”nya svenskarna” som praktiserar sin religion på ett traditionellt sätt.

Majoriteten bland minoriteterna liksom majoriteten av etniska svenskar tillhör sin religion men är inte regelbundet utövande. Bilden av religionens närvaro och plats i det svenska samhället beror därför i stor utsträckning på det geografiska område man fokuserar och vilka grupper inom lokalbefolkningen som man väljer att studera.

Svenska kyrkan – den största organisationen vid sidan av staten

Idag, mer än tio år efter separationen mellan kyrka och stat, har Svenska kyrkan fortfarande en dominerande plats i det svenska religiösa landskapet som helhet. Efter separationen mellan stat och kyrka blev Svenska kyrkan den största organisationen vid sidan av staten sett till medlemstal och den största ideella organisationen i Sverige sett till verksamhetens omfattning och antalet anställda. Genom sin långa historia av nära samband mellan kyrka och stat uppfattas kyrkan fortfarande av många som en offentlig institution och en viktig del av den svenska kulturen. Detta blir särskilt tydligt i samband med vissa officiella arrangemang, i samband med kris- och katastrofsituationer och Svenska kyrkans nära samverkan med flera offentliga myndigheter, vilket mer fördjupat beskrivs i kapitel 6.

Svenska kyrkans halvofficiella karaktär är tydlig när man ser närmare på den lag om Svenska kyrkan som började gälla år 2000. I lagen och särskilt i dess förarbeten finns en tendens att behålla en statlig kontroll av kyrkan. Lagen om Svenska kyrkan säger att; kyrkan ska vara ett evangelisk-lutherskt trossamfund; den ska vara en öppen folkkyrka; den ska ha en rikstäckande verksamhet; den ska ha en demokratisk organisation (SFS 1998:1591). I den regeringsproposition som behandlar Lagen om Svenska kyrkan betonas Svenska kyrkans viktiga samhällsroll. Kyrkan framställs som en slags offentlig välfärds-resurs även efter relationsförändringen mellan stat och kyrka. Det betonas särskilt att den ska vara tillgänglig för alla medborgare och erbjuda sina tjänster till alla och i alla delar av landet. Det enda villkor som kyrkan får sätta upp för att människor ska få tillgång till kyrkans tjänster är att de är medlemmar i Svenska kyrkan. Inga andra krav får ställas (Regeringens proposition 1995/96:80, s. 9–10). Regeringen har därmed indirekt angivit en inriktning, satt gränser för Svenska kyrkans

identitet, och behåller samtidigt även efter år 2000 en viss grad av kontroll över Svenska kyrkans utveckling (Lundstedt 2006:27–28). I princip kan staten ingripa om kyrkan skulle utvecklas mot en mer snäv och sluten inriktning och därmed avvika från principerna i Lagen om Svenska kyrkan.

En viktig anledning till att denna form av styrning inte har väckt några större protester från kyrkans sida är att den nya lagen uttrycker Svenska kyrkans egen grundsyn, åtminstone den syn som rådde bland kyrkans beslutsfattare vid lagens tillkomst.

Svenska kyrkan tillhör de kyrkor som utifrån sin teologi ser som sin uppgift att betjäna alla människor inom ett visst geografiskt område, och som en majoritet av befolkningen har någon form av relation till. När denna relation till hela folket betonas används ofta begreppet folkkyrka⁵ som benämning för kyrkans karaktär (Wrede 1992, Ahlstrand m.fl. 1996). De evangelisk-lutherska kyrkorna i de övriga nordiska länderna har motsvarande teologiska grundsyn; Finland, Norge, Danmark och Island (Gustafsson 1985, Edqvist 1997). Men även den anglikanska kyrkan i England, den katolska i t.ex. Italien och den ortodoxa i t.ex. Grekland delar denna grundläggande teologiska tolkning att kyrkan ska betjäna hela landets geografiska område och vara till för hela befolkningen (Martin 1978, Cipriani 1989, Davie 1994). De nämnda kyrkorna har alla det gemensamt att de har en bakgrund som officiella nationella kyrkor, och i olika grad har utvecklats mot en alltmer självständig roll vid sidan av den allmänna statsförvaltningen.

Den service- och välfärdsfunktion som uttrycks i förarbetena till lagen om Svenska kyrkan stämmer väl överens med Svenska kyrkans praktik, genom dess omfattande och breda verksamhet som framförallt bedrivs i församlingarna. Till de traditionella verksamheterna hör gudstjänstlivet och de kyrkliga handlingarna dop, konfirmation, vigsel och begravning. Församlingarna bedriver olika former av pedagogisk verksamhet, framförallt för barn och ungdom, där konfirmandarbetet är det mest omfattande pedagogiska arbetet. Dessutom finns ett brett socialt inriktat arbete, vilket i kyrkans sammanhang vanligtvis benämns diakoni. De flesta församlingar bedriver någon form av

5 Begreppet folkkyrka används på flera olika sätt i kyrkdebatten, såväl teologiskt som sociologiskt, såväl normativt som deskriptivt. Här används begreppet i en sociologiskt och teologiskt deskriptiv betydelse.

besöksverksamhet, men i övrigt varierar omfattningen och inriktningen av den diakonala verksamheten mellan olika församlingar. Utöver de nämnda verksamhetsformerna finns även t.ex. själavård, körverksamhet, verksamhet för äldre, särskild verksamhet på vissa minoritetspråk; finska, teckenspråk, samiska. Kyrkobyggnader och kyrkogårdar har stor betydelse för många människor, bl.a. för enskilda besök, genom att de är öppna miljöer för t.ex. enskild andakt eller för att tända ett ljus. Under senare delen av 1900-talet har nya former av kyrklig verksamhet utvecklats bl.a. i samarbete med andra samhällsinstitutioner, t.ex. sjukhus, förskola, räddningstjänst och företag. Svenska kyrkan bedriver även arbete i andra länder i form av biståndsverksamhet, samarbete med andra kyrkor och verksamhet för svenskar som arbetar eller är turister i utomlands. I kapitel 5 beskrivs mer detaljerat bredden av den verksamhet för människors välfärd som Svenska kyrkan bidrar med på lokal nivå utifrån en fallstudie av Gävle.

Sammanfattning

Genom de samhällsförändringar som beskrevs i kapitel ett har Svenska kyrkan utvecklats från en närmast total enhet med staten till att bli den största organisationen vid sidan av staten, vilket innebär en förändrad identitet för såväl Svenska kyrkan som för staten. Idag utvecklas Sverige mot en ökande religiös pluralism vilket successivt innebär ökade utmaningar för Svenska kyrkans identitet.

Kyrkans verksamhet har historiskt varit en integrerad del av statens verksamhet, där söndagsgudstjänsten hade en central funktion såväl religiöst sett som för vissa samhällsfunktioner. När kyrkan idag har utvecklats alltmer som en religiös specialist bland andra specialiserade funktioner i samhället har gudstjänsten blivit en mer renodlat religiös aktivitet. Samtidigt har Svenska kyrkans verksamhet breddats och söndagsgudstjänsten utgör idag en minskande andel av kyrkans totala verksamhet. Men söndagens gudstjänst betonas fortfarande i officiella dokument och i den inomkyrkliga retoriken som den mest centrala aktiviteten och därmed uttryck för kyrkans identitet. I nästa kapitel diskuteras betoningen av huvudgudstjänsten i Svenska kyrkans policydokument samt några undersökningar om kyrkomedlemmarnas uppfattningar om gudstjänsternas betydelse.

Kapitel 4

Gudstjänsten som identitetsmarkör

Huvudgudstjänstens centrala plats inom Svenska kyrkan

Gudstjänstens centrala plats betonas både direkt och indirekt i Svenska kyrkans grundläggande policydokument (Edgardh 2010). Svenska kyrkan står i en evangelisk luthersk tradition där begreppet ”kyrka” teologiskt sett ofta definieras med hänvisning till ”Ordet” och ”sakramenten”. I en av Svenska kyrkans bekännelseskrifter, den Augsburgska bekännelsen (artikel 7), formuleras det så här; ”*Där evangelium rent förkunnas och sakramenten rätt förvaltas finns den kyrka som är de heligas samfund*”. Detta citat återges bl.a. i dokumentet ”Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan, ett biskopsbrev om kyrkans ämbete” när begreppet kyrka förklaras (Biskopsmötet 1990). Det är vanligt att citatet från den Augsburgska bekännelsen förenklas och uttrycks med orden; *Kyrkan är där ordet rent förkunnas och sakramenten rätt förvaltas*. Hänvisningen till ”Ordet och sakramenten” som konstituerande för kyrkan betonar gudstjänstens centrala plats. Även om ”Ordet och sakramenten” teologiskt sett kan tolkas mycket vidare så är en naturlig och troligen den vanligaste tolkningen att Ordet handlar om förkunnelsen genom predikan i samband med gudstjänsten och att sakramenten avser dopet och nattvarden.

Ibland används följande bibelcitat från Matteusevangeliet som argument för gudstjänstens centrala plats; ”*Ty där två eller tre är samlade i mitt namn, där är jag mitt ibland dem.*” (Matt 18:20). Orden tolkas ofta som att de avser gudstjänsten, då citatet i sitt sammanhang är anknutet till gemensam bön, och fungerar därmed som stöd för den gemensamma gudstjänstens betydelse.

I Svenska kyrkans officiella dokument betonas att ett regelbundet

frande av gudstjänst konstituerar kyrkan och utgör kärnan i kyrkans identitet. Hänvisningen till gudstjänsten som centrum finns i dokument på såväl nationell nivå, som regional stiftsnivå och lokal församling-nivå, även om en ensidigt fokuserad betoning på gudstjänsten inte är lika starkt markerad i alla dokument. I kyrkoordningens första avdelning står det så här; *”Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära, som gestaltas i gudstjänst och liv, är grundad i Guds heliga ord,...”* (Kyrkoordningen Första avd. 1 kap. §1 Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära). Här likställs gudstjänst och ”liv”, men där begreppet ”liv” inte definieras vilket gör det svårt att veta vad det refererar till, om det är församlingens övriga verksamhet, medlemmarnas egna liv, eller det mänskliga livet i stort.

I kyrkoordningens Andra avdelning med rubriken ”Församlingarna” knyts den lokala församlingens identitet till fyra grundläggande uppgifter; fira gudstjänst, bedriva undervisning, utöva diakoni och mission. Ordagrant står det så här; *”Församlingen är det lokala pastorala området. Församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission”* (Kyrkoordningen Andra avd. 2 kap. §1 Församlingens uppgifter). Här verkar de fyra uppgifterna vara likställda, även om ”fira gudstjänst” nämns först av de uppgifter som anges.

Kyrkoordningens Femte avdelning har rubriken ”Gudstjänst”. Där markeras att de fyra grundläggande uppgifterna för församlingen som anges i den Andra avdelningen inte är likställda. Gudstjänsten har en klar prioritet som den viktigaste uppgiften för församlingen och det är söndagens huvudgudstjänst som är den allra viktigaste aktiviteten i församlingen. *”Gudstjänsten är kyrkolivets centrum, där församlingen möter Gud i Ordet och sakramenten. Kyrkans dag för huvudgudstjänster är söndagen, eftersom Jesus Kristus uppstod på söndagen, Herrens dag”* (Kyrkoordningen Femte avd. 17 kap. Inledning).

Kyrkoordningen slår därmed fast att söndagens huvudgudstjänst är församlingens och hela kyrkolivets centrum. Därför är det logiskt att kyrkoordningen också särskilt reglerar denna aktivitet och betonar att varje församling ska genomföra en huvudgudstjänst varje söndag, vilket uttrycks i en särskild paragraf; *”I varje församling ska det feras en huvudgudstjänst alla söndagar och kyrkliga helgdagar”* (Kyrkoordningen Femte avd. 17 kap. §3 Huvudgudstjänster).

Gudstjänsten och särskilt söndagens huvudgudstjänst är också ofta markerad som den viktigaste aktiviteten i de s.k. församlingsinstruktionerna som ska utformas i varje församling, samt fastställas av respektive stifts domkapitel. Det kan t.ex. vara formulerat så här; *”Gudstjänsten är det centrala i vår församlings liv. Gudstjänstlivets höjdpunkt skall vara söndagens högmässa, huvudgudstjänsten, från vilken allt arbete i församlingen utgår”* (Hedvig Eleonora församling 2006).

Denna starka betoning av huvudgudstjänsten och förpliktelsen för varje församling att genomföra en huvudgudstjänst varje söndag har sedan länge haft stor betydelse för hur Svenska kyrkan har organiserats och hur olika delar av verksamheten har prioriterats (Edgardh 2010 s. 68–70). Även de senaste årens omfattande strukturomvandling inom Svenska kyrkan har till stor del styrts av betoningen av huvudgudstjänstens centrala plats (jfr. Bromander 2009). Idén om huvudgudstjänsten som en nödvändig aktivitet varje söndag i varje församling har drivit fram sammanslagningar av församlingar. Man har dragit slutsatsen att en församling som inte har möjlighet att genomföra en huvudgudstjänst varje söndag måste gå samman med en näraliggande församling. Detta blev också en av huvudprinciperna i den strukturutredning som tillsattes på uppdrag Svenska kyrkans kyrkostyrelse och som presenterade sitt betänkande år 2011 (SKU 2011). Utredningen syftade till att se över Svenska kyrkans principer och regelverk för strukturindelningen i församlingar och pastorat. Huvudgudstjänstens funktion som identitetsmarkör har genom denna markering därmed även fått en funktion som formell organiseringsprincip inom Svenska kyrkan.

Fokuseringen på gudstjänsten som legitimitetsgrund för församlingen har indirekt inneburit att såväl styrkan i församlingslivet som församlingslivets kvalitet relateras till gudstjänsterna, och särskilt då huvudgudstjänsten. Antalet deltagare i huvudgudstjänsten betraktas ofta som en viktig indikator på ett bra och lyckat församlingsarbete. Även kyrkoordningen uppsätter indirekt som en målsättning att kyrkan ska vara fullsatt vid huvudgudstjänsten. Det uttrycks genom formuleringen; *”Alla i församlingen är kallade att delta i gudstjänsten”* (Kyrkoordningen Femte avd. 17 kap. Inledning).

Det är inte svårt att tänka sig att församlingens medarbetare mot den bakgrunden drar slutsatsen att de har misslyckats om de har lågt

deltagande i huvudgudstjänsten. Betoningen att ”alla” i församlingen är ”kallade att delta” är uppfordrande. Men det finns knappast någon församling i Svenska kyrkan där 100 % av kyrkomedlemmarna deltar i huvudgudstjänsten. Kyrkoordningens ord kan naturligtvis tolkas som en positiv inbjudan, men kan lätt tolkas så att kyrkomedlemmar som inte deltar i gudstjänsten är en andra klassens medlemmar. Dvs. att det inte räcker med att man är medlem i kyrkan och deltar ibland vid behov, på det sätt som majoriteten av Svenska kyrkans medlemmar gör.

För att ge läsaren en helhetsbild av kyrkoordningens beskrivning av huvudgudstjänsten återges det centrala stycket här i sin helhet:

Gudstjänsten är kyrkolivets centrum, där församlingen möter Gud i Ordet och sakramenten. Kyrkans dag för huvudgudstjänster är söndagen, eftersom Jesus Kristus uppstod på söndagen, Herrens dag.

Gudstjänsten är hela församlingens gåva och uppgift. Alla i församlingen är kallade att delta i gudstjänsten och komma med sina erfarenheter och livsfrågor till det gemensamma mötet med Gud. Kyrkorådet och kyrkoherden har gemensamt ansvar för gudstjänstlivets utformning och utveckling. Prästen, kyrkomusikern, kyrkovärdarna och den gudstjänstfirande församlingen gestaltar tillsammans varje enskild gudstjänst.

I gudstjänsten får tron näring genom förkunnelsen av evangeliet, firandet av den heliga måltiden och gemenskapen i bön och lovsång. De som firar gudstjänst sänds ut för att i vardagen vittna om evangelium och göra kärlekens gärningar, till mission och diakoni. (Kyrkoordningen Femte avd. 17 kap. Inledning)

Gudstjänstens plats i kyrkomedlemmarnas liv

Svenska kyrkans betoning av huvudgudstjänstens centrala plats i officiella dokument står i skarp kontrast till Svenska kyrkans medlemmars uppfattningar om gudstjänstens betydelse och hur de väljer bland kyrkans aktiviteter. Majoriteten av Svenska kyrkans medlemmar deltar sällan eller aldrig i huvudgudstjänster. En genomsnittlig söndag deltar endast 1,3 % av de kyrkotillhöriga i en huvudgudstjänst och om man ser det hela befolkningen handlar det om endast 0,9 % (Svenska kyrkan 2011). Men många deltar i gudstjänster vid enstaka tillfällen, särskilt under advent-jul perioden, samt i samband med livets högtider (dop, konfir-

mation, vigsel, begravning) och vid andra särskilda tillfällen som kan ha mer eller mindre av gudstjänstkaraktär. Dessa särskilda tillfällen kan t.ex. vara en skolavslutning i en kyrka eller en andakt i samband med en kris- eller katastrofsituation (t.ex. Asien-tsunamin eller ett dödsfall på en arbetsplats).

Tabell 2 visar en sammanställning över utvecklingen av antalet besök vid olika typer av gudstjänster under en tjuugoårsperiod 1990-2011; söndagens huvudgudstjänst, de kyrkliga handlingarna (dop, konfirmation, vigsel, begravning) och andra former av gudstjänster. Tabellen visar också den parallella medlemsutvecklingen inom Svenska kyrkan.

År	Söndagens huvudgudstjänst	Dop, konfirmation, vigsel, begravning	"Andra" gudstjänster	Totalt antal gudstjänstbesök	Medlemmar i Svenska kyrkan
1990	9 014 636	6 214 551	8 990 972	24 220 159	7 630 350
1995	7 603 841	5 963 204	9 124 879	22 691 924	7 601 194
2000	6 631 769	6 044 658	8 735 067	21 411 494	7 360 825
2005	5 713 065	6 148 685	8 359 108	20 220 858	6 967 498
2010	4 613 750	5 707 132	6 921 559	17 242 441	6 589 769
2011	4 547 777	5 497 758	6 768 367	16 813 902	6 519 889

Tabell 2: Besök i Svenska kyrkans gudstjänster 1990–2011.

Dessa siffror anger bara det sammantagna antalet gudstjänstbesök, inte hur många olika individer som har genomfört dessa besök. Söndagens huvudgudstjänst visar den största minskningen, därefter "andra gudstjänster", medan gudstjänsterna i samband med dop, konfirmation, vigsel och begravning har den lägsta minskningen av deltagande. Om man räknar samman alla former av gudstjänster inom Svenska kyrkan så var det totala antalet gudstjänstbesök 24 miljoner år 1990 och 17 miljoner år 2011, vilket är en total minskning med nästan en tredjedel (Svenska kyrkan 2011).

Som tidigare har påpekats blir tolkningen av siffran för det totala antalet gudstjänstbesök under ett år väldigt olika om det är en mindre grupp som deltar varje vecka eller om det är en majoritet av alla kyrkmedlemmar som deltar ett fåtal gånger per år. Men det finns också

studier på individnivå som visar hur deltagandet i gudstjänster är fördelat inom befolkningen. En sådan undersökning som genomfördes 1998 bland den svenska befolkningen, dvs. även icke medlemmar i Svenska kyrkan visade följande. Om man inte räknar in besök i samband med dop, vigsel och begravning deltog 47 % i minst en gudstjänst per år, 32 % minst några gånger per år och 9 % minst en gång per månad (RAMP-studien 1998). Samma fråga men med något annorlunda svarsalternativ ställdes i en undersökning år 2008 och visade då att 22 % deltar en-två gånger per år, 10,6 % deltar flera gånger per år och 5,6 % minst en gång per månad (ISSP 2008, fråga 68). En tredje befolkningsundersökning genomfördes av SOM-institutet (SOM = Samhälle Opinion Medier, Göteborgsuniversitet) år 2010 där man lät de svarande ange hur ofta de deltar i olika aktiviteter. Resultatet visade att 8 % angav att de deltar i gudstjänst eller religiöst möte minst en gång i månaden (Nilsson 2011).

De olika undersökningarna baseras på olika sätt att formulera frågorna och visar lite olika resultat. Men troligen ligger den rätta procentandelen av befolkningen som deltar i minst en gudstjänst per månad på 5–7 %. Är detta en låg siffra? Eller är den högre än man kan förvänta? Det beror på hur man tolkar siffror om gudstjänstdeltagande och vad man jämför med. SOM-institutets undersökning från 2010 visar följande resultat att jämföras med gudstjänstdeltagande minst en gång per månad; 30 % har tränat på gym, 13 % har besökt hockey eller fotboll, 9 % har besökt bio, 4 % har sjungit i kör och 2 % har besökt teater (SOM-institutet 2010).

Även om det är lite svårt att jämföra svarsalternativ i olika undersökningar är det tydligt att gudstjänstdeltagandet successivt minskar. Det är såväl allt färre som deltar regelbundet som allt färre som deltar enstaka gånger då och då.

Svenska kyrkan på nationell nivå har vid två tillfällen 2004 och 2010 genomfört omfattande medlemsundersökningar där frågor om gudstjänster och andra verksamheter har funnits med. I 2004 års undersökning deltog 1692 kyrkomedlemmar i åldern 16–75 år (Bromander 2005). 2010 års undersökning genomfördes som en webbenkät, vilket gav möjlighet till ett betydligt större antal svarande, 10 768 kyrkomedlemmar i åldern 16–75 år (Bromander 2011).

En av frågorna i 2010 års medlemsundersökning tydliggör livsriternas,

de s.k. kyrkliga handlingarnas, betydelse när det gäller kontaktytan mellan Svenska kyrkan och dess medlemmar. Frågan löd, *"I vilka sammanhang har du mött Svenska kyrkan det senaste året?"*. Det visade sig att allra störst funktion som mötesplats har vigsel/bröllop, konfirmation, begravning och dop. Så många som två tredjedelar, 66 %, av de svarande anger att de har varit i kontakt med Svenska kyrkan i minst något sådant sammanhang under det senaste året. På andra plats kommer "gudstjänster" som 23 % anger att de har besökt. Därefter kommer ett antal andra tillfällen då man har mött Svenska kyrkan; musikandakt/konsert (23 %), i skolan eller arbetet (9 %), då eget eller nära anhörigs barn deltog barn- och ungdomsverksamhet (6 %), då jag sjöng i kör (4 %), genom öppen förskola eller annan mötesplats för föräldralediga (4 %), i samband med äldreverksamhet (3 %), vid gruppverksamhet för vuxna, utom äldreverksamhet (2 %). Svaren visar tydligt att det är olika former av gudstjänster/andakter som äger rum i kyrkobyggnaden och kyrkorummet, som utgör de huvudsakliga fysiska kontaktytorna mellan medlemmarna och Svenska kyrkan.

Det är svårt att ställa frågor på rätt sätt i enkätundersökningar, bland annat beroende på att olika individer uppfattar frågorna på olika sätt. Därför kan det vara bra att ställa samma fråga på olika sätt, vilket också gjordes i medlemsundersökningen 2010. Det visade sig då att siffrorna för deltagande i gudstjänster, livsriter och konserter i kyrkan blev högre när frågan formulerades på ett annat sätt. På frågan, *"Hur ofta under det senaste året har du gått i kyrkan för att vara med på dop, vigsel/bröllop, konfirmation eller begravning?"*, svarade 75 % att de hade gjort det minst en gång. Vidare svarade 42 % att under det senaste året hade gått på konsert i kyrkan, och 38 % att de hade besökt en gudstjänst minst en gång under det senaste året. Dessa 38 % består av 22 % som deltagit någon enstaka gång, 10 % som deltagit några gånger 4 % som deltagit någon gång i månaden och 2 % som deltagit någon gång i veckan.

Vi ska nu se närmare på den förändring av gudstjänstdeltagande under 21-årsperioden 1990–2011 som redovisades i tabell 2 ovan. Såväl medlemstalet i Svenska kyrkan som antalet gudstjänstbesök har minskat under den här perioden. Men hur ser minskningen av antalet gudstjänstbesökare ut om vi tar hänsyn till minskningen av antalet medlemmar? Och hur ser utvecklingen ut i det avseendet under

perioden 1990–2011 inom respektive kategori av gudstjänster? Har det genomsnittliga antalet gudstjänstbesök per kyrkomedlem minskat?

I tabell 3 har antalet gudstjänstbesök vid respektive typ av gudstjänst (huvudgudstjänst, dop/konfirmation/vigsel/begravning, övriga gudstjänster) delats med antalet kyrkomedlemmar. Detta ger en siffra per gudstjänsttyp för det genomsnittliga antalet besök per år och medlem, om alla besök slås ut på alla medlemmar. Det totala antalet gudstjänstbesök har på motsvarande sätt också delats med antalet kyrkomedlemmar. Tabellen visar därmed hur förändringen av gudstjänstdeltagandet fördelas mellan olika gudstjänsttyper med hänsyn tagen till att antalet medlemmar i Svenska kyrkan minskar kontinuerligt.

	Söndagens huvudgudstjänst	Dop, konfirmation, vigsel, begravning	Övriga gudstjänster	Totalt antal besök per medlem
1990	1,18	0,81	1,18	3,17
1995	1,00	0,78	1,20	2,99
2000	0,90	0,82	1,19	2,91
2005	0,82	0,88	1,20	2,90
2010	0,70	0,87	1,05	2,62
2011	0,70	0,84	1,04	2,58
	- 0,48	+ 0,03	-0,14	-0,59

Tabell 3: Antal besök per medlem och år i Svenska kyrkan 1990–2011.

Det genomsnittliga antalet gudstjänstbesök räknat per kyrkomedlem och år har under de 21 åren, 1990–2011, minskat från 3,17 besök per år till 2,58 besök per år. Det är en minskning med 0,59 besök per år och kyrkomedlem. När vi ser närmare på förändringarna inom respektive typ av gudstjänst visar det sig att nästan hela minskningen är relaterad till huvudgudstjänsten som har minskat med 0,48 besök, medan gruppen ”övriga gudstjänster” har minskat med endast 0,14 besök. Vidare ser vi att besök vid gudstjänster i samband med livsriterna däremot har ökat från ett genomsnitt av 0,81 besök per år till 0,84 besök per år och medlem.

Resultatet bekräftar det som har visats i de tidigare redovisade studierna, att gudstjänsterna i samband med livsriter (dop/konfirma-

tion/vigsel/begravning) har en stark ställning. Dessutom visar analysen att dessa gudstjänsters starka ställning har stått fast på ungefär samma nivå över en lång tid. Detta medan huvudgudstjänstens ställning kontinuerligt har försvagats under perioden, även om man tar hänsyn till att antalet medlemmar i Svenska kyrkan också kontinuerligt har minskat. Sammantaget är det i princip endast söndagens huvudgudstjänst som står för den kontinuerliga nedgången av gudstjänstdeltagande bland Svenska kyrkans medlemmar. Livsriternas starka betydelse och attraktionskraften i gudstjänsterna i samband med dessa bekräftas också av det faktum att besöken vid dopgudstjänsterna inte minskar, trots ett minskande antal barndop (Bromander 2011 s. 100).

Det behöver tilläggas att det finns flera bakomliggande variabler som är svåra att kontrollera och som kan leda till andra tolkningar av jämförelserna i tabell 3. Det är t.ex. ovisst hur många människor som inte är medlemmar i Svenska kyrkan men som ändå deltar i kyrkans verksamhet. Så har det förmodligen varit under hela perioden, men det skulle kunna vara så att det över tid är en ökande andel icke kyrkomedlemmar som deltar i gudstjänster i samband med livsriterna och på det sättet gör att deltagandet i dessa har hållits stabilt under den aktuella tidsperioden. Men även med detta i beaktande är den övergripande bilden ändå tydlig beträffande utvecklingen av deltagandet i huvudgudstjänsten. Även undersökningar bland nästa generation av kyrkomedlemmar bekräftar en negativ attityd till huvudgudstjänsten parallellt med en positiv attityd till livsriterna. Svenska kyrkans konfirmander är t.o.m. mer negativa till gudstjänsterna efter konfirmandtiden än de var innan de började, medan de blir mer positiva till att t.ex. låta döpa sina (framtida) barn i kyrkan (Eek 2008, Pettersson 2010).

Medlemmarnas tro och gudstjänstdeltagande

Svenska kyrkans policydokument framhåller gudstjänstens centrala betydelse och att det är en målsättning för församlingarna att så många som möjligt ska delta i gudstjänsterna så ofta som möjligt. Man kan anta att en bakomliggande föreställning är att det finns ett samband mellan gudstjänstdeltagande och gudstro.

Tidigare undersökningar har visat att gudstjänstdeltagande sammanhänger med gudstro på så sätt att ju oftare man deltar i gudstjänster

desto starkare är gudstro. Svenska kyrkans medlemsundersökning 2011 visar att bland de som deltar i gudstjänster någon gång per vecka är det 82 % som tror på en högre makt som man kan ha en personlig relation till. Bland de som deltar i gudstjänst någon gång i månaden är motsvarande siffra 63 %, bland de som deltar några gånger under året 45 %, bland de som deltar bara någon enstaka gång 29 % och bland de som aldrig deltar är det endast 14 % som tror på en högre makt som man kan ha en personlig relation till.

Men är det också omvänt så att människor med en stark gudstro självklart deltar ofta i gudstjänster? I Svenska kyrkans medlemsundersökning 2011 ställdes frågor om gudstro där de svarande skulle ange om de har någon form av gudstro enligt fem fasta svarsalternativ. Dessa svarsalternativ delar in de svarande i fem svarsgrupper. Inom var och en av dessa ”gudstro-grupper” har deras gudstjänstdeltagande undersökts (tabell 4).

Vilket av nedanstående alternativ stämmer bäst in på din uppfattning?	Deltar minst en gång/månad	Deltar några gånger per år	Deltar någon enstaka gång eller aldrig i gudstjänster	
Jag tror på en högre makt som man kan ha en personlig relation till	17 %	18 %	66 %	100 %
Jag tror på en opersonlig högre makt eller kraft	2 %	8 %	90 %	100 %
Jag tror att Gud snarare är något inom varje människa än något utanför	5 %	12 %	83 %	100 %
Jag tror inte på någon Gud, övernaturlig makt eller kraft	0 %	2 %	98 %	100 %
Jag vet inte vad jag ska tro	1 %	4 %	95 %	100 %

Tabell 4: Gudstjänstdeltagande bland Svenska kyrkans medlemmar indelade efter olika typer gudstro

Resultatet visar att det inom alla grupper av gudstro är en majoritet som endast någon enstaka gång eller aldrig deltar i gudstjänster. Detta gäller även inom den grupp som omfattar det som brukar betecknas som den starkaste formen av gudstro, vilket även är den mest kyrkoorienterade formen av gudstro; *Jag tror på en högre makt som man*

kan ha en personlig relation till. Hela 66 % inom denna grupp uppger att de endast någon enstaka gång eller aldrig deltar i gudstjänster. 18 % av dem deltar några gånger per år i gudstjänster och endast 17 % av dessa med den starkaste formen av gudstro uppger att de deltar i en gudstjänst minst en gång per månad.

Inom de två andra grupperna som uttrycker någon form av gudstro är det ännu mycket tydligare att deras gudstro inte innebär att de deltar i gudstjänster. Av de som bejakar påståendet *Jag tror på en opersonlig högre makt eller kraft*, deltar 90 % i princip aldrig i gudstjänster. Bland dem som bejakar påståendet *Jag tror att Gud snarare är något inom varje människa än något utanför*, uppger 83 % att de i princip aldrig deltar i gudstjänster.

Gudstjänstdeltagande verkar alltså inte vara en nödvändig förutsättning för att ha en gudstro. En naturlig följdfråga är om den starka betoningen av huvudgudstjänsten inom Svenska kyrkan motsvarar medlemmarnas behov av stöd för att behålla och växa i sin gudstro. Och en intressant fråga är var kyrkomedlemmar med de olika formerna av gudstro hämtar inspiration och näring för sin tro? Den behandlas inte här, men skulle behöva utforskas mer.

Vad prioriterar Svenska kyrkans medlemmar?

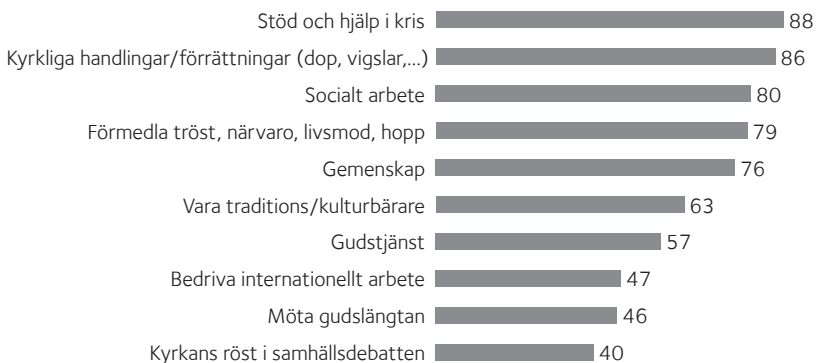
Det har på senare år blivit allt vanligare att Svenska kyrkan på såväl nationell nivå som församlingsnivå genomför studier som inte bara kartlägger deltagande i aktiviteter utan också syftar till att undersöka kyrkomedlemmarnas förväntningar på kyrkan och församlingen. Här presenteras resultat från två sådana attitydundersökningar; Svenska kyrkans medlemsundersökning år 2010 samt en telefonintervjuundersökning som genomfördes i åtta församlingar inom Linköpings kyrkliga samfällighet år 2008.

I Linköpingsstudien genomfördes 800 telefonintervjuer bland medlemmar i Svenska kyrkan i åldern 18–80 år. Det var 100 telefonintervjuer i var och en av Linköpings kyrkliga samfällighets åtta församlingar. De svarande blev tillfrågade om hur viktiga de anser att ett antal olika uppgifter är för Svenska kyrkan. De svarande ombads att inte prioritera mellan de olika uppgifterna, utan endast ange hur viktig var och en av dem är. Uppgiftens betydelse skulle anges på en

femgradig skala från *inte alls viktigt* till *mycket viktigt*. I tabell 5 presenteras resultatet, där svaren *viktigt* och *mycket viktigt* har lagts samman.

”Hur viktiga är följande uppgifter för Svenska kyrkan i Linköping?”

Andel i % som anger följande som viktigt/mycket viktigt

Tabell 5: Undersökning bland Svenska kyrkans medlemmar i Linköping 2008 om vilka uppgifter som är viktiga för Svenska kyrkan.

Enligt Svenska kyrkans medlemmar i Linköping är de viktigaste uppgifterna för Svenska kyrkan livsriterna/de kyrkliga handlingarna (86 %) och olika former av social verksamhet (76–88 %). Därefter kommer rollen som traditions- och kulturbärare (63 %) och gudstjänsterna (57 %). Längst ner kommer det internationella arbetet (47 %), att möta gudslängtan (46 %) och kyrkans röst i samhällsdebatten (40 %).

Svenska kyrkans medlemsundersökning 2010 hade en liknande fråga som var formulerad så här: *Om Svenska kyrkan av ekonomiska skäl skulle bli tvungen att prioritera i högre grad än tidigare, vilka tre verksamheter skulle du då vilja att kyrkan fokuserade på?* Listan över verksamheter tar inte upp samma verksamheter som studien i Linköping vilket gör det svårt att göra jämförelser. Dessutom ombads de svarande att endast ange tre verksamheter som de önskar att kyrkan ska fokusera på (Tabell 6).

”Om Svenska kyrkan av ekonomiska skäl skulle bli tvungen att prioritera i högre grad än tidigare, vilka tre verksamheter skulle du då vilja att kyrkan fokuserade på?” Andel i % som prioriterar följande

Tabell 6: Svenska kyrkans medlemmars prioritering av kyrkans verksamhet (Bromander 2011).

Enligt Svenska kyrkans medlemsundersökning är social verksamhet inom Sverige mest angelägen ur medlemmarnas perspektiv. Kyrkan ska fokusera på hjälp till utsatta människor (49 %), arbete bland barn och unga (46 %), skapa gemenskap för den som känner sig ensam (44 %) samt arbete bland äldre människor (35 %). Därefter kommer arbetet med att vårda kyrkobyggnader (31 %) och bevara traditioner (24 %). De traditionella gudstjänsterna kommer långt ner och prioriteras av endast 9 % av Svenska kyrkans medlemmar.

Resultaten från de båda medlemsundersökningarna visar sammantaget att de av kyrkans verksamheter som viktigast för kyrkans medlemmar är kyrkans sociala verksamhet, dess roll i krissituationer och livsriterna i samband med dop, konfirmation, vigsel och begravning. De traditionella söndagsgudstjänsterna har låg prioritet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar de redovisade befolkningsundersökningarna och undersökningarna bland Svenska kyrkans medlemmar en samstämmig bild. Det är tydligt att gudstjänsterna har en svag ställning och får allt mindre anslutning av deltagare. Denna bild gäller dock inte alla typer av gudstjänster utan främst söndagens huvudgudstjänst. Gudstjänsterna i samband med dop, konfirmation, vigsel och begravning har en fortsatt stark och ganska stabil anslutning. Dessa gudstjänster är också mycket högt prioriterade av Svenska kyrkans medlemmar i jämförelse med andra verksamheter inom Svenska kyrkan. De vanliga gudstjänsterna är däremot lågprioriterade av medlemmarna, inte bara genom att de inte deltar i dem, utan även när de får ange hur angelägna de är för Svenska kyrkan att satsa på. De vanliga gudstjänsterna uppfattas inte som viktiga, inte heller för de som har en stark gudstro. Den närmare granskningen av den grupp av Svenska kyrkans medlemmar som har en stark gudstro visade att en majoritet av dessa, 66 %, deltar mycket sällan i gudstjänster. De har följaktligen vare sig sin identitet som kyrkomedlemmar eller sin gudstro främst förankrad i gudstjänstlivet. Detta väcker frågor om var deras gudstro är förankrad och hur de uppfattar kyrkans identitet och sin egen identitet som kyrkotillhöriga. Kyrkomedlemmarnas attityder och deltagande i kyrkans aktiviteter understryker behovet av reflektion bland Svenska kyrkans medarbetare och förtroendevalda kring kyrkans identitet och den starka fokuseringen på huvudgudstjänsten.

Kapitel 5

Kyrkan som kompletterande välfärdsaktör

Nya områden där Svenska kyrkan efterfrågas

Den i de två föregående kapitlen redovisade kyrkostatistiken över medlemsantal, deltagande i kyrkliga handlingar och gudstjänster, samt resultaten från medlemsundersökningarna visar att Svenska kyrkan har en relativt stark ställning i det svenska samhället. Även om man endast ser till de traditionella verksamheterna, gudstjänster och kyrkliga handlingar, har Svenska kyrkan under ett år någon form av kontakt med minst 75% av sina medlemmar och därmed troligen kontakt med en majoritet av den svenska befolkningen. Svenska kyrkan har också sedan mitten av 1900-talet utvecklat en omfattande verksamhet inom många områden vid sidan av gudstjänster och kyrkliga handlingar. Parallellt med en minskad efterfrågan inom vissa områden, t.ex. traditionella söndagsgudstjänster, har det växt fram en ökad efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden. Utvecklingen av nya verksamheter har skett i ett samspel mellan nya samhällsbehov, efterfrågan på kyrkans medverkan från andra organisationer i samhället och kyrkans eget utvecklingsarbete.

Genom de samhällsförändringar som beskrevs i kapitel 2 har Svenska kyrkan tydliggjorts som en separat organisation vid sidan av staten med en egen identitet. Genom denna differentiering mellan stat och kyrka och en fortgående specialisering av den organiserade religionen har kyrkan på ett delvis nytt sätt kommit att efterfrågas som samhällsaktör inom vissa speciella områden, särskilt i olika omsorgsfunktioner, i undervisning och som samtalspartner i etiska frågor. Det finns även en efterfrågan från medieaktörer, TV, radio, tidningar och internetmedier, som knyter präster till sig som experter på det andligtetiska området.

Den ökade efterfrågan på religiösa aktörers medverkan i olika sammanhang i samhället och religiösa organisationers ökade offentliga

exponering i t.ex. media beskrivs ibland som tecken på en ”religionens återkomst” i det offentliga rummet efter en period av ett sekulärt offentligt rum. Vissa forskare menar att religionens ökade närvaro representerar en samhällsförändring efter en period av sekularisering och kallar det nuvarande samhället för postsekulärt (Ziebertz och Riegel 2008, Sigurdson 2009, Habermas 2010). Andra menar att religionen hela tiden har funnits i det offentliga, men att den inte har varit i fokus för intresset från media och samhällsvetenskap och därför tidigare har osynliggjorts. De historiska europeiska kyrkorna har allt sedan 300-talet funnits med som offentliga aktörer på den europeiska offentliga arenan, men formerna för kyrkornas roll och aktivitet har varierat under olika tider (Davie, Bäckström, Edgardh och Pettersson 2011). Till det nya idag hör att kyrkorna i många länder i Europa, på ett liknande sätt som i Sverige, efterfrågas och uppmärksammas som samhällsaktörer på ett delvis nytt sätt.

I det här kapitlet och de två följande ges tre exempel på områden där Svenska kyrkan på nya eller delvis nya sätt efterfrågas. Det första exemplet är en fallstudie i Gävle som tydliggör att Svenska kyrkan har en mycket bred roll som välfärdsaktör och därmed som ett komplement till det svenska välfärdssystemet. Det andra exemplet är en studie av hur Svenska kyrkans medverkan i samband med nationella kris- och katastrofsituationer har fått en ökad efterfrågan sedan en längre period och hur dess roll i det sammanhanget har utvecklats under en tioårsperiod 1994–2004. Det tredje området är Svenska kyrkans nära samverkan med en central del av den offentliga förvaltningen, den allmänna skolan, i samband med skolavslutningar. Denna samverkan fortsätter även efter separationen mellan kyrka och stat, fast under delvis andra villkor i det alltmer religiöst pluralistiska landskapet.

Dessa exempel kapitel avser att ytterligare problematisera bilden av sjunkande gudstjänstdeltagande. I varje exempel ges exempel på kontextuellt anknutna gudstjänster som aktivt efterfrågas av såväl kyrkans medlemmar som en bredare allmänhet, samt i vissa fall även efterfrågas eller till och med beställs av offentliga institutioner.

En fallstudie i Gävle

De förändrade relationerna mellan Svenska kyrkan och staten år 2000 innebar att kyrkan fick rätt att bedriva social verksamhet av samma typ som staten, landstinget eller kommunen. Detta var kyrkan tidigare förhindrad att göra då den var en offentlig förvaltning som statskyrka, och det råder en strikt ansvarsfördelning mellan olika offentliga förvaltningar. Kyrkans fria ställning har inneburit en frihet för kyrkan att självständigt välja vilken typ av social verksamhet den vill bedriva. Samtidigt har den nya rollen som en från staten fristående aktör också inneburit att nya förväntningar idag riktas mot Svenska kyrkan som tillhandahållare av välfärdstjänster och som en försvarare av grundläggande värderingar, som t.ex. människovärde, omsorg och solidaritet. För att ge en mycket konkret bild av Svenska kyrkans breda roll som välfärdsaktör presenteras i det här kapitlet en fallstudie av Svenska kyrkans roll i Gävle. Studien tydliggör en framväxande ny roll för kyrkan som en aktiv social aktör vid sidan av stat och kommun, en roll som visar tecken på att ha fått en ökad efterfrågan redan från 1990-talet.

Gävlestudien genomfördes år 2004 och var en del av ett större europeiskt forskningsprojekt, *”Välfärd och religion i Europeiskt perspektiv. En jämförande studie av kyrkors roll som välfärdsaktörer inom den sociala ekonomin”*. Projektet innebar att en ort i vart och ett av åtta europeiska länder studerades, med fokus på den, i respektive land, största kyrkans roll som välfärdsaktör. Genom att respektive vald kyrka också är den största organisation vid sidan av staten i respektive land blev det samtidigt också en studie av den största organisationen inom frivilligsektorn i respektive land.

När en ort skulle väljas för den svenska fallstudien föll valet på Gävle som exempel för den svenska utvecklingen, i medvetande om att ingen enskild ort kan representera Sverige som helhet i alla avseenden. Valet av Gävle motiverades av att staden på många sätt är typisk för Sveriges allmänna utveckling under 1900-talets senare del, samt att staden inte utgör en ytterlighet eller specialfall beträffande grundläggande sociala, ekonomiska och religiösa faktorer. Studien i Gävle avgränsades till de församlingar som omfattar Gävles centrala stadsdelar; Heliga Trefaldighet, Tomas, Staffan, Maria och Bomhus församlingar. Sedan studien genomfördes har Tomas församling sammanslagits

med Gävle Heliga Trefaldighets församling. Tillsammans bildar dessa fyra församlingar Gävle kyrkliga samfällighet som är en samarbetsorganisation för ekonomisk förvaltning, personaladministration, begravningsverksamhet och vissa uppgifter inom det sociala området.

Först genomfördes en kartläggning av Svenska kyrkans verksamhet för människors välfärd och välbefinnande i Gävle. Därefter intervjuades sammanlagt 63 personer om sina uppfattningar om välfärden i Gävle och Svenska kyrkans eventuella roll i det sammanhanget. De som intervjuades var representanter för den offentliga förvaltningen, Svenska kyrkan och befolkningen. De två första grupperna intervjuades enskilt, medan intervjuerna med befolkningen genomfördes genom tre fokusgruppintervjuer med strategiskt utvalda representanter för arbetslösa, pensionärer och yrkesarbetande. Den svenska fallstudien och det europeiska projektet i helhet finns redovisat i tre arbetsrapporter (Edgardh Beckman 2004, Yeung, Edgarth Beckman och Pettersson 2006:1–2), samt även i två internationellt publicerade böcker (Bäckström, Davie, Edgarth och Pettersson 2010, 2011). En kompletterande enkätundersökning bland ett representativt urval av Gävles befolkning genomfördes 2005. Av 1200 slumpvis utvalda personer mellan 16–75 år besvarade 661 personer enkäten, vilket innebär en svarsfrekvens på 55 procent⁶.

Svenska kyrkans breda verksamhet

Liksom i Sverige som helhet har Svenska kyrkan i Gävle en dominerande ställning inom det religiösa livet. Statistik för medlemstal och kyrkans kärnverksamheter för Svenska kyrkan i Gävle liknar genomsnittet i Sverige, även om anslutningen till de kyrkliga handlingarna är lägre än för Sverige som helhet. År 2010 var 71 % av alla Gävlebor medlemmar i Svenska kyrkan, 48 % av alla födda barn döptes och 19 % av alla 15-åringar konfirmerades i Svenska kyrkan. Samma år ägde 34 % av alla vigslar och 87 % av alla begravingar rum i Svenska kyrkans ordning.

6 Undersökningen genomfördes av Lars-Olov Olsson, magisterstudent vid Uppsala universitet.

Vilken roll och betydelse har då Svenska kyrkan för människors välfärd i Gävle? Det beror på vad man jämför med. Om man jämför kyrkans personella resurser med den offentliga förvaltningen (stat, landsting och kommun) framstår kyrkans betydelse som relativt liten. Enbart Gävle kommun har c:a 7 000 anställda medan de fem församlingarna inom Svenska kyrkan i Gävle bara har sammanlagt c:a 140 anställda (Gävle kommun 2011, Gävle kyrkliga samfällighet årsredovisning 2010). Även om de här siffrorna inte är helt jämförbara, ger de ändå en bild av skillnaden mellan kommunen och kyrkan när det gäller resurser.

Men även om kyrkans resurser är begränsade så uppfattas kyrkans bidrag i samhället som viktigt och nödvändigt. Kyrkans engagemang i sociala frågor betraktas av alla intervjuade som naturligt och en konsekvens av kyrkans uppdrag. Även om det offentliga välfärdssystemet ses som det grundläggande, förväntas kyrkan spela en komplementär roll som helst ska utföras i samverkan med de offentliga myndigheterna. Det är både kommunen och kyrkan överens om. En av prästerna uttrycker det så här:

”Sedan tycker väl jag att vi ska helst i kyrkan jobba tillsammans med andra; kommun och landsting och så. Jag tror att det är bättre. I samverkan med andra organisationer. Det gör vi ju en del här i Gävle, och det tycker jag är jättebra.” (6k)⁷.

Tabell 7 ger en översikt över Svenska kyrkans sociala aktiviteter i Gävle, kategoriserade efter finansiering och hur de relaterar till den offentliga eller privata sektorn. Som tabellen visar är de flesta av kyrkans sociala aktiviteter finansierade av kyrkan själv och genomförs i kyrkans egna lokaler.

⁷ Parentesen anger numret på den intervju varifrån citatet är hämtat, k betyder att det är en kvinna. Ett m betyder man.

<p>KYRKANS VERKSAMHET I EGEN REGI</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gudstjänster (ibland med kyrkkaffe efter) • Kyrkliga handlingar (dop, vigslar, begravningar) • Körverksamhet • Musikverksamhet (konserter, musikgudstjänster, m.m.) • Finskspråkig verksamhet (gudstjänster, andakter, studie- och samtalsgrupper) • Självvård, stödsamtal • Ekonomiskt bistånd genom Diakonirådet • Barn- och ungdomsverksamhet konfirmandverksamhet • Konfirmandledarutbildning för ungdomar • Träffpunkt, caféer, sopplunch, promenader • Sommarresor för pensionärer • Sorgegrupper • Kyrkans familjerådgivning • Samtalsakuten • Syföreningar • Hembesök, sjukbesök • Studie- och samtalsgrupper 	<p>AV KYRKAN FINANSIERAD VERKSAMHET INOM OFFENTLIG SEKTOR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Äldreboende (andakter, besöksgrupp, högläsning) • Skola (lektionsmedverkan, närvaro, medverkan i kris- och antimobbingsgrupper) • Sjukhus (präst, gudstjänster) • Fängelse och häkte (präst) • Högskolan (präst) • Gymnasier (präst, pedagog, diakon)
<p>OFFENTLIGT (DEL)FINANSIERAD VERKSAMHET SOM BEDRIVS AV KYRKAN</p> <ul style="list-style-type: none"> • Förskolor 	
<p>SAMVERKAN MELLAN KYRKAN, OFFENTLIG SEKTOR OCH ANDRA ORGANISATIONER</p> <ul style="list-style-type: none"> • POSOM-grupper (Psykosocialt omhändertagande vid större olyckor och katastrofer) • Familjecentral (avslutades 2012-12-31) • Dagläger för multihandikappade barn/ungdomar • Andakter för hemvärnet 	
<p>SAMVERKAN MELLAN KYRKAN OCH PRIVAT SEKTOR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Närvaro på arbetsplats (pappersbruket Korsnäs) genom en företagspräst 	

Tabell 7: Översikt över Svenska kyrkans sociala aktiviteter i Gävle (2010).

Gudstjänsterna utgör en grundläggande del av församlingarnas verksamhet med primärt en religiös funktion. De har samtidigt en viktig social funktion för gemenskap och är ibland kombinerade med en samling efteråt, vanligtvis annonserad som ”kyrkkaffe”. I anslutning till gudstjänsterna finns en omfattande körverksamhet. I Sverige som helhet deltar mer än 100 000 människor i Svenska kyrkans köror, vilka utgör viktiga sociala gemenskaper (Svenska kyrkan 2011). De traditionella söndagsgudstjänsterna samlar ett minskande antal deltagare, men det finns exempel på motsatsen när det gäller andra gudstjänstformer. I en av Gävles kyrkor, Staffans kyrka, arrangeras regelbundet en så kallad sinnesro-gudstjänst, som är ett exempel på en speciellt utformad

gudstjänst som har blivit mycket populär i Gävle, men även på andra orter. Målgruppen är i första hand människor med någon form av beroendeproblematik. Men gudstjänstformen har blivit så populär bland en bredare allmänhet att man måste komma i god tid före utsatt tid för att vara säker på att få plats. Den två timmar långa gudstjänsten samlar en fullsatt kyrka med 400–750 besökare en fredagskväll i månaden kl 18–20. Dessa gudstjänster började arrangeras år 1995 och når till stor del människor som sällan eller aldrig annars deltar i någon gudstjänst. Sinnesro-gudstjänsterna i Gävle visar att det inte är så att gudstjänstdeltagande med nödvändighet måste minska.

Förutom gudstjänsterna tillhandahåller Svenska kyrkan i Gävle även en rad andra aktiviteter för gemenskap och sociala kontakter mellan människor. De regelbundna verksamheter som når flest människor är barn- och ungdomsgrupper för olika åldrar, bl.a. konfirmandverksamheten i vilken 19 % av alla 15-åringar i Gävle deltog 2010, jämfört med 33 % i Sverige som helhet. 550 barn och ungdomar deltog samma år i olika gruppaktiviteter och kyrkans öppna barn- och ungdomsverksamhet hade 7 986 besök (Svenska kyrkan 2010). Det finns också en rad aktiviteter som vänder sig till människor som har möjlighet att delta dagtid på vardagarna, t.ex. caféverksamhet, soppluncher och organiserade vandringar. Flera av dessa verksamheter har som målgrupp människor som saknar egna starka sociala nätverk, t.ex. samlingar för äldre män och gemensamma mötesplatser för svenska och invandrade kvinnor. Andra aktiviteter vänder sig direkt till människor i tillfälliga kriser, t.ex. sorgegrupper för de som nyligen har mist en anhörig.

Sammanställningen av Svenska kyrkans sociala verksamhet i Gävle tydliggör att dess roll i skapande av sociala nätverk och sammanhållning knappast kan underskattas. Kyrkans nätverksfunktion blir särskilt tydlig när man lyfter fram det faktum att en majoritet av befolkningen tillhör kyrkan och regelbundet under livet aktualiserar sin relation till kyrkan i samband med livsriterna (dop, konfirmation, vigsel, begravning), konsertbesök, barnverksamhet, konfirmandarbete, etc. (Pettersson 2000, Gustafsson 2003).

En stor del av församlingarnas verksamhet är osynlig utåt genom att den är orienterad mot enskilda människor. Det gäller t.ex. de enskilda samtal som präster och diakoner erbjuder, och de hembesök hos gamla och sjuka i deras hem som diakoner och frivilliga genomför.

Gävles församlingar driver också gemensamt en professionell familjerådgivning med särskilt utbildade familjerådgivare, som ett komplement till kommunens familjerådgivning. Ett ytterligare komplement till kommunens sociala arbete är förmedling av direkt ekonomiskt stöd till enskilda och familjer, vilket sedan länge har varit en del av kyrkans sociala arbete i Gävle. Stödet förmedlas genom stiftelsen *Heliga Trefaldighets Diakoniförening* och dess organisation Diakonirådet som årligen tar emot c:a 1 500 förfrågningar om ekonomiskt bistånd. Dess mål är både att bidra till akut ekonomisk hjälp och att stärka individers möjligheter till självhjälp för att på det sättet bidra till en allmänt bättre situation för behövande människor. För det senare ändamålet har man även tagit initiativ till ett preventivt ”Centrum för ekonomisk kunskap”, som tillhandahåller ekonomisk rådgivning för att förhindra att människor ska hamna i ekonomiska svårigheter.

De verksamheter som hittills har nämnts fungerar som kompletterande välfärdsfunktioner som kyrkan organiserar och tillhandahåller utan direkt samverkan med de offentliga myndigheterna. Men det finns också verksamheter som är integrerade inom den offentliga sektorn och kompletterar den i direkt samverkan. Till dessa hör Svenska kyrkans nära samverkan med och närvaro inom större offentliga institutioner som skolan, sjukvården, försvaret och kriminalvården. Detta samarbete går långt tillbaka i historien från den tid när kommun och kyrka, liksom stat och kyrka, var totalt förenade (Levenskog 1997).

Ett par av församlingarna i Gävle är särskilt aktiva inom skolan. I årskurs nio bidrar de med undervisning och samtal om den kristna traditionen, etik och värderingar, samt med speciella aktiviteter i samband med jul och påsk. Vidare medverkar flertalet av församlingarnas präster och diakoner med olika former av verksamhet som kompletterar den offentliga omsorgen inom vård och omsorgsinstitutioner. En av prästerna arbetar heltid som sjukhuspräst, en annan har ett särskilt ansvar för fångelset i Gävle. Det finns också exempel på samverkan med ett privat företag, genom att en av prästerna fungerar som företagspräst vid en av de större industrierna. Arbetstiden betalas av Svenska kyrkan i Gävle och betraktas som en resurs ”för den andliga aspekten” inom industriföretagets förebyggande företagshälsovård.

Efter år 2000 när relationerna ändrades mellan staten och kyrkan har det blivit alltmer vanligt att den offentliga sektorn lägger ut viss

verksamhet även till kyrkan som utförare, med åtföljande kommunal finansiering. I Gävle har detta handlat främst om förskolor i kyrkans regi som kommunen är med och delfinansierar. Kommunen bidrar också ekonomiskt till ett ungdomscenter som Svenska kyrkan driver tillsammans med Missionskyrkan. Vid kartläggningen av kyrkans verksamhet 2004 finansierade kommunen ett härbärke för hemlösa som drevs av Gävle ekumeniska råd, där Svenska kyrkan också ingår. Men härbärgat lades senare ner och idag drivs det av kommunen i egen regi.

Det finns också en form av samarbete mellan Svenska kyrkan och den offentliga sektorn där man samverkar mer ömsesidigt i ett och samma projekt, ibland även med andra aktörer involverade. Ett sådant exempel är Samtalsakuten, som är till för människor i akuta "normala" livskriser i samband med olyckshändelser, arbetslöshet, relationskris eller när man tillfälligt har förlorat fotfästet i livet. I Gävle finns också ett samarbete mellan kyrkan och kommunen i de så kallade POSOM-grupperna, vilka utgör en viktig del av de lokala myndigheternas krisberedskapsorganisation. POSOM är en förkortning för "Psykosocialt omhändertagande i händelse av större olyckor och katastrofer". Grupperna är ansvariga för att organisera beredskap för, och koordinera, sådant arbete. Idén med dessa grupper är att bygga på lokala existerande nätverk; t.ex. skola, hälsovård, socialtjänst, kyrkor och andra frivilligorganisationer. Liksom i de flesta kommuner i Sverige ingår Svenska kyrkan i Gävle i POSOM-organisationen. En ny form av samarbete med kommunen startade 2005 inom en s.k. familjecentral vars syfte är att tillhandahålla ett allsidigt förebyggande stöd till familjer genom samarbete mellan olika offentliga myndigheter och ibland även frivilligorganisationer. I Gävle inbjöds Svenska kyrkan redan från starten att ingå i och ta ansvar för en del av familjecentralens verksamhet.

Den här kortfattade översikten visar att Svenska kyrkan i Gävle har en omfattande och bred social verksamhet som på olika sätt kompletterar det offentliga välfärdssystemet. När det däremot gäller Svenska kyrkans röst i den svenska välfärdsdebatten om tillgänglighet, tilldelning av resurser, organisering, kvalitet m.m. har den varit ganska tyst i Gävle, med enstaka undantag. Ett exempel på ett sådant undantag var när representanter för Svenska kyrkan i Gävle framträdde i den offentliga debatten i samband med det riksomfattande "påskuppropet" 2011 som var riktat mot de nya sjukförsäkringsregler som uppfattades vara

alldeles för hårda i relation till de sjukskrivna (Arbetsbladet 2011-04-25). När det gäller kyrkans roll som röst i den offentliga debatten så är den funktionen ofta starkt knuten till enskilda personers engagemang, vilja och förmåga. Ett exempel på ett sådant mer långsiktigt engagemang är en tidigare verksam präst i Gävle på 1990-talet som var mycket medie-medveten och utåtriktad och yttrade sig regelbundet i lokala media.

Konsensus om Svenska kyrkans komplementära roll

Det mest slående resultatet av intervjuundersökningen i Gävle är en övervägande samsyn mellan de intervjuade när det gäller Svenska kyrkans roll i välfärdssystemet. Såväl representanterna för befolkning, kyrka som kommun är överens om att de offentliga förvaltningarna har ansvar för den grundläggande välfärden för alla människor. Det råder också en samstämmighet om att Svenska kyrkan är och ska vara en kyrka för hela befolkningen. Dess öppna och breda karaktär betonas och försvaras som en tillgång, ibland med kommentarer om att Svenska kyrkan skiljer sig från andra mer slutna religiösa samfund. Likaså har de intervjuade inom alla grupper uppfattningen att det tillhör Svenska kyrkans uppgift att engagera sig i sociala frågor. Men kyrkan ska inte ta över ansvaret från de offentliga myndigheterna att tillgodose de grundläggande sociala behoven. En av kyrkans representanter uttrycker det så här: *”Jag tycker det är samhällets ansvar egentligen. Kyrkorna skall finnas med och stötta tycker jag, men inte ta över det som samhället inte mäktar med. Det kan ju bli så att man, när samhället har dålig ekonomi så skall kyrkorna ta över och det tycker jag är helt fel”* (1k).

Den befolkningsenkät som genomfördes bekräftar bilden av att Svenska kyrkan är välkommen som välfärdsaktör. Enkäten visar att en majoritet av Gävles befolkning menar att det är viktigt eller ganska viktigt att kyrkan bidrar med social verksamhet inom följande områden; stöd till barn som far illa (76 %), beredskap vid kris/katastrof (76 %), omsorgen om äldre (75 %), stöd till hemlösa (73 %), stöd till misshandlade kvinnor (73 %), vård om människor med missbruk (67 %), ekonomiskt bistånd (59 %) och omsorg om funktionshindrade (51 %). Betydligt färre anser att det är kyrkans uppgift att bidra inom akutsjukvården (32 %) eller i undervisning inom grundskolan (23 %). Enkätundersökningens resultat kan tolkas som ett starkt bejakande av

att kyrkan är välkommen och bör engagera sig som en aktiv utförare av välfärdstjänster inom en rad sociala områden. Men undersökningen visar också enkätmetodens begränsning genom att det inte fanns uppföljande frågor om hur omfattande eller på vilket sätt kyrkan skulle engagera sig. Därför behöver resultatet tolkas i ljuset av intervjuundersökningen där de intervjuade betonar att kyrkan inte ska ta över välfärdsfunktioner från kommunen utan bara vara ett komplement. Gävle-studien visar en allmän konsensus bland de intervjuade beträffande kyrkans roll som ett sådant *komplement* till det offentliga välfärdssystemet, och gärna i samverkan med detta.

Kyrkans kompletterande roll är att bidra med det som man uppfattar som kyrkans grundläggande välfärdssroll; att till hela samhället och till enskilda människor tillhandahålla goda värderingar och en känsla av samhörighet. Flera intervjuade framhåller att kyrkan bidrar med mening och sammanhang genom att så stor andel av befolkningen tillhör kyrkan, och genom de livsriter som en majoritet av befolkningen använder, främst dop och begravning. Genom kyrkans breda barn- och ungdomsarbete, inte minst konfirmandarbetet, förmedlas goda värderingar till kommande generationer. En kvinnlig representant från befolkningen säger om kyrkan ”...den har mycket stor betydelse...det är ju också en tradition och tillhörighet...jag tror att vi människor behöver någon att hålla handen, att när vi har svåra stunder kunna prata med” (Bk).

Representanterna för offentliga myndigheter ser kyrkans bidrag som särskilt viktigt när det gäller kris- och katastrofberedskap, stöd till enskilda människor i personliga kriser och när det gäller att ställa upp för och tala för särskilt svaga grupper i samhället, t.ex. hemlösa. Flera av de intervjuade bland Gävle kommuns chefer och förtroendevalda menar att människor kan vända sig till kyrkan med förtroende och bli behandlade med respekt. Kyrkan anses ha den fördelen att den inte är reglerad av lagar som de offentliga myndigheterna, och därmed är den friare att agera. Dessutom bidrar kyrkan i Gävle till “*det där lilla extra*” (35m) som ibland behövs och som kommunen som offentlig förvaltning har svårare att bidra med på grund av sina regler. Kyrkans roll betraktas av en kommunal förvaltningschef som ett viktigt och ibland avgörande komplement till det offentliga. Han säger att han är “*ganska övertygad om att kyrkan har ju räddat många människoliv helt enkelt*” (34m).

Såväl representanterna för kommunen, kyrkan som lokalbefolkningen menar att relationerna mellan kyrkan och samhället har förändrats på senare tid. De offentliga myndigheternas representanter säger att de har upplevt en förändring inom Svenska kyrkan från att den har framstått som gammaldags, rigid och sluten, mot en mer öppen attityd från kyrkans sida. Därför är de mer öppna för samarbete med kyrkan idag än de var tidigare. Kyrkans representanter menar att de på motsvarande sätt upplever en alltmer öppen attityd från kommunens sida när det gäller samverkan med kyrkan, särskilt under de senaste åren. En kyrklig medarbetare säger: *”Typexemplet är ju att titta på skolorna och komma till kyrkan, som ju inte alls gick en period alltså. Idag är det så självklart att man kommer på julgudstjänster, man kommer på påsksamlingar och sådana saker”* (16m).

Flera informanter från alla grupper nämner att kyrkans ökande roll i samband med större kriser och katastrofer har betytt mycket för den förändrade synen på kyrkan och de mer öppna relationerna mellan kyrkan och offentliga förvaltningar. En vändpunkt som ligger ett antal år tillbaka, men som flera nämner är den bussolycka i Norge 1988 då en grupp skolbarn från Kista utanför Stockholm var på resa och många av dem omkom (se s. 66 för en utförlig beskrivning). Svenska kyrkans lokala församling fick då en avgörande betydelse i arbetet med de anhöriga och i relation till hela det lokala samhället, vilket man menar har bildat en modell för kyrkans samhällsroll även inom andra samhällsområden: *”behovet av den kunskap som finns inom Svenska kyrkan har man upptäckt på något sätt. Och jag tror att det har hänt i samband med just det här med kriser, alltifrån den här bussen i Kista, det är några år sen nu”* (7k).

Även när det gäller kyrkans roll i den offentliga debatten om välfärdsfrågor finns det positiva förväntningar på att Svenska kyrkan ska vara engagerad. Denna uppfattning är likartad inom de tre informantgrupperna. En kvinnlig Gävlepolitiker och representant för en offentlig förvaltning säger *”jag skulle bli ytterligt besviken om kyrkan tiger och ställer sig på sidan när det gäller samhällsfrågor av olika slag”* (28k). Flera intervjuade betonar att det är särskilt viktigt att kyrkan försvarar de svaga och sårbara grupperna i samhället. En av de intervjuade säger att kyrkans roll som röst för de svaga är ett motiv för henne att fortsätta vara kyrkomedlem, *”Jag är medlem i Svenska*

kyrkan, men jag har haft funderingar på att gå ur. Men jag tycker att jag vill vara kvar för att jag vill bidra på mitt sätt till deras verksamhet, för de har en fin verksamhet som också värnar om de här svagare grupperna i samhället. Så det är mycket på grund av det jag finns kvar där. Inte så mycket för att jag precis har tron, förstår du” (33k).

Den här uppfattningen om Svenska kyrkan som en viktig röst med en särskild uppgift i debatten om sociala frågor bekräftas av befolkningsenkäten i Gävle. En av frågorna i den var om det är viktigt eller inte att kyrkan engagerar sig i den offentliga debatten inom ett antal specificerade sociala områden. Resultatet visar att en majoritet av de svarande anser att det är särskilt viktigt att Svenska kyrkan deltar i debatten om frågor som rör särskilt utsatta människor och ”svaga” sårbara grupper. Följande frågor ansågs viktigast för kyrkan att engagera sig i; stöd till barn som far illa (76 %), omsorgen om äldre (76 %), stöd till hemlösa (74 %), beredskap vid kris/katastrof (74 %) och stöd till misshandlade kvinnor (71 %). Betydligt färre ansåg att det är viktigt för kyrkan att engagera sig i debatten om akutsjukvården (36 %), förskoleverksamhet (36 %) och undervisningen i grundskolan (33 %).

Svenska kyrkan är liksom andra aktörer i samhället välkommen i debatten och förväntas delta, men de intervjuade betonar samtidigt att kyrkan inte får blanda sig i partipolitik. Var denna gräns går definieras dock inte och det råder med all säkerhet olika uppfattningar om detta. Ett exempel på svårigheten med gränsdragningen mellan ett accepterat kyrkligt samhällsengagemang och det som uppfattas som inblandning i partipolitik tydliggjordes i samband med det tidigare nämnda ”påsk-uppropet” år 2011. Det var två diakoner inom Svenska kyrkan som tog initiativ till manifestationer för att protestera mot de nya sjukförsäkringsregler som av många uppfattades som alltför hårda. De ville understrika detta genom att uppmärksamma de människor som hade hamnat i ekonomiska svårigheter efter att ha blivit utförsäkrade. Då diakonerna, tillsammans med många andra av Svenska kyrkans medarbetare runt om i Sverige anslöt sig och genom sina yrkesroller uppträdde som företrädare för Svenska kyrkan, uppstod en nationell mediedebatt i februari 2011 om gränserna för Svenska kyrkans roll och engagemang som organisation i samband med samhällsfrågor som samtidigt är politiska frågor (Kyrkans Tidning 2011-01-28).

Sammanfattning

Idag ställs Svenska kyrkan, i likhet med kyrkor i andra länder, inför en rad utmanande och kritiska frågor när välfärdsbehoven ökar, samtidigt som statens resurser är begränsade och det finns politiska krafter som vill skära ner den offentliga finansieringen (Pessi, Angell och Pettersson 2010). En viktig fråga är vad som är Svenska kyrkans speciella bidrag för människors välfärd? Från att ha haft en identitet som dominerande aktör i samhällets centrum och varit en del av den statliga förvaltningen, har kyrkans position förändrats till att idag vara en fri social aktör vid sidan av staten och därmed mer synlig som en möjlig resurs än den var inom statens hägn. Vad är då kyrkans speciella roll som resurs i relation till samhället i stort, i relation till andra organisationer i samhället och i relation till enskilda människor? Vad är kyrkans identitet idag som fri från staten? Vilken identitet vill kyrkan som organisation förstärka och utveckla? Och vad innebär det för kyrkans identitet om kyrkans roll som välfärdsaktör utvecklas och blir alltmer omfattande medan gudstjänsterna samtidigt utgör en allt mindre del av kyrkans verksamhet?

Studien i Gävle visar att Svenska kyrkan redan utför en mängd olika välfärdsfunktioner i det svenska samhället. Dessa har delvis dolts när kyrkan har varit en del av staten, men idag efter separationen mellan kyrka och stat har de synliggjorts genom att Svenska kyrkan tydligare framstår som en separat organisation i samhället. Gävlestudien visar också att kyrkans traditionella verksamheter, gudstjänsterna och livsriterna, uppfattas som bidrag till människors välfärd. Svenska kyrkans välfärdstjänster är främst icke-materiella och kan kategoriseras i två huvudtyper: sociala aktiviteter och symboliska funktioner. De sociala aktiviteterna möter olika typer av sociala, psykologiska och andliga behov, t.ex. sorgegrupper, enskilda samtal, konfirmandarbete och gudstjänster. De symboliska funktionerna består främst av själva kyrkotillhörigheten och olika riter/symbolhandlingar som knyter individer till en större kollektiv identitet med förbindelse till en transcendent sfär. I flera av Gävle-intervjuerna bekräftas det som har visats även i andra studier, att tillhörigheten till kyrkan uppfattas som en välfärdsfaktor i sig. Den ger en känsla av trygghet och sammanhang. Livsriterna förstärker känslan av att tillhöra detta större sammanhang och ger en

upplevelse av mening (Reimers 1995, Pettersson 2000). Fallstudien i Gävle visar också att kyrkan uppfattas som en bärare av viktiga värderingar som handlar om människovärde, omsorg och solidaritet med människor som har det svårt. Svenska kyrkan förväntas bidra med dessa värderingar i samhället.

Kartläggningen av Svenska kyrkans omfattande verksamhet och samhällsroll i Gävle ger en intressant motbild till uppfattningen om Sverige som ett av de mest sekulariserade länderna i världen (jfr. Dobelaere 2002, Martin 2005). Den visar på en bibehållen och förstärkt position när det gäller Svenska kyrkans roll i samhället, tvärt emot sekulariseringsteorins antagande om de traditionella religiösa institutionernas avveckling. Den svenska religiösa situationen framstår som mer komplex än att det ensidigt handlar om en kontinuerlig reducering av religionens roll i samhället (Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, 2011).

Studien i Gävle visar att den formella separationen mellan kyrka och stat år 2000 i praktiken inte har inneburit någon mer dramatisk förändring för kyrkans relation till staten. Paradoxalt nog visar Gävlestudien tvärtom att Svenska kyrkans lokala samarbete med den offentliga förvaltningen har ökat istället för att minska parallellt med separationsprocessen mellan stat och kyrka. Den här motsägelsefulla utvecklingen beror delvis på att de tidigare hinder för kyrkan att agera som social aktör, vilka sammanhänger med den strikta arbetsdelningen mellan kyrka och stat, undanröjdes genom separationen. Gävlestudien bekräftar vidare att Svenska kyrkans starka samhällsposition sammanhänger med de implicita relationerna på individnivå mellan kyrkan och en majoritet av alla svenskar, som gör kyrkan till en integrerad del av det svenska samhället och kulturen (Pettersson 2000).

I nästa kapitel beskrivs hur Svenska kyrkans välfärdsfunktion i samband med kris- och katastrofsituationer har utvecklats från mordet på Olof Palme 1986 fram till idag. Under den perioden har kyrkan fått en allt större och mer efterfrågad roll i samband med dessa situationer.

Kapitel 6

Gudstjänster och diakoni i kris- och katastrof

En särskild del av Svenska kyrkans roll som välfärdsaktör utgörs av dess roll i kris- och katastrofsituationer. I dessa situationer efterfrågas kyrkan delvis på nya sätt som tillhandahållare av såväl social omsorg som gudstjänster och symbolhandlingar. Man kan i viss mening likna Svenska kyrkans roll i katastrofsituationer med den roll kyrkan hade i jordbrukssamhället. Kyrkan inträder i samhällets centrum som en samlande aktör för hela samhället i hantering av kollektiv kris och sorg. Och det är kyrkans religiösa funktion som särskilt efterfrågas, som förmedlare av tröst, hopp och tro.

I dagens funktionellt differentierade samhälle har kyrkan utvecklat en fortlöpande specialisering som professionell aktör inom vissa samhällsfunktioner (se kap. 2). Eftersom kyrkan förvaltar resurser för att genomföra kollektiva riter i kris- och katastrofsituationer, är detta ett av de områden inom vilket kyrkans specialisering fokuseras. I samband med katastrofsituationer sker ett intressant samspel mellan å ena sidan Svenska kyrkan som utvecklas mot en ökad professionalisering, och å andra sidan det svenska folket och offentliga myndigheter som utvecklar ett alltmer tjänsteorienterat religiöst beteende. Människor frågar efter relevanta verktyg för att bearbeta känslor av sorg och saknad, och för att uttrycka och tolka existentiella tankar och frågor. Samhällsinstitutioner såsom skola, media, och räddningstjänst efterfrågar Svenska kyrkan som en organisation som uppfattas vara expert på dessa frågor. I detta samspel mellan kyrkan och enskilda människor, samt kyrkan och andra samhällsinstitutioner, sker en kontinuerlig utveckling av existerande kollektiva rituella former liksom av nya uttrycksformer. Denna utveckling är tydlig när man analyserar den kontinuerliga förändring av den kollektiva krishanteringen, som har ägt rum från mordet på statsminister Olof Palme 1986 till Asien-tsunamin 2004. Det är en utveckling där Estoniakatastrofen hade en särskild betydelse.

Från mordet på Olof Palme 1986 till Estoniakatastrofen 1994

I anslutning till mordet på Olof Palme besökte många människor mordplatsen för att där placera röda rosor och tända ljus. Den symboliska användningen av röda rosor sammanhängde med att Olof Palmes socialdemokratiska parti hade en röd ros som sin partisymbol (Källstad, Ejerfeldt och Straarup 1986). Uppmärksamheten kring den rituella praktiken vid den plats där Olof Palme mördades blev en startpunkt för utvecklingen av en allmän praxis i Sverige att placera blommor och levande ljus på den plats där akut och tragisk död har inträffat. Sedan 1986 har denna ritual blivit allt vanligare över hela landet och praktiseras idag allmänt, till exempel på platsen för en trafikolycka eller ett mord. Före 1986 var det inte så. En starkt bidragande faktor till denna utveckling är den roll som media; tidningar, TV och radio, har haft genom att synliggöra och exponera bilder och berättelser om detta nya rituella beteende.

Två år senare, 1988, inträffade en tragisk bussolycka med nationella effekter. En grupp skolbarn från Kista i Stockholm var på väg med en buss genom Norge till Shetlandsöarna. Bussens bromsar slutade fungera i en vägtunnel vilket fick till följd att bussen kraschade in i tunnelväggen. Tolv barn och fyra vuxna omkom. Kyrkoherden i Svenska kyrkans lokala församling i Kista tog omedelbart en ledande roll i organiseringen av psykosocial omsorg (Jonsson och Hagström 1997). Den lokala kyrkobyggnaden och församlingshemmet blev centrum för stöd och rådgivning till anhöriga och andra berörda människor. Kyrkans personal, präster, diakoner och andra uppträdde som viktiga aktörer och kyrkan fick en central och bred roll i det lokala krisarbetet. Myndigheter och journalister uppmärksammade den lokala kyrkans funktion, vilken blev mycket omskriven och publicerad såväl i media som i officiella rapporter. Räddningsverket utarbetade riktlinjer för kommunerna att inrätta så kallade POSOM-grupper och rekommenderade att Svenska kyrkan skulle vara representerad i dessa grupper (se mer om POSOM-grupper på s. 58). Under de närmast följande åren blev det ett mer eller mindre generellt mönster bland statliga och kommunala myndigheter att involvera kyrkan som en viktig aktör när man organiserade lokala och regionala krisgrupper.

Tre år senare orsakade en världsvid kris ett även i Sverige upplevt hot. Det var den så kallade Gulfkrisen 1991, en konflikt mellan Irak och Kuwait som fick världspolitiska konsekvenser. Det fanns en allmän oro bland såväl politiska makthavare som människor i allmänhet att krisen kunde vara startpunkten för ett tredje världskrig. Många kyrkobyggnader över hela landet hölls öppna för individuell bön natten innan det som kom att kallas Gulfkriget inleddes, dvs. natten mellan den 15 och 16 januari 1991. Detta öppethållande fungerade som ett led i utvecklingen av Svenska kyrkans och särskilt kyrkobyggnadernas funktion i samband med kollektiva krissituationer.

När Estoniakatastrofen inträffade ytterligare tre år senare, 1994, var det en etablerad och vanlig ritual sedan mordet på Olof Palme, att besöka en speciell plats i en krissituation i samband med akut och tragisk död för att tända ett ljus eller placera blommor. Kyrkans integrerade roll i lokala och regionala krisgrupper var redan organiserad och etablerad som en del av det mönster som hade utvecklats efter modellen från Kista. I lokala kris- och katastrofplaner var kyrkor och församlingshem identifierade som viktiga offentliga resurser, samlingsplatser och lokaler för kriscentra. Men Svenska kyrkans redan existerande breda välfärdsfunktion under den offentliga ytan, blev inte allmänt exponerad och känd förrän under krisbearbetningen efter Estoniakatastrofen. Genom medieexponeringen av Svenska kyrkans funktion under Estoniakatastrofen uppmärksammades kyrkans roll på ett nytt sätt i det moderna svenska samhället. Man kan på sätt och vis säga att ett mönster och en rituellt verktygslåda för existentiell hantering av större nationella katastrofsituationer utvecklades i samband med krisarbetet efter M/S Estonias haveri. Svenska kyrkan uppträdde som en slags nationell kurator för kollektiv krishantering. I följande avsnitt presenteras en fördjupad fallstudie av religionens och i första hand Svenska kyrkans roll i samband med Estoniakatastrofen.

En fallstudie av Svenska kyrkans roll vid Estoniakatastrofen

Den 28 september år 1994 inträffade en dramatisk händelse som på ett tydligt sätt kom att belysa Svenska kyrkans funktion i det svenska samhället (Pettersson P. 1995, 1996). Den dagen drabbades Sverige av

den mest omfattande fartygskatastrofen i landets historia, när M/S Estonia sjönk i Östersjön utanför Finska viken. Bland de nära 900 människor som omkom var 580 svenskar. Katastrofen utlöste ett nationellt chocktillstånd med sorg- och krisreaktioner hos en stor del av det svenska folket (Gustafsson 1995, Waldetoft 1995). Många av dessa reaktioner hade religiösa dimensioner och Svenska kyrkan fick omedelbart en central roll i omhändertagandet av anhöriga och i bearbetningen av allmänhetens sorgreaktioner.

Krisreaktionerna och kyrkans funktion exponerades offentligt genom massmedia, vilket på ett ovanligt sätt gjorde existentiella och religiösa fenomen till en del av den offentliga verkligheten. Många observatörer blev förvånade över kyrkans och religionens stora betydelse i ett land som betraktas som ett av de mest sekulariserade i världen. Det var som om ett täcke plötsligt drogs av och blottade sådant som normalt är dolt, bland annat relationerna mellan den svenska befolkningen och Svenska kyrkan. I katastrofsituationen framställdes kyrkan och religionen som viktiga för såväl enskilda människor som för hela samhället (Hansson och Hedin 1994, Lundin och Jonasson 1994). Människors religiösa behov tydliggjordes och ifrågasattes inte. En rad av Svenska kyrkans funktioner och tjänster i relation till enskilda människor och myndigheter, samt i relation till hela det svenska samhället, offentliggjordes genom media. Dessa tjänster och relationer blev därmed möjliga att studera på ett sätt som inte är möjligt under normala omständigheter.

Tre av de studier av Svenska kyrkans roll som genomfördes i anslutning till Estoniakatastrofen integreras här i en samlad fallstudie av religionens roll i samband med katastrofen. Den första delstudien är en nationell undersökning av den svenska befolkningens beteende och attityder i samband med katastrofen, genom 2000 telefonintervjuer (Gustafsson 1995). Den andra delstudien är en kartläggning av de aktiviteter som organiserades och genomfördes av de lokala pastoraten inom Svenska kyrkan i samband med katastrofen (Ahlin 1995). Den tredje studien är en kvalitativ innehållsanalys av massmedia under den första veckan omedelbart efter M/S Estonias förlisning (Pettersson 1995).

Svenska folkets attityder och beteende

Befolkningsundersökningen av människors beteende och attityder visade att 21 % hade tändt ett ljus hemma eller i en kyrkobyggnad, 9 % hade besökt en kyrkobyggnad, 8 % hade deltagit i en minnesgudstjänst och 6 % hade deltagit i en vanlig gudstjänst med anledning av katastrofen. Sammanlagt hade 27 % av den svenska befolkningen gjort åtminstone en av dessa saker.

Undersökningen bekräftade bilden av att religiösa funktioner som normalt är dolda blir synliga i samband med kris- och katastrofsituationer. 85 % av svenskarna instämde helt eller delvis i påståendet att *”Estoniakatastrofen visar att människor har religiösa känslor som inte kommer fram under normala förhållanden”*. 89 % instämde helt eller delvis i påståendet att *”Estoniakatastrofen visar att människor behöver hjälp med bearbetning av den andliga dimensionen i ett krisläge”*.

Studien visade att en mycket stark majoritet av svenska folket upplever Svenska kyrkan som viktig just i dessa sammanhang. Överväldigande positiva attityder uttrycktes beträffande kyrkans funktion under katastrofsituationen genom att 89 % helt eller delvis instämde i påståendet att *”Estoniakatastrofen visar att Svenska kyrkan i vissa situationer kan vara viktig också för dem som inte är religiösa”*. Man skulle kunna tro att denna uppfattning var knuten till kyrkans så tydligt uppvisade funktion under den aktuella krissituationen. Men 75 % uppgav att deras allmänna uppfattning om Svenska kyrkan inte hade förändrats som ett resultat av Estoniakatastrofen. 67 % ansåg att Svenska kyrkan hade skött sig ungefär som man kunde förvänta sig i samband med katastrofen.

Bilden blev mycket tydlig. Svenska folket betraktade religiösa känslor och behov som något ”naturligt” för människor i allmänhet i samband med en större katastrofsituation. En av fyra svenskar utförde minst en av de fyra ovan angivna ”religiösa” handlingarna med anledning av katastrofen; tändt ett ljus, besökt en kyrkobyggnad, deltagit i en minnesstund eller deltagit i en vanlig gudstjänst. En övervägande majoritet av den svenska befolkningen uppfattade såväl närvaron av en religiös dimension i samhället som Svenska kyrkans offentliga agerande som något naturligt och accepterat. Även människor som aldrig deltar i gudstjänster bejakade att människor har religiösa

behov och att Svenska kyrkan har en viktig samhällsroll genom att möta dessa behov. Studien visade inga större skillnader i uppfattningar mellan kvinnor och män eller mellan yngre och äldre. Det var inte heller några geografiska skillnader mellan olika delar av Sverige. Befolkningsundersökningens resultat visar att de religiösa reaktionerna blev likartade över hela landet.

Kyrkan som offentlig resurs

I katastrofsituationen tydliggjordes Svenska kyrkans funktion i relation till hela den svenska befolkningen. Kyrkans roll togs för given av allmänheten, liksom av myndigheter och media. Den centrala rollen på den offentliga arenan ifrågasattes inte. Kyrkan beskrevs i media på ett liknande sätt som sjukvården, polisen och socialtjänsten: som en samhällsinstitution som betjänar alla människor som behöver hjälp i krisen. *”Kyrkans dragningskraft gäller även människor som inte personligen känner någon av de som förolyckats men som efter en tragedi som påverkat oss alla söker lindra sin oro och ångest i kyrkans gemenskap.”* (Uppsala nya tidning 1994-10-03).

Många människor som vanligtvis inte deltar i gudstjänster förändrade sitt beteende i katastrofsituationen genom att besöka en kyrka för att tända ett ljus eller delta i en sorgegudstjänst. Massmedia förmedlade därmed en annan bild av kyrkobesökare än den vanliga. Unga och medelålders människor framträdde ofta på bilder och i textmaterial. Ett exempel är en stor färgbild där en tonåring tänder ett ljus inne i en kyrka. Bildtexten lyder: *”16-åriga Marta Sörling med sin systerdotter Emilia på armen, tände hoppets ljus för de åtta från byn som aldrig kom.”* I den anslutande artikeln säger Marta: *”Jag bara kände att jag måste gå hit. Mer kan jag inte säga, berättar Marta.”* (Expressen 1994-10-03). Den vanliga beskrivningen av kyrkan är annars att kyrkobesökarna domineras av äldre människor. I samma tidning finns en artikel om en sorgegudstjänst i Lindesbergs kyrka där en av deltagarna beskrivs så här: *”En ung man i tuff svart bombarjacka sjunger med i psalm 217 – läk mitt öga att jag ser hur du är i det som sker – hans ögon är tårfyllda”* (Expressen 1994-10-02).

I krissituationen använde även ovana besökare kyrkan som en resurs. Denna offentliga och samlande roll för den institutionella

religionen i form av Svenska kyrkan förväntas inte i den svenska vardagssituationen. Den uppfattas knappast heller som överhuvudtaget tänkbar i det svenska samhälle som ofta benämns som ett av världens mest sekulariserade. Men i katastrofsituationen ifrågasattes inte kyrkans centrala roll. Tvärtom förväntades Svenska kyrkan tillhandahålla resurser och verktyg för att hantera känslorna kring död och sorg.

Kyrkobyggnader som viktiga mötesplatser

Kyrkobyggnaderna blev de naturliga platserna för såväl kollektiva som individuella symboliska handlingar för att bearbeta känslorna kring sorg och död. 456 kyrkor runt om i hela landet höll extra öppet direkt från och med katastrofdagen. 60 % av Svenska kyrkans 1 036 pastorat anordnade särskilda sorg- eller minnesgudstjänster och 9 % av Sveriges befolkning använde möjligheten att besöka en kyrka i anslutning till katastrofen (Ahlin 1995, Gustafsson 1995). Kyrkobyggnaderna har för många människor en betydelsefull symbolisk funktion i det svenska samhället, vilket har tydliggjorts i en rad studier (Bäckström och Bromander 1995, Bäckström 1997, Bromander 1998, Pettersson 2000). En viktig bakgrund till detta är att en majoritet av befolkningen har personlig anknytning till en eller flera kyrkobyggnader, som har etablerats i samband med de livsriter som kyrkan tillhandahåller. Kyrkobyggnaderna kan därför betraktas som byggnader vilka är "laddade" med en "helighet" som är kopplad till vissa tillfällen som är individuellt och personligt viktiga för nästan alla människor i Sverige, i synnerhet dop i samband med barns födelse och begravningar i samband med människors död.

Estoniakatastrofen tydliggjorde kyrkobyggnadernas funktion som viktiga platser för känslor av samhörighet, närhet, eftertanke och koncentrerad upplevelse. En journalist delade med sig av sina reflektioner i Hedvigs kyrka: *"Gud möter oss i tystnaden, bortom orden"*, *"Får livet vara så påtagligt när döden kommit så nära?"* Artikeln slutar med ett konstaterande angående gudstjänstens betydelse trots att sorgen ändå är kvar: *"Stum, men delad."* (Dagens Nyheter 1994-09-30). Medieanalysen visade att kyrkorummen gavs en framträdande plats i tidningarnas text- och bildmaterial. Många foton visar människor i kyrkobyggnader, ofta i samband med gudstjänster eller när de tänder

ljus. Både direkt och indirekt och förmedlar tidningsmaterialet människors upplevelse av "det heliga", vilken förknippas med kyrkobyggnader och gudstjänster. En stor bild på gråtande människor inne i en kyrka har rubriken: "Sorgen". Journalisten fortsätter: "Omsorg och tröst. Härinne syns den. Och känns." (Aftonbladet 1994-10-03).

Präster som symboliska representanter för det kollektiva

Präster uppträdde som samhällets centrala symboliska representanter för krishantering i nästan alla sammanhang i anslutning till Estoniakatastrofen, så som det rapporterades och exponerades i tidningar, TV och radio. Media lyfte aktivt fram prästerna som representanter för de kommunala krisgrupperna (POSOM-grupperna). I det fotografiska materialet framträdde de genom sin klädsel, främst prästskjortan, som tydliga symboliska representanter. Prästerna betonades som viktiga personer även när de t.ex. bara var närvarande i en TV-studio utan att säga någonting. När Sveriges Radio genomförde en egen utvärdering av radiosändningarna i samband med katastrofen blev man överraskad över prästernas omfattande närvaro i de egna radiokanalerna: "*Antalet präster som medverkat i sändningarna och andra representanter för kyrkosamfundet är påfallande stort*" (Lundin och Jonasson 1994, s. 47).

Präster har på ett liknande sätt som kyrkobyggnader en central funktion i samband med livsriterna, speciellt vid dop och begravningar. Därför kan man säga att även prästerna är "laddade" med en slags "helighet" som är kopplad till födelse och död, på ett motsvarande sätt som den "helighetsladdning" som kyrkobyggnaderna har (jfr. Durkheim 1912/1995). Eftersom präster är viktiga rituella aktörer i samband med livsriterna, är det en förklaring till den allmänna acceptansen av prästers offentliga roll på en kollektiv nivå i samband med omfattande död och nationell kris.

Media publicerade många och ofta långa citat ur prästers tal och predikningar. Biskop Martin Lönnebo citerades så här i en artikel: "*Med Estonia sjönk också många människors gudstro till botten... Gud är också på 86 meters djup på Estonia. Gud är det stora livsmysteriet. Han är livet, han är döden. Gud är med oss fast det är obegripligt.*" (Expressen 1994-10-03). Journalisterna valde de delar av predikning-

arna som tydligt gav en existentiell eller religiös tolkning av katastrofsituationen. De underströk också att de kyrkliga representanterna har det språk och de kvalitéer som behövs för att kunna säga något om de svåra frågorna. En journalist frågade sig själv: *”Denna ofattbart grymma katastrof, kan vi verkligen lära oss något utav den ...?”* Journalisten svarade genom att citera en del av en predikan av domprost Caroline Krook: *”Den kan lära oss att livet inte är en självklarhet, sa domprosten Caroline Krook, den kan lära oss att bättre slå vakt om livet och om varandra. Och det kanske är sant.”* (Expressen 1994-10-03).

Kyrkans och prästernas roll som existentiella uttolkare uppfattades och beskrevs av media som representerande alla, även de som inte är regelbundna kyrkobesökare eller ser sig själva som religiösa. Detta illustrerades så här i en krönika av en författare och journalist: *”I den stora sorgen efter sjökatastrofen brukas gudsorden igen, också för de sekulariserade.”* (Dagens Nyheter 1994-10-05).

Kyrkan som offentlig resurs för krishantering

I katastrofsituationen förväntades kyrkan ha de rätta redskapen för att hantera känslorna av sorg och tankarna kring döden. Alla tre undersökningar som utgör bakgrund till den här fallstudien tydliggör Svenska kyrkans roll som tillhandahållare av resurser för att hantera sådana behov på såväl individuell som kollektiv nivå. Media underströk ofta att kyrkan har det språk, kvalitéer, personer, byggnader och den erfarenhet som behövs för att hantera den mentala bearbetningen av sorg och död. *”... kyrkan förvaltar ett språk för den tragiska dimensionen i våra liv ... När det behövs plockas kyrkan med sin insikt fram ur garderoben ...”* (Svenska Dagbladet 1994-10-04).

Behovet av gemensamma symboliska handlingar i den kollektiva sorgen underströks också, och att kyrkan förvaltar sådana resurser. En biskop intervjuas och betonar detta behov: *”Sorgen behöver symbolhandlingar ... En minnessten i småländska Väckelsång, rosor i strömmen i Norrköping, individuella minnesgudstjänster i Borlänge ... – Vi människor är ritens varelser. Vi behöver symbolhandlingar. Det säger biskopen i Linköping, Martin Lönnebo.”* (Dagens Nyheter 1994-10-04). Den vanligast praktiserade rituella symbolhandlingen var ljuständning. Nästan alla kyrkor i Sverige har en ljusbärare som kan användas av

besökare. Den här möjligheten beskrevs av media som mycket betydelsefull. *"Till stillheten i S:t Jacobs kyrka sökte sig betydligt fler än vanligt. För omkomna och sörjande tändes stearinljus."* (Svenska Dagbladet 1994-09-29). Ett foto i en annan tidning visar hundratals ljus i Hedvigs kyrka i Norrköping, med bildtexten: *"En låga för varje saknad"*. I artikeln skriver journalisten: *"Varje enskilt ljus ... är en saknad mor, far ..."* (Dagens Nyheter 1994-10-03).

Kyrkan framställdes som en offentlig resurs för behov som i vardagslivets Sverige betraktas som tillhörande privatlivets område men nu öppet exponeras. Ett ytterligare exempel på detta var mediernas intresse för de officiellt formulerade böner som användes i de speciella sorg- och minnesgudstjänsterna. Citat från dessa böner förekom i många tidningar, till exempel: *"Herre vi ber för de döda. Ta dem i din famn. Vi ber också för de överlevande, att de ska kunna glädjas åt livet utan att känna skuld."* (Expressen 1994-10-03). En speciell bön som ärkebiskopen hade sänt ut till Svenska kyrkans församlingar återgavs i sin helhet i några tidningar. De svenska medierna brukar under normala förhållanden inte återge böner som redskap att hantera livets svårigheter, men beskrev nu bön som ett naturligt sätt att hantera sorg och frågor kring katastrofen.

Kyrkans funktion som tillhandahållare av offentliga betydelsefulla tjänster kom också till uttryck genom den symboliska och ritualiserade ringningen i kyrkklockor vid ett för hela landet gemensamt tillfälle. Genom att det ringdes i många kyrkklockor samtidigt fick kyrkklockorna en enande rituell funktion som samtidigt uttryckte samhörighet, såväl med katastrofoffren som med alla sörjande, anhöriga och människor i allmänhet, *"Klockorna i Sveriges 3 300 kyrkor ringer på söndag till minne av Estonias offer"* (Svenska Dagbladet 1994-10-01). Den här typen av samlad klockringning har också en extra tyngd genom att den historiskt har använts endast vid mycket allvarliga och betydelsefulla tillfällen.

Medieanalysen visade att media på olika sätt gav bilden av Svenska kyrkan som en tillhandahållare av offentliga tjänster för alla människor, med de rätta redskapen för att hantera den massiva döden; öppna kyrkobyggnader, existentiella ord genom böner och psalmtexter, möjlighet att som en symbolhandling tända ljus och kyrkklockor som ljuder över hela landet.

Dolda relationer tydliggjordes

Vid Estoniakatastrofen tydliggjordes relationerna mellan majoriteten av enskilda svenskar och Svenska kyrkan. Dessa relationer aktiverades samtidigt över hela landet, eftersom så många människor var direkt berörda av katastrofen och hela nationen blev indirekt berörd genom katastrofens omfattning. Svenska kyrkan efterfrågades plötsligt och på flera olika sätt samtidigt, som tillhandahållare av en rad olika tjänster såväl på individnivå i relation till de drabbades anhöriga som i relation till samhället som helhet. Genom att massmedia så tydligt återspeglade och synliggjorde dessa normalt dolda relationer och Svenska kyrkans många funktioner, fick de offentlighet och blev ”legitimerade”. Även journalisterna själva uttryckte hur överraskade de var över de religiösa aspekternas plötsliga betydelse och kyrkans givna roll. Men prästerna betonade att de inte var förvånade, i intervjuer hänvisade de upprepade gånger till att deras roll i katastrofsituationer är densamma som den alltid är. Domprost Caroline Krook fick den här frågan i en radiointervju och betonade att det bara handlar om att kyrkans normala roll synliggörs: *”Har det märkts tydligare nu att ni behövs?”* Domprosten svarade *”Det som märks tydligare är att det vi alltid gör blir vid ett sånt här tillfälle synligt. Men vi har inte gjort nånting annat än det vi alltid gör, nämligen att hjälpa människor i svåra situationer, att finnas till i tröst och sorg. Men det blir så mycket när det är så många människor som dör, och då blir det synligt.”* (Sveriges Radio P1, 1994-10-20 kl 09.00).

I några tidningar reflekterade människor kring sina egna tidigare upplevelser av möten med kyrkan och hur de kom upp till ytan i samband med katastrofen. Ett exempel på detta är en journalists tankar. Han är anhörig till ett av offren, ”Erik”, och förknippar minnesgudstjänsten i Uppsala Domkyrka efter Estoniakatastrofen med sitt eget barns dop i en annan kyrka flera år tidigare: *”Jag mindes min sons dop i Vaksala kyrka. Den dopklänning han då hade på sig, den hade Erik haft 50 år tidigare (Erik är journalistens svåger och var med på båten) ... som många andra Uppsalabor denna tunga septemberdag sökte vår familj sig till minnesstunden i Domkyrkan på onsdagskvällen. Vi bad och tände ljus – och hoppades och sörjde. Den timmen kändes betydelsefull, både för oss vuxna och för honom som en gång bars till dopet av Erik.”* (Uppsala Nya Tidning 1994-09-30).

Ett annat exempel är ett citat från en kvinna som när katastrofen inträffar är inbegripen i en diskussion med sin man om de ska låta döpa sitt nyfödda barn eller inte döpa det. Hon kopplar samman frågan om dopet med kyrkans funktion i katastrofsituationen, och menar att katastrofsituationen har visat att kyrkan är viktig även för henne som inte betraktar sig som religiös: *”Krisgrupper, bogvisir, flytvästar, ytbärgare ... framåt 16-tiden den 28 september är vår diskussion om dop eller icke dop över för min del. Vi är inte det minsta religiösa, men pojken ska döpas. Det är som om jag först nu förstår vad kulturarv egentligen är. Kyrkan är en del av min kultur trots att dess ämbetsmän kan vara både fördomsfulla och fega. Om någon i min familj följt med Estonianer i djupet hade jag tveklöst talat med prästen i krisgruppen och gått på minnesgudstjänsten och tänt ett ljus. Kyrkan med dess ceremonier är det som finns just i mitt land.”* (Waldetoft, 1995).

I vardagslivet lever människors privatreligiositet och den institutionella religionen, i form av Svenska kyrkan, sida vid sida utan någon utåt tydlig interaktion, men sammanlänkade till varandra genom en dold och kulturellt inbäddad relation. Vid speciella individuella tillfällen och samhällssituationer tydliggörs dessa relationer när den institutionella religionen tillhandahåller tolkande mönster, ofta genom symboliska handlingar och riter, men också genom musik, sånger, ord, reflektioner och teoretiska diskurser. Dessa tolkande mönster upplevs som viktiga av människor som är ”privatreligiösa”, även om människors privata tolkning kan avvika från den institutionella religionens officiella tolkning. Ibland tillhandahålls ett tolkande mönster genom en psalm, ibland i form av en symbolisk handling, ibland genom ett sätt att tänka framställt i en predikan.

Som en del av relationen till kyrkan har de flesta svenskar erfarenhet och upplevelser av kyrkobyggnader som heliga rum, präster som symboliska representanter, ritualiserad ljuständning etc. Dessa tidigare erfarenheter bildar ett grundläggande tolkningsmönster som utgör en del av den implicita, normalt dolda, kyrkorelationen. I den kollektiva sorgesituationen vid Estoniakatastrofen aktiverades dessa mönster och de normalt implicita relationerna mellan befolkningsmajoriteten och den religiösa institutionen (jfr Davie 1992).

Svenska kyrkans nationalkurativa funktion

I samband med Estoniakatastrofen beskrev media kyrkans roll i krisarbetet på ett sätt som om kyrkan hade en kurativ funktion för hela Svenska folket och för hela samhället på såväl lokal som nationell nivå. Nästan alla offentliga och privata TV- och radiomedier inbjöd en präst att vara närvarande i studion. Prästerna uppträdde som mediekuratorer och förväntades göra auktoritativa uttalanden beträffande kris, sorg och existentiella frågor. I rollfördelningen mellan olika samhällsfunktioner tilldelades kyrkan rollen som lyssnare, empatiskt medkännande och stödjare. Begreppet ”krisgrupp” (POSOM-grupp) är beteckningen för den officiella kommunala psykosociala stödorganisation inom vilken Svenska kyrkan endast är *en* av de samverkande organisationerna. Men i samband med Estoniakatastrofen identifierades detta begrepp med Svenska kyrkan och dess präster. Media förmedlade en bild av att även samhällets makthavare och den offentliga förvaltningen använde kyrkan som en slags officiell ”nationalkurator”. Den här betoningen av kyrkans kurativa roll uppfattades inte stå i motsats till kyrkans existentiellt uttryckande och tolkande funktioner, utan tvärtom integrerad i dessa funktioner. Detta innebar att religiösa aktiviteter i praktiken indirekt betraktades som viktiga delar av krisbearbetningen på såväl individuell som kollektiv nivå. Tändandet av ljus i kyrkorna och genomförandet av gudstjänster i kyrkor, radio och TV beskrevs som viktiga samhällsaktiviteter för att hantera den svåra situationen.

Från Estoniakatastrofen 1994 till flodvågskatastrofen 2004

Det mönster och den rituella verktygslåda som utvecklades i samband med Estoniakatastrofen aktiverades på ett liknande sätt fyra år senare, i anslutning till en brand i ett diskotek i Göteborg den 30:e oktober 1998. Genom sin omfattning med ca 90 omkomna ungdomar fick branden nationella kriseffekter och det lokala krisarbetet fick stor uppmärksamhet i nationella media, även om nästan alla omkomna var ungdomar från Göteborg. Svenska kyrkan med dess personal, kyrkobyggnader och församlingshem användes återigen som expert på sorgbearbetning, som rituell och kurativ aktör för hela nationen. Blommor

och ljus placerades på gatan utanför diskotekbyggnaden, men också i den lokala kyrka, Hammarkullens kyrka, som fungerade som kriscenter. Även människor runt om i landet tände ljus i sina lokala kyrkor.

Man skulle kunna tro att de förändrade relationerna mellan staten och Svenska kyrkan skulle ha förändrat utvecklingen så att Svenska kyrkans roll i samband kriser och katastrofer skulle reduceras efter år 2000. Men den fortsatta utvecklingen har tvärtom på ett oväntat och intressant sätt visat på en ökad roll för Svenska kyrkan i dessa situationer.

Den 11:e september 2003 drabbades Sverige av ytterligare ett nationellt trauma genom mordet på utrikesminister Anna Lindh. Liksom vid Estoniakatastrofen och Göteborgsbranden riktade media omedelbart sin uppmärksamhet mot Svenska kyrkans representanter när det gällde den existentiella hanteringen av situationen. Såväl media som offentliga myndigheter använde Svenska kyrkan som en naturlig resurs och tillhandahållare av tjänster för den kollektiva krishanteringen. Kyrkor hölls öppna extra tid över hela landet och lokala minnesgudstjänster arrangerades på många orter, bland annat i Karlstad där domkyrkan var fullsatt vid en minnesgudstjänst fredagen den 12 september kl 12. Radio och TV ändrade sina sändningstider för att kunna sända nationella minnesgudstjänster. Många människor besökte kyrkor för att tända ljus. Media kontaktade präster och biskopar för att vara närvarande i TV- och radiostudios, för att delta i samtal och för att bidra i den offentliga reflektionen kring händelsen. Sveriges television tog ett nytt initiativ genom att kontakta en av svenska kyrkans präster som engagerades för att tillhandahålla självård genom SVT:s hemsida (www.svt.se). När meddelandet om Anna Lindhs död på morgonen den 11 september hade sänts ut i radio och TV kunde man på SVT:s hemsida läsa följande; *"Samtala med prästen Petra Carlsson. Kl 12.00 har du möjlighet att få kontakt med prästen Petra Carlsson här på svt.se. Klicka här."* Detta initiativ av den statliga televisionen skulle under normala omständigheter ha betraktats som ett brott mot den religiösa neutraliteten. Men i krissituationen kan man anta att erbjudandet om kontakt med kyrkan uppfattades som en tjänst åt medborgarna.

Nästa nationella krissituation inträffade i samband med den stora flodvågskatastrofen, Asien-tsunamin, utanför Sumatras kust på Annandag jul den 26 december 2004. Ett stort antal svenskar befann sig på julfsemester i Thailand och Sverige blev med 543 dödsoffer och

cirka 1 500 skadade ett av de hårdast drabbade länderna utanför Asien. Personal från Svenska kyrkan i utlandet fanns på plats i Bangkok och Phuket och fick därmed i samarbete med den svenska ambassadens och resebyråernas personal en central roll som stöd för drabbade och anhöriga. I Sverige upprepades mönstret från tidigare kris- och katastrofsituationer med präster som frekvent medverkade i media, kyrkorum med extra öppethållande och möjlighet till ljusständning, och många minnes- och sorgedienstjänster. En nyhet i samband med flodvågskatastrofen var att nationella minnesgudstjänster arrangerades i landets alla domkyrkor vid samma tidpunkt, lördagen den 8 januari 2005 kl 18, för att hedra offren för katastrofen. Företrädare från regeringen deltog vid alla dessa gudstjänster och regeringen annonserade på sin hemsida vilket statsråd som deltog i respektive domkyrka. Sveriges Television direktsände den minnesgudstjänst som genomfördes i Lunds domkyrka. Det här tillfället var första gången i modern tid som det har hållits en nationell minnesgudstjänst i alla domkyrkor samtidigt (Sveriges Radio 2005-01-09), och sannolikt den första gång i Sveriges historia som representanter för regeringen deltog i gudstjänster i landets alla domkyrkor vid en och samma tidpunkt.

När minnesgudstjänsten i Karlstads Domkyrka skulle planeras ansåg Karlstads kommun att kyrkorummet med sina ungefär 1 000 platser troligen inte skulle räcka till. Så kommunen beslöt att hyra och bekosta en gigantisk bildskärm, som transporterades till Stora torget i Karlstad med ett specialfordon och anslöts med en kabel till Domkyrkan som ligger c:a 100 meter från torget. Detta för att kunna direktsända gudstjänsten. Tanken var att de människor som inte fick plats i kyrkan skulle kunna följa gudstjänsten från torget. Kyrkans personal trodde att kyrkorummet skulle vara tillräckligt och avrådde från den ganska höga kostnaden för den stora bildskärmen, men kommunens representanter menade att gudstjänsten var alltför angelägen för att riskera att de som ville inte skulle kunna delta. Såväl regeringens som Karlstads kommuns agerande indikerar ett ännu närmare samarbete med Svenska kyrkan än tidigare, trots att det hade gått fyra år sedan de ändrade relationerna mellan staten och Svenska kyrkan.

Utvecklingen från mordet på Olof Palme 1986 till flodvågskatastrofen 2004 visar att Svenska kyrkans roll och funktion utvecklas och förändras i anslutning till kris- och katastrofsituationer. Det sker i samspel mellan

kyrkan som en alltmer specialiserad religiös aktör och det omgivande samhället. Kyrkan möter behovet av gemensamma uttrycksformer genom de riter, symboler och det språk som kyrkan förvaltar, vilka upplevs vara kondenserade uttryck för det kollektiva mänskliga livet, för samhörighet och helhet. Gudstjänsterna, psalmerna, bibelorden och kyrkorummen upplevs i dessa sammanhang som mycket viktiga inte bara för ”de religiösa”, utan för alla. Det är särskilt intressant att notera att den mest attraktiva och efterfrågade delen av kyrkans verksamhet är den som i officiella dokument betonas som den mest centrala och som uttrycker Svenska kyrkans identitet, nämligen gudstjänsterna.

Religion som resurs i det sekulära samhället

Varje samhälle/kultur behöver någon form av inbyggda sociala mönster som i större eller mindre utsträckning fungerar sammanhållande och integrerande mellan människor (Durkheim 1897/1987, 1912/1995). I det svenska samhället svarar den institutionella religionen, Svenska kyrkan, fortfarande för vissa grundläggande integrativa funktioner. Dessa funktioner har sin grund främst i den omfattande tillhörigheten till Svenska kyrkan och anslutningen till livsriterna. Detta nätverk av livslånga relationer mellan en majoritet av befolkningen och kyrkan fungerar som en social resurs i det svenska samhället, vilket blir särskilt tydligt i samband med viktigare högtider, nationella manifestationer och större katastrofsituationer. Då tydliggörs betydelsen av de i vardagen dolda religiösa relationerna mellan kyrkan och befolkningsmajoriteten.

Studier visar att många människor uppfattar Svenska kyrkans integrativa funktion som en välfärdsfaktor (Pettersson 2000, Edgardh och Pettersson 2010). Den trygghet, förankring och känsla av sammanhang som kyrkotillhörigheten och kyrkans tjänster ger vill man inte vara utan. Den för flertalet svenskar livslånga relationen till kyrkan tillför existentiellt betydelsefulla värden genom transcendent kvalitetsupplevelser i livets skiften och i synnerhet i kritiska livs- och samhällssituationer.

I det agrara samhället var de religiösa symbolsystemen allmänt kända och kunde därmed fungera socialt integrerande. Utvecklingen mot en allt mer omfattande pluralism, funktionell differentiering och individualism har reducerat betydelsen av den integrativa funktion som tidigare fanns genom de gemensamma religiösa symbolerna och

tolkningsmönstren. Bland annat har media, i synnerhet TV, övertagit delar av den socialt integrativa funktionen. Media erbjuder övergripande gemensamma referensramar och verklighetstolkningar och fungerar därmed sammanhållande på ett liknande sätt som religionens traditionella sammanhållande funktion. I Sverige har medias samspel med den institutionella religionen blivit ett återkommande mönster i den kollektiva krishanteringen vid större olyckor och katastrofer (Pettersson 2003). Det är denna nya form av samverkan och interaktion mellan religion och media som har medverkat till att religionens normalt dolda funktion uppmärksammas offentligt och får ett ökat spelrum. Dessa mekanismer är exempel på den religiösa förändring som äger rum i det senmoderna svenska samhället.

Religiös normalitet i vardag och katastrof

I det normala svenska vardagslivet av idag är kyrkan en religiös specialist, som framförallt utnyttjas av individer och familjer som en resurs för behov på det privata planet. Till det normala hör även andra organisationers utnyttjande av kyrkans specialkompetens, t.ex. skolor som begär kyrkans medverkan i vissa delar av undervisningen, och sjukvården som använder kyrkans kompetens i etiska frågor och frågor som rör död och sorg. I dessa vardagssituationer upplevs det inte som normalt att kyrkan spelar en kollektivt samlande roll på den offentliga arenan. Men i katastrofsituationer förändras kyrkans position och den förväntas agera på ett sätt som i vardagssituationen skulle uppfattas som onormalt. I dessa situationer uppfattas det som normalt att den dominerande religiösa institutionen, Svenska kyrkan, uppträder som en samlande kraft och viktig aktör på den offentliga arenan. När det oväntade inträffar förändras därmed kyrkans offentliga samhällsposition från vardagsnormaliteten till den för katastrofsituationen normala positionen. Man kan uttrycka det så att den religiösa normaliteten förändras. Det som i det *normala* svenska vardagslivet är *religiöst onormalt*, uppfattas i den *onormala* situationen som *religiös normalitet*.

Sammanfattning

I det här kapitlet har Svenska kyrkans funktion i samband med kriser och katastrofer analyserats och tolkats. Den roll som kyrkan får i dessa situationer sammanhänger med att nästan alla svenskar har en livslång tillhörighet till kyrkan och tar del av kyrkans tjänster vid vissa tillfällen eller perioder av livet. Eftersom majoriteten av svenskar har denna form av livslång relation till samma nationella organisation på privatplanet utgör detta sammantaget ett omfattande nätverk av sociala relationer mellan enskilda människor och samhällets kollektiva nivå. Detta nätverk är i stor utsträckning knutet till händelser i samband med födelse och död och därmed till mer speciella och personligt betydelsefulla delar av livet. Men i vissa situationer fungerar detta religiöst förankrade nätverk kollektivt förenande för hela samhället, genom att kyrkan uppfattas som en resurs på såväl samhällets mikro-, meso- som dess makronivå. Denna tillfälliga sociala positionsförändring för Svenska kyrkan inträffar vid större kris- och katastrofsituationer. I dessa situationer tillerkänns kyrkan en central samhällsposition som liknar den position den hade i jordbrukssamhället. Men idag i det senmoderna Sverige bygger kyrkans position inte på formell makt utan att den uppfattas som en resurs som kan tillhandahålla betydelsefulla värden för individ och kollektiv.

Denna interaktion mellan kyrkans roll på privatplanet och på den offentliga arenan, återspeglar den komplexa bilden av såväl religiös kontinuitet genom människors anslutning till livsriterna, som religiös förändring genom kyrkans sätt att fungera kollektivt sammanhållande på ett nytt sätt i vissa sammanhang. Ur samhällets perspektiv kan de förbindelser mellan individ och kollektiv som kyrkan tillhandahåller uppfattas som ett socialt kapital. Ur individens perspektiv kan de ge en upplevelse av sammanhang och helhet, något som är större än individen själv, vilket också skulle kunna beskrivas som en förbindelse med en transcendent dimension.

I nästa kapitel diskuteras efterfrågan på Svenska kyrkans medverkan inom den offentliga förvaltningen, med skolan och den omdiskuterade frågan om skolavslutningar i kyrkans lokaler som exempel.

Kapitel 7

Kyrkans medverkan i offentliga institutioner – exemplet skolan

Det har sedan decennier funnits en allmän föreställning inom samhällsvetenskapen om att den moderna staten med nödvändighet måste vara helt sekulär och religiöst neutral. Men på senare tid har den idén omvärderats. Man talar därför idag mer om olika former av relationer mellan religion och stat, och olika former av religiös närvaro i det offentliga rummet, detta eftersom religionen uppenbarligen inte försvinner i det moderna samhället (Calhoun, Juergensmeyer och Van Antwerpen 2011). Människor fortsätter att ha religiösa föreställningar och olika former av religiösa organisationer fortlever och utvecklas. Det innebär att staten och religiösa aktörer kontinuerligt befinner sig i förhandling om religionens gränser i det offentliga rummet för att tillgodose såväl majoritetens som minoritetens behov.

Den fortsatta religiösa närvaron i det offentliga är tydlig i det svenska sammanhanget. Kyrka och stat separerade formellt i Sverige den 1:a januari 2000. Men som tidigare kapitel har visat är de olika formerna av inbördes relationer mellan kyrka och stat komplexa och delvis motsägelsefulla. Tydliga exempel på detta är Svenska kyrkans närvaro och aktiviteter inom ett flertal offentliga institutioner; försvaret, kriminalvården, sjukhus, universitet och skolor. Dessa offentliga institutioner är idag officiellt religiöst neutrala, men i praktiken har de ofta en fortsatt särskild anknytning och organiserad samverkan med den tidigare statskyrkan. Den dominerande och vanligtvis mer eller mindre självskrivna religiösa aktören inom de offentliga institutionerna är Svenska kyrkan. Staten har också, även efter separationen mellan kyrka och stat, fortsatt att ge särskilt ekonomiskt stöd till andra trossamfund än Svenska kyrkan för att de ska kunna vara närvarande och bedriva verksamhet inom offentliga institutioner. Dessa andra samfund får dessutom statliga bidrag som är riktade till samfundets egen verksamhet. Det finns på olika sätt en efterfrågan från statens sida på såväl Svenska kyrkans,

som andra samfunds och religioners, speciella kompetens inom vissa områden.

Vid en närmare analys av de kvarvarande institutionella relationerna mellan staten och Svenska kyrkan kan man fråga sig om staten i praktiken är religiöst neutral, och om Svenska kyrkan och staten verkligen har separerat? Eller om det är mer relevant att tala om nya former av relationer och samarbete efter år 2000? (Ekstrand 2002, Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004). Helt klart är att det har skett en utveckling från en historisk situation där religion mer eller mindre påtvingades människor i det tidigare relativt homogena svenska samhället, till den nuvarande pluralistiska situationen i vilken religion betraktas som något som kan vara intressant som en möjlig resurs för individuella och kollektiva behov.

Spänningar och förhandlingar mellan sekularitet och religiös närvaro

Den allmänna skolan är ett tydligt exempel på den kontinuerliga omförhandling som äger rum när det gäller religionens plats i officiellt sekulära offentliga sammanhang. Situationen inom skolsystemet illustrerar paradoxen mellan å ena sidan den officiella policyn på *nationell* nivå, att offentliga institutioner ska vara religiöst neutrala, och å andra sidan praktiken i den *lokala* verkligheten där den religiösa närvaron är mer regel än undantag.

Ofta finns det någon form av kontakter och samarbete mellan den lokala skolan och Svenska kyrkans lokala församling. Det är t.ex. mycket vanligt att man samarbetar kring någon form av aktivitet för eleverna i anslutning till den kristna julhögtiden genom att uppmärksamma första söndagen i Advent, Luciadagen 13 december eller i samband med höstterminens avslutning. En mycket stor andel av skolorna har också någon form av samarbete med Svenska kyrkan i anslutning till att skolåret slutar och sommarlovet börjar i början av juni då många skolavslutningar äger rum i kyrkan.

Under senare år har skolans fokus på den kristna traditionen och samarbetet med Svenska kyrkan alltmer börjat ifrågasättas med hänvisning till den ökade andelen invandrare med annan religiös tillhörighet bland eleverna. Det är särskilt den ökade närvaron av

muslimska elever som utmanar den allmänna skolans traditionella sätt att hantera religion. Samtidigt förväntar sig de ”nya svenskarna” ofta att skolan ska ta elevernas religion mer på allvar och ta mer hänsyn till andra religioner än den kristna än vad skolan tidigare har gjort. Det gäller t.ex. önskemål om särskild skolmat som uppfyller vissa religiöst motiverade krav (t.ex. kosher, halal), acceptans av religiöst motiverade kläder, att ge möjlighet till privata duschar i anslutning till gymnastik, etc. (Pettersson och Edgardh 2011). Förutom nya förväntningar från den ökande andelen elever med annan religiös tillhörighet än Svenska kyrkan har även aktiva ateister, huvudsakligen tillhörande organisationen Humanisterna, engagerat sig i frågan om religionens plats i skolan. Men från deras sida har det inte handlat om att ge plats för minoriteters religion utan att skolan ska vara religiöst helt neutral och sekulär.

På nationell nivå förs den principiella diskussionen om religionens närvaro och utrymme i skolan av bl.a. skolverket, religiösa trossamfund, media och organisationen Humanisterna. Den lokala skolan finns i spänningen mellan den nationella diskussionen om religionens principiella närvaro i skolan och de lokala mer konkreta önskemålen och förväntningarna från elever, föräldrar och lärare. Vanligtvis löser den lokala skolan dessa spänningar genom praktiska lösningar som tillfredsställer olika religiösa, kulturella och etniska behov samtidigt som man eftersträvar att hålla fast vid det generella målet om religiös neutralitet i gemensamma aktiviteter. Ett exempel på sådana lokala förhandlingar om religionens utrymme och gränser visades i en fallstudie av en skola i Gävle med stor religiös heterogenitet och där 80 % av eleverna hade annat modersmål än svenska. Den generella attityden från denna skolas sida var att å ena sidan acceptera en omfattande mångfald och att praktiska lösningar för att tillfredsställa olika behov. Å andra sidan hade man parallellt en strategi att arbeta för integration mellan olika religiösa och kulturella grupper (Pettersson och Edgardh 2011). Det var bara på en punkt som den här skolan ännu inte hade lyckats hitta en kompromiss som alla var nöjda med, och det gällde frågan hur man skulle göra med skolavslutningarna i fortsättningen. De hade av tradition sedan många år ägt rum i Svenska kyrkans kyrkobyggnad, men nu fanns det några av de muslimska eleverna som inte kunde acceptera detta. Det är just den frågan, om skolavslutningar i kyrkobyggnader, som har återkommit i den svenska offentliga debatten

och framstått som den mest kontroversiella och svåra frågan att lösa under de senaste åren när det gäller religionens och Svenska kyrkans roll i skolan. Det som starkt har medverkat till att den här frågan har varit svår att lösa är att det sedan länge har varit en allmän och vedertagen tradition i en mycket stor andel av de svenska skolorna, att hålla skolårets avslutningshögtid i kyrkobyggnader.

Skolavslutningar i Svenska kyrkans kyrkobyggnader

I alla svenska grundskolor och gymnasier avslutas skolåret i början av juni med en gemensam avslutningshögtid för elever och lärare. Vanligtvis ingår gemensam sång, tal av någon från skolledningen, samt ofta ett tal av en präst. Det är också relativt vanligt att det förekommer bön eller välsignelse (Lundberg 2011). I övrigt kan utformningen variera mycket och det kan förekomma solosång, körsång, diplomutdelning m.m. Ofta äger avslutningen av tradition rum i den lokala kyrkobyggnad som tillhör Svenska kyrkan. Det förekommer även i enstaka fall att andra kristna samfunds gudstjänstlokaler används. Skolavslutningar äger också ibland rum i skolans samlingssal eller utomhus på skolgården. Även i dessa fall förekommer det att en präst medverkar. Religiös medverkan och användande av en kyrkobyggnad som plats vid skolavslutningar är vanligare inom grundskolan än på gymnasienivå.

Ett viktigt syfte med de gemensamma samlingar inom skolan som äger rum vid skolavslutningarna och i samband med jultiden, är att de ska vara en gemensam upplevelse och uttrycka samhörighet och gemenskap. Därför ska de utformas så att alla elever kan delta, vilket särskilt har framhållits av Skolverket, och gör det svårt att arrangera separata alternativa lösningar för vissa individer eller grupper utan att tappa hela idén med en gemensam samling (Skolverket 2012).

Under de senaste åren har användningen av kyrkorum för skolans högtider ifrågasatts i den offentliga debatten, främst i anslutning till att skolåret närmar sig sitt slut under vårterminen. Skolverket har i samband med denna debatt gjort uttalanden som har betonat att vid skolavslutningarna ska samma neutralitetsprinciper gälla som i den ordinarie undervisningen. Eleverna får inte utsättas för religiös påverkan i skolan (Skolverket 2012). Det har dock visat sig att det ändå förekommer sådana religiösa inslag i många skolavslutningar. Detta

har föranlett Skolverket och Skolinspektionen att återkommande sedan flera år särskilt betona att en skolavslutning inte får innehålla några moment av aktiv religiös påverkan såsom predikan eller uppmaning att delta i bön.

Skolverket grundar sina principer på den svenska grundlagen som säger att ingen får diskrimineras med hänsyn till religiös tillhörighet, eller tvingas att ta del i möte för opinionsbildning eller annan form av ideologisk karaktär (SFS 1974:152, 2 kap §2, §12). Men enligt Skolverkets tolkning kan en skolavslutning äga rum i en kyrka om *”den utformas så att tonvikten ligger på traditioner, högtidlighet och den gemensamma samvaron och det inte förekommer några religiösa inslag såsom bön, välsignelse eller trosbekännelse”* (Skolverket 2012).

Ökande offentlig debatt

Under de senaste fem åren har den offentliga debatten om skolavslutningarna blivit alltmer omfattande och återkommit varje år i anslutning till skolårets slut i juni. Det har dels att göra med separationen mellan kyrka och stat vilken har uppfattats som en markering av förändring även när det gäller Svenska kyrkans roll i samband med skolavslutningarna. Kritiken mot skolavslutningarna har främst framförts av företrädare för ateister, ofta med anknytning till Humanisterna, med krav på att principen om en sekulär stat ska tillämpas i skolan. Den ökade religiösa pluralismen, främst genom det ökande antalet elever med muslimsk bakgrund har också varit ett av argumenten, även om de muslimska grupperna inte har varit de främsta kritikerna av skolavslutningar i kyrkan. Under åren 2007–2011 var följande aktörer och grupper särskilt engagerade i den offentliga mediedebatten:

- Skolverket
- Skolinspektionen
- Skolministern
- Biskopar i Svenska kyrkan
- Humanisterna
- Skolrektor
- Elever
- Föräldrar till elever

År 2007 fick två inlägg i debatten särskilt stor uppmärksamhet. I januari 2007 publicerade en av Sveriges största dagstidningar, Dagens Nyheter, en debattartikel av Uppsala stifts biskop Ragnar Persenius (Dagens Nyheter 2007-01-11). Han menade att skolavslutningar i kyrkan borde avskaffas och gav följande sammanfattande kommentar i Svenska Dagbladet till innehållet i sin debattartikel; *”Det blir för mycket av en kompromiss. Om vi ska få alla att känna sig lika välkomna måste vi ta bort den religiösa symboliken och då är det bättre att hålla skolavslutningarna borta från kyrkan och istället bjuda in lite mer frivilligt vid religiösa högtider. Skolavslutningen måste ju alla komma på och jag tycker inte att tvång är någon lösning.”* (Svenska Dagbladet 2007-01-11).

Biskopen menade att det blir för mycket av kompromiss från kyrkans sida om de religiösa uttrycken och symbolerna inte får förekomma. Hans debattinlägg kritiserades i insändare av andra kyrkliga representanter som menade att kyrkan har en skyldighet att möta förväntningar och önskemål från skolornas sida, så länge de inte önskar något som är totalt emot kyrkans uppdrag. Det vore fel att förvägra skolan tillgång till kyrkans rum.

I slutet av samma år alldeles innan jul publicerades en debattartikel av den svenska skolministern Jan Björklund i samma ämne som biskopen, där skolministern uttryckte en helt motsatt uppfattning. Han skrev: *”Jag ser gärna skolavslutningar i kyrkan, om man så vill lokalt... De allra flesta skolor firar jul på ett eller annat sätt. I klassrummen finns både julstjärnor och adventsljusstakar. Julen är en religiös tradition som är en del av vårt kulturarv och måste få vara det. Samtidigt får det inte vara så att någon tvingas till religionsutövning. Ingen ska tvingas att avge trosbekännelse eller läsa en bön under en skolavslutning... Tolerans mot andra är inte att utplåna sin egen identitet. Tolerans är att respektera andras kulturella identitet lika mycket som vi vill att andra ska respektera vår. Sverige måste vara ett land som både är tolerant mot de människor som kommer hit och som vårdar det kulturella arvet.”* (Svenska Dagbladet 2007-12-18).

Även civilminister Stefan Attefall engagerade sig till försvar för att skolavslutningar kan äga rum i kyrkobyggnader, även med religiösa inslag. Han uttryckte 2011 sin upprördhet över Skolinspektionens kritik mot en julavslutning som en skola hade genomfört i samarbete

med Svenska kyrkan i ett kyrkorum; ”*Det finns en överkänslighet här som inte är förankrad hos svenska folket....det finns en överdriven rädsla för alla traditioner som har koppling till vårt kristna kulturarv*”. Han reagerar särskilt på att två av de klassiska julsångerna vägs in i bedömningen, ”*I deras (Skolinspektionens) tolkning kan vi inte längre ha Luciatåg i skolan. Det blir en ruskig osäkerhet kring det här*”. Civilministern betonar att det i läroplanen står att elever ska undervisas om religiösa högtider och dessutom känna till de vanligaste psalmerna, han skriver; ”*Beslutet är alltså långt från det som skolan och läroplanen säger. Det är ett exempel på den religiösa beröringskräck som drabbat många beslutsfattare i Sverige*” (Dagens Nyheter 2011-06-23). I samband med den offentliga debatten om utformningen av skolavslutningar i kyrkans lokaler i juni 2012 kom Stefan Attefall med ett förstärkt uttalande där han förklarade att han är beredd att riva upp den nya skollagen; ”*Ändra lagen så att skolor vid enstaka tillfällen kan göra undantag från regeln om en icke-konfessionell utbildning. Skolavslutningar måste kunna firas i kyrkan utan att föregås av uppslitande diskussioner*” (Svenska Dagbladet 2012-06-12).

Skolverkets tjänstemän har däremot vid flera tillfällen uttryckt en betydligt mer restriktiv hållning och betonat de riktlinjer om skolavslutningar som man successivt har förtydligat. Anvisningarna från oktober 2012 anger följande angående skolavslutningar i religiösa lokaler (Skolverket 2012):

- En förskola eller skola bör alltid noga överväga om det är lämpligt att hålla en avslutning eller en samling i samband med en religiös högtid i kyrkan eller en annan religiös lokal. Avslutningen är en betydelsefull del av skolans verksamhet. Det är därför viktigt att skolan utformar avslutningen eller en samling i samband med en högtid så att alla elever kan delta och att föräldrarna kan låta sina barn delta utan att de känner att de blir ensidigt påverkade i någon trosriktning.
- Avslutningen eller samlingen kan ske i kyrkan om den utformas så att tonvikten ligger på traditioner, högtidlighet och den gemensamma samvaron och det inte förekommer några religiösa inslag såsom bön, välsignelse eller trosbekännelse.
- Det är viktigt att förskolechefen respektive rektorn har kontroll över avslutningens eller samlingens innehåll och utformning.

Ett mindre antal enskilda privatpersoner har engagerat sig för att begränsa skolavslutningarnas religiösa karaktär genom att till Skolinspektionen anmäla skolor där man har uppfattat att skolavslutningen inte har genomförts i enlighet med Skolverkets riktlinjer inom de tillåtna ramarna. Skolinspektionens beslut rörande nio fall av sådana anmälningar har publicerats på skolinspektionens hemsida (Skolinspektionen 2012).

I tre av dessa fall lämnas anmälan utan åtgärd då skolinspektionens utredning visar att det inte har förekommit bön, välsignelse, bekännelsehandling eller andra religiösa delar, förutom två traditionella kristna psalmer. De tre fallen rör följande skolor:

- Nya Lundensskolan, Göteborgs kommun (Skolinspektionens beslut 2010-05-25)
- Bjästaskolan, Örnsköldsviks kommun (Skolinspektionens beslut 2010-05-31)
- Lunnaskolan i Svalövs kommun (Skolinspektionens beslut 2010-07-29)

I följande sex fall får kommunen kritik och åläggs att rapportera vilka åtgärder som har vidtagits för en förändrad praxis i fortsättningen:

- Bokenäs skola, Uddevalla kommun (Skolinspektionens beslut 2010-10-29)
- Esperedsskolan, Halmstads kommun (Skolinspektionens beslut 2010-07-02)
- Kyrkbacksskolan, Ljusnarsbergs kommun (Skolinspektionens beslut 2010-09-10)
- Gånghesterskolan, Boråps kommun (Skolinspektionens beslut 2010-11-23)
- Fritlaskolan, Marks kommun (Skolinspektionens beslut 2011-02-17)
- T4-skolan, Hässleholms kommun (Skolinspektionens beslut 2011-06-13)

Det är viktigt att notera att Skolinspektionen och Skolverket inte är negativa till att ha skolavslutning i kyrkorummet. Det är bara vissa former av religiösa uttryck som kan upplevas påtvingade för eleverna som inte är tillåtna. Man skulle till och med kunna uttrycka det så att

Skolverkets anvisningar på ett aktivt sätt ger utrymme för kyrkorum, psalmsång och prästmedverkan vid skolavslutningar i den allmänna skolan (Tegenborg 2012).

Protester mot att flytta skolavslutningen från kyrkan – fallet Sotenässkolan

När skolledningar har beslutat flytta skolavslutningar från kyrkan till annan plats har detta i många fall lett till protester från elever och föräldrar. Ett sådant exempel är Sotenässkolan i Kungshamn, Sotenäs kommun. Sedan många år har Sotenässkolans skolavslutningar inför sommarlovet för årskurs 7–9 ägt rum i Kungshamns kyrka. Men våren 2010 beslöt skolans rektorer att bryta traditionen och flytta skolavslutningen till en plats utomhus, Tängenparken. De motiverade förändringen med hänvisning till den nya diskrimineringslagen som trädde i kraft 2009-07-01.

Beslutet aktiverade den lokala elevorganisationen på skolan som startade en facebook-grupp till stöd för att ha skolavslutningen som vanligt i kyrkan. Redan inom de första dagarna hade gruppen fått 150 medlemmar. De lokala politikerna engagerade sig också i diskussionen om skolavslutningarna, vilket ledde till att kommunens utbildningsnämnd kallades in till ett extra sammanträde enbart för denna fråga. Sammanträdet resulterade i ett gemensamt beslut över partigränserna, att ändra rektorernas beslut. Utbildningsnämnden fastställde att skolavslutningen skulle äga rum i kyrkan. Nämnden beslöt också att framtida beslut om skolavslutningar skulle tas av utbildningsnämnden och inte av rektorerna. Därefter har skolavslutningarna år 2010 och 2011 genomförts i Svenska kyrkans kyrkorum, Kungshamns kyrka, och kommer att göra det under hela perioden 2011-2015 enligt utbildningsnämndens beslut (Kyrkans Tidning 2011-02-11).

Engagemanget bland elever och lokalbefolkning i Sotenäs kommun för att bevara traditionen att ha skolavslutningarna i Svenska kyrkans kyrkobyggnad är långt ifrån unikt. Liknande exempel finns även på andra orter, t.ex. Sörböleskolan i Skellefteå där 350 av 480 elever i maj 2011 skrev på en protestlista för att stoppa planerna att flytta skolavslutningen till en religiöst neutral aula på en annan skola (Norran 2011-05-07).

Två undersökningar

Även om skolavslutningarnas genomförande i kyrkobyggnader har varit en återkommande och hett debatterad fråga, har det inte funnits någon mer omfattande forskning om dessa, förrän våren 2011 då två kvantitativa undersökningar genomfördes.

Den ena av dessa genomfördes som en enkätundersökning bland Svenska kyrkans 1 467 församlingar i maj 2011, i vilken 60 % av församlingarna deltog som svarande (Lundberg 2011). Undersökningen tydliggör spänningen mellan Skolverkets nationella policy och praktiken på den lokala nivån. Resultatet visar att skolavslutningar i kyrkan fortfarande äger rum i 90 % av församlingarna. I nästan alla dessa församlingar gäller det främst skolavslutningar för den nioåriga grundskolan. 40 % av församlingarna har dessutom avslutningar för förskolor och 20 % har det också för gymnasieskolan. I 75 % av de församlingar som medverkar i skolavslutningar genomförs dessa i kyrkobyggnaden både vid höstterminens avslutning innan jul och vårterminens avslutning innan sommarlovet. I övriga sker skolavslutningar i kyrkan endast vid läsårets slut i juni.

Undersökningen tydliggör vidare att Skolverkets neutralitetsprincip beträffande religion endast i begränsad utsträckning åtföljs i praktiken. Även om Skolverket har deklarerat att ingen bön eller välsignelse ska ingå i en skolavslutning, visar undersökningen att något av dessa två moment ingår i 40 % av de skolavslutningar där Svenska kyrkans församlingar medverkar.

Den andra av de studier som genomfördes under våren 2011 var en attitydundersökning bland ett representativt urval omfattande 3000 personer ur den svenska befolkningen. En av frågorna formulerades så här: *“Tycker du att det är positivt eller negativt att skolavslutningar äger rum i kyrkor eller andra religiösa byggnader?”*. Resultatet visade att 51 % säger att det är mycket positivt eller ganska positivt. Bara 15 % är mycket negativa eller ganska negativa och 34 % är varken positiva eller negativa (Svenska kyrkans kyrkokansli, maj 2011)

De båda undersökningarna bekräftar civilminister Attefalls uttalande att Skolinspektionens kritik mot skolavslutningarnas religiösa karaktär inte är förankrad hos svenska folket. Den lokala praktiken och befolkningens attityder står i motsats till skolmyndigheternas nationella

policy när det gäller utrymme och gränser för religion och Svenska kyrkans medverkan i den allmänna skolan. Spänningen handlar till största delen inte om användningen av själva kyrkorummet utan om gränsdragningen när det gäller skolavslutningens karaktär av att vara en gudstjänst. Det är där det kontroversiella med skolavslutningarna ligger. Så länge gudstjänstkaraktären med inslag av förkunnelse, bön och välsignelse är helt nedtonad är det OK enligt Skolverket. Men här menar vissa av Svenska kyrkans företrädare att kyrkan inte kan kompromissa. Forsamlingsundersökningen visar också att någon form av andakts- eller gudstjänstkaraktär förekommer i 40 % av skolavslutningarna, vilket inte verkar vara något problem för en majoritet av svenska folket.

Det är intressant att notera att den starka traditionsanknytningen mellan skolavslutningen och kyrkobyggnaden på senare tid har medverkat till en mer kluven inställning även bland personer som är aktiva i organisationen Humanisterna. År 2010 gick den aktive humanisten Björn Ulvaeus ut i media och sa bland annat att *"Jag ser fram emot att få höra mina barnbarn sjunga sommarpsalmer i kyrkor många år framöver. Det får ingen ta ifrån mig"* (Expressen 2010-06-09). Ett par år senare argumenterade även humanisternas ordförande Christer Sturmark för att kyrkorummen faktiskt är lämpliga lokaler för skolavslutningar genom den miljö de erbjuder. Sturmark säger att; *"även som icketroende kan man uppskatta dessa kyrkorum. De religiösa symbolerna är förstas meningslösa, men akustiken, ljuset som faller in genom de färgade glasen, dofterna av stengolv, träbänkar och brinnande stearinljus värmer och stillar sinnet. Det behövs inget övernaturligt för att uppskatta det"*. (Aftonbladet 2012-06-08).

Kanske kan Ulvaeus och Sturmarks positiva inställning till själva kyrkorummet som en resurs betraktas som en möjlig öppning för en samsyn mellan kyrkans intresse att förmedla ett budskap och statens intresse av att inte påtvinga en förkunnelse. Kyrkorummen betraktas i Svenska kyrkans liturgiska tradition som förkunnande miljöer där många olika individuella tolkningar av ett och samma symbolspråk samtidigt kan rymmas. Man kan fråga sig om ett principiellt sekulärt offentligt arrangemang i kyrkorummet, såsom en skolavslutning, parallellt kan rymma olika religiösa och sekulära tolkningsmöjligheter? Det är väl troligen så det fungerar i samband med konserter i

kyrkorum (Repstad 2008, 2009). Så varför skulle det inte kunna vara så vid skolavslutningar? Vissa elever kan uppleva avslutningen som en gudstjänst medan andra kan se det som en allmänt fin och stämningsfylld upplevelse.

Skilda principer vid skolavslutning och katastrof

Den strikta gränsdragningen för vilka moment som får vara med vid en skolavslutning skiljer sig starkt mot den öppenhet för tydliga gudstjänstmoment som finns i samband med officiella minnes- och sorgeshögtider vid kris- och katastrofsituationer. I dessa senare sammanhang som detaljerat har beskrivits i föregående kapitel, förväntas Svenska kyrkan tillhandahålla såväl livstolkande böner, psalmer som tröstande ord, och välsignelsen ifrågasatts inte på ett liknande sätt som vid skolavslutningar. Det är väldigt tydligt att det här råder två skilda föreställningar om vad som är det religiöst normala i offentliga sammanhang. Dessutom är det uppenbart att båda dess situationer, minnesstunden och skolavslutningen, tillåter mer av religiös närvaro i det offentliga än flertalet andra offentliga sammanhang där det sekulära som norm dominerar, t.ex. kommunfullmäktiges sammanträden eller den officiella invigningen av ett större idrottsevenemang. Skolavslutningen har delar av gudstjänstens karaktär, och minnesstunden i samband med en kris eller katastrofsituation har en mycket tydlig gudstjänstkaraktär. Dessa båda sammanhang visar på ett tydligt sätt att utvecklingen av religionens och kyrkans roll i det moderna sekulära offentliga samhället sker i en kontinuerlig förhandling där gränserna flyter och ständigt förändras. De visar samtidigt att den egentliga gränsdragningen och praktiken är beroende av enskilda aktörers agerande. Vilken roll Svenska kyrkan kommer att ha och vilket utrymme för gudstjänstinslag i offentliga sammanhang som medges beror åtminstone delvis på kyrkans eget agerande och grad av flexibilitet.

Sammanfattning

Skolavslutningarna framstår som ett exempel på Svenska kyrkans fortsatt nära samarbete med den offentliga förvaltningen och även ett exempel på en fortsatt bred och omfattande efterfrågan på en ”guds-

tjänstliknande” form av högtid i kyrkorummet. Protesterna mot de rent religiösa inslagen är hittills begränsade, men kan förväntas öka eller ändra karaktär genom en ökad religiös pluralism. Det är även tänkbart att utvecklingen leder mot en flerreligiös medverkan i det av Svenska kyrkan tillhandhållna kyrkorummet. En sådan koordinerande och förmedlande funktion av flera parallella religiösa traditioner har Svenska kyrkan redan idag beträffande andra religiösa trossamfunds närvaro och medverkan inom försvaret, kriminalvården och sjukvården. Svenska kyrkan har på det sättet en slags ställföreträdande religiös funktion inte bara i relation till befolkningsmajoriteten utan också i relation till religiösa minoriteter (Davie 2000, 2007).

Kapitel 8

Kyrkan och dess identitet ur medlemmarnas perspektiv

Bred verksamhet med samma individ som mottagare

De studier som har redovisats i föregående kapitel visar att efterfrågan på Svenska kyrkans verksamhet i många sammanhang är fortsatt stor och att Svenska kyrkan har en bred kontaktyta med befolkningen genom:

- det höga medlemsantalet
- den höga anslutningen till livsriterna
- kyrkans omfattande verksamhet som välfärdsaktör
- kyrkans roll i samband med kriser och katastrofer
- kyrkans nära samverkan med offentliga institutioner

Den fortsatt relativt stora efterfrågan på kyrkans tjänster inom dessa områden står i motsats till den låga efterfrågan på den del av Svenska kyrkans verksamhet som enligt kyrkans officiella prioritering i policydokument betraktas som den mest centrala; söndagens huvudgudstjänst. I det här kapitlet tas utgångspunkten i medlemsperspektivet på Svenska kyrkan. Relationen mellan enskilda människor och Svenska kyrkan analyseras utifrån hur kyrkans olika verksamhetsformer möter en och samma individ i olika sammanhang under livet.

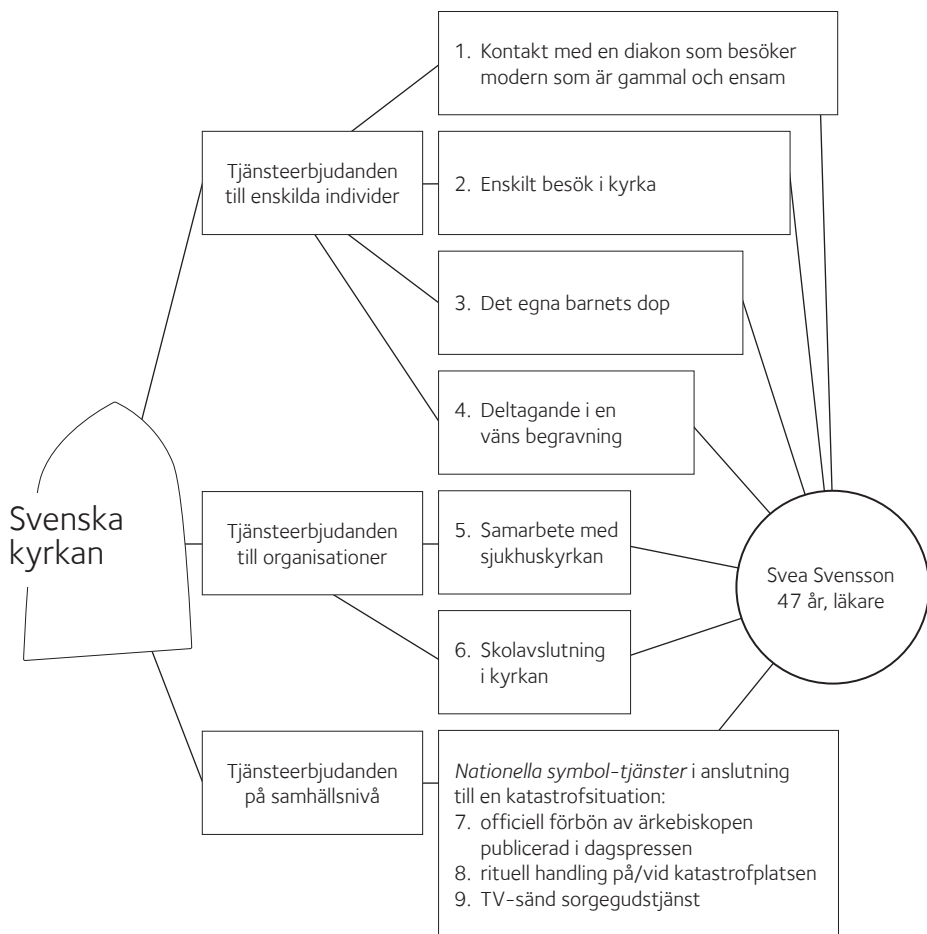
Parallellt med det svenska samhällets fortgående differentiering har även Svenska kyrkans verksamhet differentierats och specialiserats. Specialiseringen har inneburit att de mer allmänna samhällsuppgifterna har överlämnats till kommun och stat och kyrkan har blivit en mer tydlig religiös aktör. Samtidigt har kyrkans egen differentiering och inre specialisering inneburit att verksamheten idag inte bara utgörs av söndagsgudstjänster och kyrkliga handlingar, utan består av ett rikt varierat utbud av tjänster på såväl samhällets *mikro-, meso- som makronivå*.

Den största delen av Svenska kyrkans verksamhet innebär att

tillhandahålla värdeskapande tjänster på mikronivå, dvs. till *enskilda individer eller mindre grupper av människor, t.ex. familjer*. Men kyrkan tillhandahåller också tjänster på mesonivå, till *organisationer*, t.ex. vid skolavslutningar, i etikundervisning för sjukvårdspersonal eller medverkan i debriefing inom räddningstjänstens verksamhet. I dessa fall är skolan, sjukvården, respektive den kommunala räddningstjänstorganisationen beställare av tjänsterna, samtidigt som enskilda elever, sjukvårdspersonal och räddningstjänstpersonal är de som i praktiken är slutmottagare av tjänstens värde. I speciella situationer kan *hela samhället* betraktas som beställare av tjänsten, t.ex. i samband med större kriser och katastrofer när kyrkan tillhandahåller tjänster i form av riter, symboler och kulturfunktioner som fungerar sammanhållande för hela samhället på en kollektiv nivå. Ibland tydliggörs på ett särskilt sätt den kollektiva karaktären genom att t.ex. regeringen, den nationella televisionen eller radion samarbetar med Svenska kyrkan om utformningen och den mediala distributionen av minnesstunder, ritualer eller symbolhandlingar på nationell nivå så som det visades i kapitel 6.

Beställare av dessa olika former av Svenska kyrkans värdeskapande aktiviteter, är individer, organisationer och i vissa situationer hela samhället. Men gemensamt för alla kyrkans tjänster är att de slutliga mottagarna av tjänsternas värde vanligtvis är enskilda individer. Den enskilda individen tar del av kyrkans tjänster i en rad olika sammanhang. Ibland är tjänsten beställd av individen själv, ibland av någon annan individ eller organisation. När t.ex. en skolledning eller media beställer kyrkans medverkan är majoriteten av "användarna" eller "mottagarna" samma människor som vid andra tillfällen vänder sig till kyrkan på eget initiativ t.ex. för att döpa ett barn eller genom att delta i en kyrkokör. I figur 1 illustreras hur en fiktiv medlem i Svenska kyrkan, läkaren Svea Svensson, 47 år, är slutmottagare av ett antal erbjudanden som tillhandahålls av kyrkan på olika samhällsnivåer.

Exemplet avser att tydliggöra differentieringen och komplexiteten i Svenska kyrkans verksamhet och därmed de många olika former av kontakt med kyrkan som en enskild kyrkomedlem har. (1) Svea har då och då kontakt med den diakon som besöker Sveas gamla och ensamma mor. Modern är primär användare diakonens tjänster, men Svea själv upplever också ett värde av diakonens besök, genom den trygghet

Figur 1: Individen som slutmottagare av kyrkans värdeskapande tjänster på olika samhällsnivåer.

det ger att veta att någon besöker hennes mor under de perioder när hon själv inte har möjlighet till det. (2) Svea tycker att det är en fin upplevelse att ibland besöka en kyrka på egen hand utan att det är något arrangemang där. Bara det att kyrkan är öppen är en värdefull tjänst från Svenska kyrkan till henne utan att hon särskilt har beställt att den ska vara öppen för just henne. Hon upplever stunden i kyrkan som en egen privat gudstjänst och tänder ofta ett ljus i ljusbäraren för

något eller någon som hon särskilt tänker på. (3) Det egna barnets dop är en gudstjänst som hon själv har beställt och som innebär ett personligt samtal med en präst och att en doggudstjänst genomförs som är särskilt utformad med personlig anknytning till hennes barn och familj, och där hennes familj, släktingar och vänner också får möjlighet att medverka med textläsning, bön och att välja psalmer. (4) När hon deltar i en väns begravning tar hon däremot del av en gudstjänst som är beställd från Svenska kyrkan av någon annan. Alla de nämna värdeskapande tjänsterna erbjuds av kyrkan till enskilda människor.

I figur 1 ges också två exempel på tjänster som Svenska kyrkan tillhandahåller för Svea Svensson men som har beställts av organisationer. (5) Svea samarbetar med sjukhuskyrkan i sitt dagliga arbete i enlighet med ett samarbetsavtal mellan sjukhuset och Svenska kyrkans lokala församling. Det händer att hon också deltar i sjukhuskyrkans gudstjänster. (6) Svea har två barn och har vid flera tillfällen deltagit i skolavslutningar som har ägt rum i Svenska kyrkans lokala kyrkobyggnad. Skolavslutningarna har beställts av skolans ledning, men de som tar del av programmet innehåller barn, föräldrar och lärare. Svea tycker att skolavslutningarna blir som en slags fina sommargudstjänster när de äger rum i kyrkan.

Svea har också tagit del av kyrkans verksamhet på samhällsnivå i anslutning till en större katastrof med många döda. (7) Hon läste ärkebiskopens officiella förbön som hennes dagstidning publicerade, (8) hon hörde nyhetsinlaget i radio där man berättade att en andakt med ljusständning och en välsignelse över offren hade hållits vid katastrofplatsen och (9) hon följde den direktsända sorggudstjänsten i TV. Hon tyckte att ärkebiskopens förbön uttryckte hennes egna tankar, det kändes bra att höra att en välsignelse hade lästs vid katastrofplatsen och hon upplevde det som en solidaritetshandling med alla drabbade att följa sorggudstjänsten på TV. Att följa gudstjänsten gav också en känsla av samhörighet.

Den här fiktiva beskrivningen av Svea Svensson avser att åskådliggöra såväl bredden i Svenska kyrkans verksamhet som bredden av de kontaktpunkter som ofta finns. Alla de här nämnda kontakterna med kyrkan är exempel på tjänster som erbjuds av kyrkan och som syftar till att skapa värde för enskilda människor. Det är samma enskilda människa, Svea Svensson, som är "slutmottagare" för alla de nämnda tjänsterna även om det är många olika "beställare" på olika nivåer i

samhället. Kombinationen av kontaktpunkter mellan kyrkomedlemmen och Svenska kyrkan skiljer sig åt mellan olika individer och bildar ett för varje enskild kyrkomedlem unikt mönster av kontakter som är utspridda under hela livet.

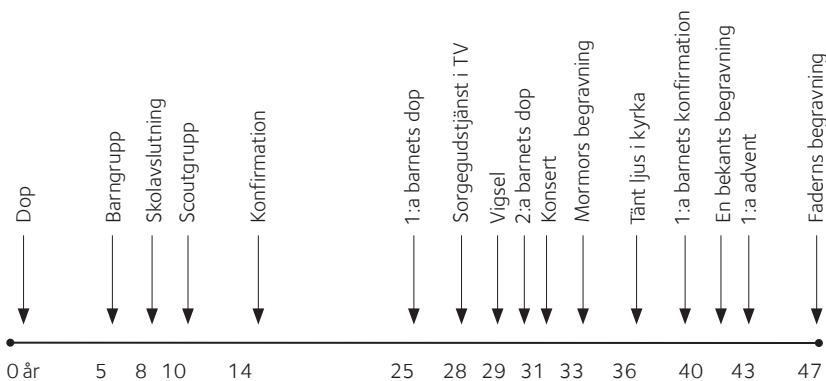
En livslång relation till kyrkan – den svenska religiösa normaliteten

En majoritet av alla svenskar har under hela sin livstid från födelse till död någon form av relation till Svenska kyrkan. Det stora flertalet har en formell relation till kyrkan under hela livet genom att de tillhör kyrkan och tar del av Svenska kyrkans tjänster vid vissa speciella tillfällen under livet. Särskilt i samband med födelse (dop), sorg och död (begravning), vid speciella högtider, eller under en viss period av sitt liv, t.ex. konfirmandundervisning eller en tid som kördeltagare. Det är en mycket liten minoritet som utträder eller inträder i kyrkan. Den svenska ”religiösa normaliteten” för befolkningsmajoriteten är sedan lång tid att tillhöra Svenska kyrkan under hela livet. Motsvarande förhållande gäller för såväl de övriga nordiska länderna som för de flesta länder. T.ex. när det gäller relationen mellan majoriteten av befolkningen i Frankrike, Italien och Spanien och den katolska kyrkan, relationen mellan den grekiska befolkningen och den grekisk ortodoxa kyrkan, och även på ett liknande sätt inom muslimskt, buddhistiskt eller hinduiskt dominerade länder. För de flesta människor är religiös tillhörighet inte något man väljer utan en tillhörighet och identitet som man föds in i och inte förändrar under livet (jfr. Durkheim 1912/1995, Hervieu-Leger 2000, Day 2011).

Av 2012 års statistiska uppgifter framgår att; 68 % av det svenska folket tillhörde Svenska kyrkan; 79 % av alla begravningar skedde enligt Svenska kyrkans ordning; 51 % av alla födda barn döptes i Svenska kyrkan (72 % döptes av de födda barn vars föräldrar är medlemmar i Svenska kyrkan); 31 % av alla 15-åringar konfirmerades inom Svenska kyrkan (46 % konfirmerades av de 15-åringar som är medlemmar i Svenska kyrkan); 35 % av alla vigslar skedde enligt Svenska kyrkans ordning (Svenska kyrkan 2011).

Kyrkotillhörigheten kan ur flertalet individers perspektiv betraktas som en livslång relation som aktiveras vid få men ofta betydelsefulla

livssituationer. Även om det är långt mellan dessa tillfällen bildar de ur individens perspektiv en livslång kedja av möten och upplevelser i kontakt med kyrkan. Figur 2 illustrerar hur det kan se ut för enskild individ med utgångspunkt i en tänkt intervju med läkaren Svea Svensson, 46 år, dvs. samma fiktiva medlem i Svenska kyrkan som i det tidigare exemplet enligt figur 1.

Figur 2: Svea Svenssons, 47 år, relation till Svenska kyrkan och nyttjande av dess tjänster betraktat ur hennes eget livsperspektiv. Ett fiktivt exempel.

Svea berättar att hon döptes vid tre månaders ålder år 1966. Hon deltog i kyrkans barnverksamhet under en period i fyra-femårsåldern, liksom en stor del av svenska barn gjorde under 1970-talet. Under hennes nio år i den obligatoriska grundskolan har hennes skolklass haft nästan alla julavslutningar i den lokala kyrkan med en präst som medverkande. Avslutningarna av skolåret i juni inför sommarlovet har ägt rum i kyrkan eller på skolgården och även då har en präst medverkat. I tioårsåldern deltog Svea i en scoutgrupp som samlades i församlingshemmet. Många scoutträffar avslutades med en andakt. Svea är konfirmerad som 15-åring, liksom 65 % av alla ungdomar i hennes åldersgrupp. Hon har två barn. Det första döptes när Svea var 25 år. Då kom prästen hem till dem och berättade om dopets betydelse och gick igenom dopordningen. När Estoniakatstrofen inträffade år 1994 följde Svea och hennes sambo den TV-sända sorggudstjänsten. Hon minns fortfarande hur starkt hon upplevde den. Ett år senare gifte sig

Svea och hennes man i kyrkan. Det andra barnet döptes när Svea var 30 år gammal. Nu hade kyrkan startat en särskild verksamhet för föräldrar till nydöpta barn, som Svea fick inbjudan till. Svea minns att hon besökte en konsert i kyrkan när hon var 31 år. När hon var 33 år dog hennes mormor och då deltog hon i begravningen. Sedan gick det flera år utan särskild kontakt med kyrkan, men hon minns att hon i samband med en livskris 2002 vid några tillfällen sökte stillhet i en kyrka där hon kunde tända ett ljus och samla tankarna. I samband med det första barnets konfirmation, när Svea var 40 år, följde hon med som sällskap vid några av de obligatoriska gudstjänster som en konfirmand måste delta i. Barnets konfirmationsdag och nattvardsgudstjänsten minns hon som ett särskilt viktigt tillfälle. När hon var 41 år dog en arbetskamrat och hon var då med på begravningen.

Svea säger att hon inte alls är religiös eller kyrklig. Trots den bild som ovanstående kartläggning visar är hennes egen uppfattning att hon nästan aldrig går i kyrkan. Hon har mer bilden av att det har hänt någon enstaka gång och hon kan särskilt minnas en gudstjänst på första advent för tre år sen. Och nu helt nyligen i samband med hennes pappas begravning. Svea var med när prästen tillsammans med hennes mamma planerade begravningsgudstjänsten. De valde psalmer och fick också ha synpunkter på de bibeltexter som skulle läsas.

Ungefär så här ser kontakterna med kyrkan ut för majoriteten av Svenska kyrkans medlemmar. Det handlar om sporadiska, men återkommande möten som är utspridda över hela livet. Det finns en mindre grupp av kyrkans medlemmar som har betydligt mer frekventa kontakter och en annan mindre grupp som har färre kontakter med kyrkan. Beskrivningen av Svea Svenssons mångfacetterade kontakter med Svenska kyrkan enligt figur 1 och hur de är utspridda under livet i figur 2, illustrerar den tidigare nämnda svenska ”religiösa normaliteten”. Dessa förhållanden gäller för den största delen av den majoritet av den svenska befolkningen som tillhör Svenska kyrkan. Det är den här bilden vi får med utgångspunkt i den statistik som Svenska kyrkan tillhandahåller, kompletterad med forskningsresultat från de empiriska undersökningar som har redovisats tidigare i den här boken (t.ex. Pettersson 2000, Bromander 2005, 2011).

Det handlar för flertalet kyrkomedlemmar om ganska många kontakter med kyrkan, som är utspridda under livstiden. Men ändå är

det vanligt att kyrkans organisation och medarbetare tolkar denna typ av kyrkorelation som att den inte betyder särskilt mycket, vare sig för den enskilde kyrkomedlemmen eller för kyrkan. Det finns en slags normerande idealbild och måttstock som kyrkan officiellt förmedlar, i ord och attityder, såväl uttalat som outtalat. Idealbilden är att den enskilde kyrkomedlemmen ska delta i söndagens huvudgudstjänst varje vecka och ha kyrkans gruppverksamhet som en central social gemenskapsform. I praktiken kan en betoning av den här idealbilden innebära att den relation till Svenska kyrkan som majoriteten kyrkomedlemmar har, inte bekräftas utan tvärtom förnekas av den kyrkliga organisationen och dess medarbetare. Här behövs en mer fördjupad reflektion bland kyrkans förtroendevalda och anställda över hur Svea och Sven Svenssons kyrkliga identitet kan bekräftas och förstärkas utifrån den betydelse relationen faktiskt har för dem själva.

Behov av gudstjänst och deltagande varierar under livet

En övervägande majoritet av Svenska kyrkans medlemmar behåller sin kyrkorelation som en livslång relation under hela livet, så som exemplet med Svea Svensson illustrerar. När det däremot gäller deltagande i kyrkans aktiviteter sker det sporadiskt vid behov, vilket för en stor del medlemmar innebär ett mer regelbundet deltagande under någon period av livet, t.ex. som konfirmand, körsångare eller gudstjänstdeltagare. När det gäller gudstjänstdeltagande har vi tidigare konstaterat att det vid en given tidpunkt är en mycket liten minoritet av kyrkans medlemmar som deltar i gudstjänster en gång per månad eller oftare. Men när vi har konstaterat detta är det viktigt att också inse att frekvensen av gudstjänstdeltagandet för många människor varierar under livstiden. En och samma individ kan vara regelbunden deltagare i gudstjänster under ungdomstiden för att sedan under flera decennier endast delta enstaka gånger och därefter som pensionär återuppta ett regelbundet gudstjänstdeltagande. Ett exempel på detta är följande berättelse från en autentisk intervju med en 65-årig kvinna (Pettersson 2000:311). Hennes berättelse visar hur förändringar i familjesituationen kan påverka och styra deltagande i gudstjänster under livets gång (Figur 3).

Hon hade en mer aktiv relation till kyrkan som barn och ung. Hon

deltog i söndagsskola och konfirmationstiden betydde mycket för henne. Hennes far dog mycket tragiskt då hon var 9 år gammal. Hon deltog regelbundet i gudstjänster under uppväxttiden och ungdomsåren innan hon gifte sig. Men under tiden som gift reducerades hennes gudstjänstdeltagande till endast ett par gånger per år på grund av makens engagemang i Korpens söndagsarrangemang med tipspromenader.

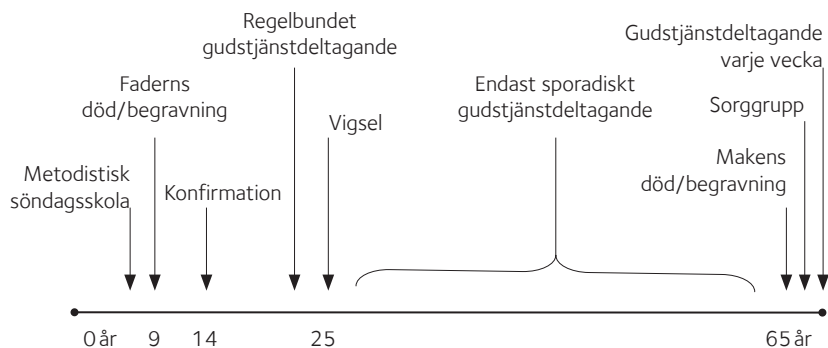

Fig. 3: Förändringen av en 65-årig kvinnas gudstjänstdeltagande under livstiden och dess sammanhang med förändringar i familjesituationen.

I stort sett varje söndag under 40 år deltog hon tillsammans med sin make i denna verksamhet, vilket för hennes del innebar kaffeservering. Efter makens död aktiverades relationen till kyrkan igen bland annat genom mycket positiva upplevelser i samband med deltagande i en samtalsgrupp för sörjande. Detta medverkade till att hon efter makens död och begravning har återupptagit sina gudstjänstvanor från ungdomen och hon deltar nu varje vecka i gudstjänster.

Hon nämner tre kyrkobyggnader samt två präster som har särskild betydelse för henne, konfirmationsprästen och prästen i sorggruppen, samt två diakoner som också har betytt mycket. Hon ber regelbundet och berättar om personliga andliga upplevelser och hon kan inte tänka sig att utträda ur kyrkan.

Exemplet visar att en och samma person kan under sin livstid starkt växla beteende när det gäller gudstjänstdeltagande utan att för den skull förändra sin gudstro eller sin grundläggande relation till kyrkan. Exemplet visar också svårigheten att mäta betydelsen av människors

relation till kyrkan genom att endast mäta deltagande i huvudgudstjänsten. Vidare visar exemplet att mätning av gudstjänstdeltagande vid en viss tidpunkt kan vara ett helt missvisande mått på gudstjänstdeltagande sett ur ett livsperspektiv.

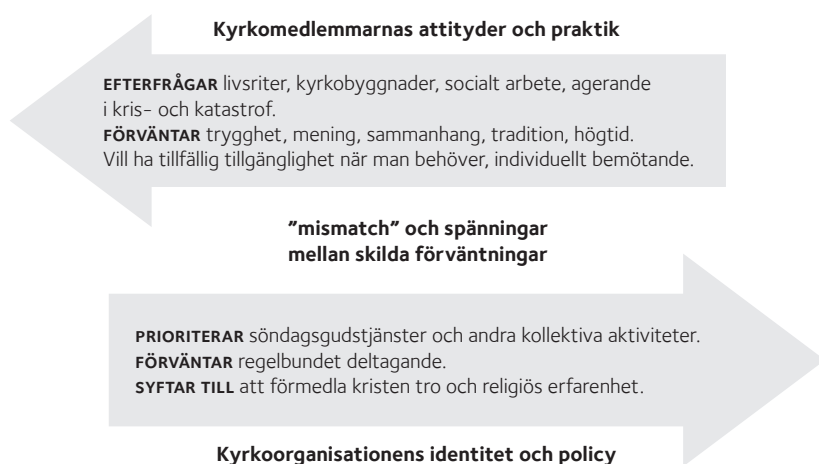
”Mismatch” och spänningar mellan skilda bilder av kyrkans identitet och funktion

Som beskrivningen av Svea Svensson i figur 1 och 2 avser att tydliggöra, har flertalet av Svenska kyrkans medlemmar en erfarenhet och upplevelse av Svenska kyrkan som under livstiden domineras av andra kontakter med kyrkan än söndagens huvudgudstjänst. Utifrån kyrkostatistik och tidigare redovisad forskning kan vi anta att flertalet av Svenska kyrkans medlemmar inte ser sin kyrkliga identitet i första hand anknuten till huvudgudstjänsten. Såväl statistik över deltagande som kvantitativ och kvalitativ forskning pekar snarare på att medlemmarnas kyrkoidentitet är knuten till livsriterna, särskilt dop och begravning, till kyrkobyggnaderna och till kyrkans sociala verksamhet, särskilt dess roll i samband med kriser och katastrofer.

Om man skulle definiera kyrkans identitet med utgångspunkt i de delar av Svenska kyrkans verksamhet som ur majoriteten av medlemmarnas perspektiv är de viktigaste, så är det framför allt gudstjänsterna i samband med födelse och död. Dessa gudstjänster i samband med livsriterna skapar ett upplevt värde genom att ge sammanhang och mening. De sätter in den enskilda människan i ett större sammanhang genom att individen synliggörs och länkas till en större gemenskap vilket uttrycks genom gudstjänstens liturgi och rituella handling. Det är dessa livsriter som förknippas med den egna personliga relationen till kyrkan och därmed också uttrycker kyrkans identitet ur majoriteten kyrkomedlemmars perspektiv.

Som visades i kap. 4 är det enligt kyrkans officiella policy söndagens huvudgudstjänst som är den främsta och viktigaste verksamheten, i synnerhet den fullständiga huvudgudstjänsten i form av mässa, d.v.s. med nattvardsfirande. Målsättningen är ett regelbundet deltagande. Det är helt klart att det finns spänningar mellan Svenska kyrkans officiella identitet och policy å ena sidan och majoriteten kyrkomedlemmars attityder och praktik å andra sidan (Figur 4).

Kyrkomedlemmarna efterfrågar livsriter, kyrkobyggnader, socialt arbete, samt agerande i kris- och katastrofsituationer. De förväntar förmedling av trygghet, mening, sammanhang, tradition och högtid. De vill ha individuellt bemötande och tillgänglighet vid de tillfällen de behöver kyrkans tjänster. Kyrkoorganisationen prioriterar däremot främst söndagsgudstjänster och andra kollektiva aktiviteter. Den förväntar regelbundet deltagande med syfte att förmedla kristen tro och religiös erfarenhet, främst i kollektiva former.

Figur 4: Illustration av "mismatch" och spänningar mellan attityd och praktik hos majoriteten kyrkomedlemmar å ena sidan och Svenska kyrkans officiella identitet och policy å den andra sidan.

Det finns därmed en spänning mellan medlemsperspektivets sporadiska möten med önskat fokus på individen och kyrkoorganisationens perspektiv med fokus på kollektiva regelbundna aktiviteter. Detta leder dels till skilda förväntningar på kyrkans verksamhet, dels till olika grunder för kvalitetsbedömning av såväl olika delar av kyrkans verksamhet, som när det gäller att bedöma kvaliteten i relationen mellan kyrkomedlemmen och kyrkoorganisationen. Kyrkomedlemmen kan uppleva att relationen till Svenska kyrkan är bra, precis som man vill ha den och att medlemskapet i kyrkan har ett stort värde. Samtidigt kan kyrkoorganisationen uppleva denna kyrkomedlems relation som

svag genom att medlemmen uppfattas vara passiv när hon/han inte deltar regelbundet i det som uppfattas vara den viktigaste delen av kyrkans verksamhet, söndagsgudstjänsterna.

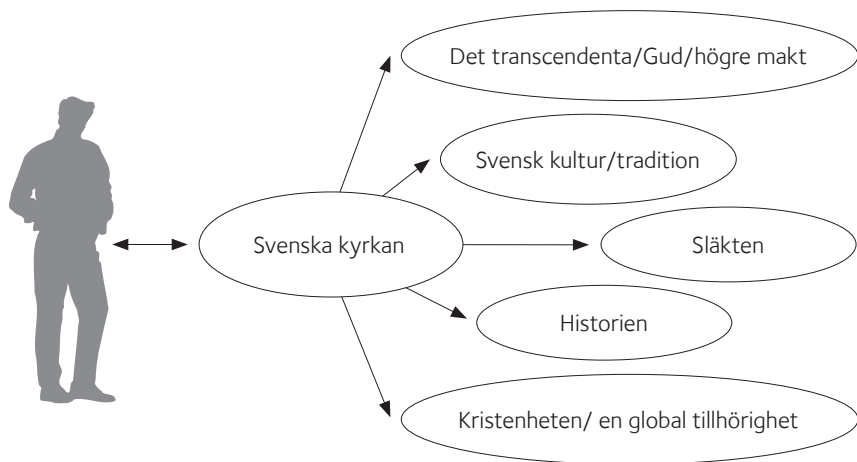
Det här är ett område där det skulle behövas mer forskning både bland Svenska kyrkans medlemmar och bland kyrkans medarbetare och ledning. Det behövs mer kunskap om kyrkomedlemmarnas upplevda identitet som kyrkotillhöriga och hur denna identitet relateras till deras syn på kyrkans identitet. Dessutom skulle motsvarande studier behövas för att undersöka synen på kyrkans identitet bland Svenska kyrkans medarbetare och ledning. Sådana studier skulle kunna tydliggöra skillnader, likheter och spänningar, samt bidra till en fördjupad teologisk reflektion när det gäller kyrkans identitet och den pastorala praktiken.

Relationen till kyrkan förmedlar en kollektiv identitet

Medlemmarnas höga värdering av livsriterna hänger nära samman med en hög värdering av själva kyrkotillhörigheten, genom att livsriterna uttrycker olika aspekter av individens relation till kyrkan. Undersökningar har visat att själva relationen till Svenska kyrkan har ett stort värde för de flesta av kyrkans medlemmar. Trots en relativt stor årlig kostnad för att vara medlem är det få som väljer att utträda ur kyrkan. Men kyrkorelationen har mycket varierande innehåll och innebörd för olika medlemmar (Pettersson 2000, Bromander 2005, 2011, Edgardh och Pettersson 2010). Många människor upplever att relationen till kyrkan förmedlar någon form av kollektiv tillhörighet (Fig 5). Relationen till Svenska kyrkan kan bland annat uppfattas förmedla:

- En relation till en högre makt/det transcendent/Gud
- En relation till den svenska kulturen och traditionen
- En relation till den egna släkten
- En relation till den egna historien
- En relation till andra kristna/d.v.s. en global tillhörighet

Relationen till kyrkan kan därmed upplevas förmedla en rad ytterligare relationer till kollektivt relaterade värden. Kyrkotillhörigheten innebär för många av Svenska kyrkans medlemmar närmast ett upprätthållande av dessa relationer. Man kan beskriva det som att man "tror" på relationen/tillhörigheten till kyrkan (Bäckström 1993).

Figur 5: Relationen till Svenska kyrkan kan upplevas förmedla en rad ytterligare relationer till kollektivt relaterade värden.

Relationen till kyrkan ger tillgång till en rad mervärden i form av relationer till kollektiva och transcendenta värden och förbinder individen med det kollektiva/sociala. En 44-årig kvinna som nyligen har inträtt i kyrkan säger i en intervju att "jag inser att jag vill inte vara den här ensamma starka individualisten utan att jag vill, jag vill vara med på nåt vis, där min familj är och, ja min egen familj också, jag tänkte på släkten i övrigt då" (Pettersson 2000, intervju 00i). Det är självfallet inte så att det bara är kyrkan som kan ge tillgång till dessa relationer med kultur, tradition, släkt, historia, det transcendenta och det globala. Men kyrkan förvaltar en uppsättning mycket speciella resurser i form av traditioner, symboler, riter, texter, psalmer, byggnader m.m. vilka fungerar som särskilt kraftfulla redskap för att förmedla och förstärka dessa relationer. Här har livsriterna en absolut särställning, vilket är en nyckel till att förstå den höga uppslutningen kring dessa tjänster.

Alla individer uppfattar och värderar inte samtliga relationsdimensioner som kyrkan kan förmedla. Upplevelsen av innehållet i relationen till kyrkan kan också variera under livetiden. För en del av Svenska kyrkans medlemmar innebär relationen till kyrkan endast en tillgång till svenska traditioner. Andra uppfattar relationen till kyrkan framförallt som en del av en gudsrelation (Bäckström 1995). För de flesta är

relationsbilden troligen mer sammansatt. Relationen till kyrkan innebär tillgång till kollektiva och transcendenta värden som är svårdefinierade och därmed svåra att särskilja där t.ex. en traditionsupplevelse, transcendensupplevelse, kollektiv tillhörighet och identitet kan gå in i och överlappa varandra. De värden som kyrkan förmedlar bidrar på olika sätt till individens sociala identitet (Day 2011). Det är därför svårt, eller t.o.m. omöjligt att hålla isär de olika typer av värden som kyrkan representerar och särskilja dem som historia, kultur eller kristen tradition (Jakelic 2010). Den beskrivna uppdelningen är därför endast en teoretisk åtskillnad av dessa värden.

Relationen till kyrkan ger tillgång till relationer till ”något större”, som inte är så lätt att definiera eller förklara och som många tvekar att formulera i traditionella religiösa termer (Pettersson 2000). Men upplevelsen av en relation till något ”större” än individen själv; det speciella, traditionen, den svenska kulturen, kan tolkas som en upplevelse av en relation till det transcendent, det som är bortom det materiellt påtagliga. En av de tidiga sociologerna, Emile Durkheim, menade att upplevelsen av den egna relationen till den kollektiva mänskliga gemenskapen är en transcendensupplevelse som gör människan till människa (Durkheim 1912/1995). Den sociala gemenskapen är en transcendent dimension som uttrycks och kommuniceras genom symbolsystem, vilka uttrycks i såväl religiösa som icke-religiösa termer. I den så kallat sekulariserade svenska kulturella kontexten fungerar centrala delar av Svenska kyrkans symbolsystem fortfarande som ett sådant socialt integrerande symbolsystem, vilket kan förmedla en upplevelse av en relation till det transcendent, det som är större än individen själv (Bellah 1970/1991).

De flesta svenskar uppger att de tror på någon form av högre makt, men flertalet ”tror på sitt eget sätt”. Många kan inte säga om de tror eller inte tror, eller har svårt att överhuvudtaget formulera sin tro. Man ”kanske tror på något”, ”vet inte”, ”tror ibland”, ”skulle vilja tro”, ”man hoppas att det finns något” etc. För många människor är det svårt att med ord uttrycka innehållet i sin relation till Gud eller det man tror på, vilket liknar svårigheten att uttrycka vad relationen till kyrkan betyder. Däremot är det ofta lättare att hitta påtagliga motiv för att bibehålla relationen till kyrkan med hänvisning till vissa värden som kyrkan tillhandahåller. Dessa värden är främst knutna till livsriterna

i samband med födelse och död, kyrkobyggnaderna där dessa symbolhandlingar äger rum och prästerna som tydliga symbolbärare vilka man är i kontakt med vid dessa tillfällen.

Dopet som identitet

Majoriteten av Svenska kyrkans medlemmar vill ha en kravlös relation till kyrkan, med tillgång till kyrkans mer personligt relaterade resurser när man själv behöver dem. Den kyrkliga identitet som flertalet av Svenska kyrkans medlemmar uttrycker genom sina val av kontakter med kyrkan är främst knuten till livsriterna, särskilt dop och begravning. Här finns en given anknytningspunkt mellan Svenska kyrkans teologiskt förankrade identitet och medlemmarnas upplevelse av sin kyrkliga identitet. Dopet är en central del i kyrkans teologiska tolkning av sin identitet, genom att medlemskapet i kyrkan konstitueras genom dopet och att kyrkan ofta beskrivs som de döptas gemenskap. Dopet beskrivs i Nya testamentet som ett gemensamt uttryck för både den enskilde kristnes och kyrkans identitet genom bilden av de döpta som utgörande Kristi kropp, där Kristi kropp är en metafor för kyrkan (1 Kor. 12:12–31).

Dopet är en identitetsmarkör som för flertalet medlemmar sannolikt skulle fungera betydligt bättre som uttryck för kyrkans identitet än söndagens huvudgudstjänst. Det är vidare så att Svenska kyrkans dopteologi med barndopet som praxis betonar kravlösheten, nådes-aspekten och den livslånga relationens betydelse. Dopet sker oberoende av individens trosmässiga eller på annat sätt prestationsrelaterade kvalifikationer och har livslång varaktighet. Svenska kyrkan tillämpar inte och accepterar inte omdop. En betoning av dopet som identitet förenar ett identitetsbegrepp som finns i den kristna traditionen med den upplevelse av kyrklig identitet som större delen av Svenska kyrkans medlemmar har idag.

Genom ett tydligare fokus på dopet som kyrkans, församlingens och kyrkomedlemmens centrum och identitet skapas också en dynamik där livet som helhet, med såväl vardag som helg, och det livslånga perspektivet hamnar i fokus. Ett fokus på dopet som kyrkans identitet innebär också ett fokus på de döpta medlemmarna som uttryck för kyrkans identitet; de döpta utgör kyrkan. Det innebär en maktförskjutning från en av kyrkoorganisationen organiserad aktivitet, gudstjänsten, till enskilda människors kallelse i sina egna liv som döpta.

I predikningar och andra teologiska utläggningar betonas ofta att kyrkan är eller består av de döpta, men i praktiken kan man knappast påstå att Svenska kyrkans organisation betraktar de 6,4 miljoner medlemmarna som *att det är de som är kyrkan*.

Den största delen av kyrkan (= de döpta medlemmarna) har en anknytning till kyrkans gemenskap genom dopet och en livslång relation, samt använder kyrkans resurser vid behov och lever i dopets kallelse i det dagliga livet. Detta är ett synsätt bejakas i konfirmandundervisning och förkunnelse, men som inte tillämpas när kyrkans identitet beskrivs i officiella dokument och annan retorik. När Svenska kyrkan beskrivs såväl av företrädare för kyrkans organisation som av andra samhällsaktörer är det vanligtvis kyrkans organisation med dess anställda och förtroendevalda och de regelbundna deltagarna i söndagens huvudgudstjänst som räknas. När t.ex. kyrkans betydelse i samhället beskrivs eller diskuteras sker det mycket sällan med hänvisning till de 68 % av svenska folket som är medlemmar (2012). Detta gäller såväl i media, allmän samhällsdebatt, som i kyrkliga företrädarens retorik. Man kan t.o.m. uttrycka det så att Svenska kyrkans organisation i praktiken inte tar de döpta medlemmarna på allvar.

Svenska kyrkans organisation, dess anställda, förtroendevalda och beslutsorgan, behöver reflektera över vad det betyder för kyrkans identitet och dess verksamhet att den största delen av de som utgör kyrkan, dvs. de döpta medlemmarna, sällan eller aldrig deltar i söndagens huvudgudstjänst.

Kyrkan och kyrkoorganisationen är inte samma sak

Vi återkommer till den avgörande fråga som vi har ställt genom hela den här boken. Vad är kyrkans identitet? Var är den förankrad? I det här näst sista kapitlet argumenteras för tanken att Svenska kyrkans identitet kan knytas till dopet och därmed anknyta till medlemmarnas perspektiv på sin relation till kyrkan. Teologiskt sett är kyrkan och kyrkoorganisationen inte samma sak. Men ofta sammanblandas den teologiska definitionen av kyrkan med kyrkan som en organisation i samhället. Det sker i såväl i dagligt tal som i officiella dokument. En starkare betoning av dopet som kyrkans identitet skulle driva fram en tydligare teologisk tolkning med betoning på att det är de döpta medlemmarna som är kyrkan. De manifesterar Kristi kropp, där varje

enskild kyrkomedlem är *medlem* i kroppen. Denna teologiska tolkning av kyrkans identitet lyfter därmed fram den enskilde kyrkomedlemmens betydelse. Samtidigt innebär detta teologiska perspektiv ett radikalt annorlunda synsätt på var huvuddelen av kyrkans verksamhet egentligen bedrivs och vem som utför verksamheten.

6,4 miljoner av Sveriges 9,5 milj. invånare tillhör Svenska kyrkan, dvs. 68 % av den svenska befolkningen (2012). Svenska kyrkan och dess församlingar består främst av dessa 6,4 miljoner *medlemmar*. De finansierar en *kyrkoorganisation* med stora resurser i form av ekonomi, personal, byggnader m. m. Dessa resurser ska på olika sätt möta medlemmarnas (och även andra människors) behov i olika livssituationer och sammanhang. Medlemmarna utgör Kristi kropp (=kyrkan) och är kallade att tjäna Gud och sina medmänniskor i vardagslivet i de olika uppgifter och utifrån det ansvar de har i sitt arbete och i privatlivet (Wingren 1993). Kyrkoorganisationen och dess personal utför endast en liten del av kyrkans uppgift/kallelse. Kyrkans kallelse utförs till största delen av dess många medlemmar – de som tillsammans utgör kyrkan – genom de olika uppgifter de har i privatliv och yrkesliv. Detta innebär t.ex. att huvuddelen av kyrkans karitativa diakoni bedrivs inom ramen för den offentliga vården och omsorgen; på sjukhus, fängelser, servicehus, flyktingförläggningar m. m. Den utförs där av döpta kyrkotillhöriga som arbetar som läkare, sjuksköterskor, vårdare, flyktinghandläggare m.m.

Enligt den evangelisk lutherska traditionen är varje människa kallad att tjäna sina medmänniskor i sitt vanliga vardagliga liv, och därmed också tjäna Gud (Wingren 1993). I det dagliga livet utförs den enskildes kallelse, att vara till för medmänniskorna, i de olika uppgifter som var och en har: i familjen, arbetet och andra sammanhang. Det kristna dopet bekräftar den enskildes kallelse, att uttrycka kärlek i ord och handling i Guds tjänst i den skapelse som är en helhet, där det inte är en polarisering mellan kyrkan och världen. Den lutherska traditionen betonar att kyrkan inte är en alternativ värld vid sidan av världen. Kyrkan ska inte utvecklas till en slags guds-stat i eller vid sidan av staten. Ur ett sociologiskt perspektiv driver en polarisering mellan kyrkan och världen fram en substantiell sekularisering av världen. Även utvecklingen av kyrkan som en organisation med omfattande verksamhet av liknande art som samhället i övrigt medverkar till att

driva fram idén om det övriga samhället som sekulärt. Den lutherska traditionen vänder sig emot en sådan polarisering mellan kyrka och värld genom att betona skapelsens helhet.

Den lutherska traditionens tolkning av dopet innebär att dopet är en vigning till ett allmänt prästadöme, i den meningen att det inte behövs någon särskild annan präst som länk mellan människan och Gud. Individerna är bemyndigade att själv hantera sin gudsrelation. Konsekvensen av detta synsätt är att kyrkans organisation och verksamhet, t.ex. gudstjänsterna, främst har till syfte att ge kraft till den enskilda människan att utföra sin kallelse i den vanliga vardagliga världen. Det är där kyrkans verksamhet ska utföras, genom enskilda döpta människors liv och verksamhet. Uppgiften för kyrkans organisation, dess anställda och förtroendevalda, är därmed att medverka till att organisationens resurser och medarbetare bekräftar och stödjer de kyrkotillhöriga att leva i sitt dop i vardagslivet, i sina olika livsuppgifter och yrken, dvs. i sina kallelser eller "ämbeten" som Luther uttryckte det.

Kapitel 9

Sammanfattande reflektioner och samtalsfrågor

I bokens introduktionskapitel formulerades dess syfte, att belysa och problematisera spänningen mellan:

- Svenska kyrkans starka fokus på söndagens huvudgudstjänst,
- det sjunkande deltagandet i denna gudstjänstform, och
- den ökade efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden, samt
- att därmed bidra till samtal och reflektion kring Svenska kyrkans identitet och dess medlemmars uppfattning om kyrkans identitet.

Det här var de konkreta forskningsfrågorna:

- Hur ser relationen ut mellan å ena sidan Svenska kyrkans officiella fokus på söndagens huvudgudstjänst som uttryck för kyrkans identitet och å andra sidan medlemmarnas attityder och praktik?
- Hur uppfattas Svenska kyrkans identitet utifrån ett medlemsperspektiv?
- Hur kan Svenska kyrkans identitet officiellt uttryckas på ett sätt som möter medlemmarnas perspektiv?

Söndagens huvudgudstjänst har en central plats i Svenska kyrkans verksamhet, i officiella dokument och i teologisk retorik, som ett centralt uttryck för kyrkans identitet. Men sedan lång tid tillbaka har deltagandet i söndagsgudstjänsterna succesivt minskat samtidigt som efterfrågan och behovet av kyrkans medverkan med andra aktiviteter inom olika, delvis nya, områden har ökat. När församlingar och kyrkans personal möter dessa behov och efterfrågan blir många överbelastade med arbete, samtidigt som de kan uppleva att de misslyckas i sitt uppdrag genom att deltagandet i söndagsgudstjänsterna är lågt. Detta trots att de i praktiken utför ett viktigt arbete som betyder myck-

et för människor, även om det inte handlar om gudstjänster. Den här spänningen kan leda till stress, förlust av självkänsla och en identitetskonflikt mellan teologiska principer och praktik (Belfrage 2009, Miner, Sterland och Dowson 2009, jfr. Petré 2013). De enskilda kyrkomedlemmarna verkar däremot inte se de låga deltagandet i söndagsgudstjänsterna som ett problem, utan uttrycker enligt undersökningar tillfredsställelse med sitt medlemskap och betonar särskilt värdet av de livsriter de tar del av, inte minst dopet.

Söndagsgudstjänsten hade en mycket central och naturlig plats i det tidigare jordbrukssamhället, även om det inte alls innebar att alla deltog varje söndag i gudstjänsten. Den svenska samhällsutvecklingen har under de senaste 150 åren inneburit en omfattande förändring från det enhetliga jordbrukssamhället där kyrkan var en sammanhållande kraft med makt och myndighet, till dagens funktionellt differentierade samhälle med betoning av den enskilda människans valfrihet, där kyrkan och dess gudstjänster reducerats till *ett* erbjudande bland många andra alternativ.

Svenska kyrkan har utvecklats som en alltmer specialiserad resurs med särskilt kompetens på kristen tro, livsåskådning, etik, själavård, livsriter, viss social verksamhet, m. m. Samhällsförändringen och den religiösa förändringen har inte inneburit en sekularisering i den meningen att religionen eller kyrkan har försvunnit ur samhället. Men till skillnad från förr sker utvecklingen alltmer utifrån människors behov och Svenska kyrkan uppträder alltmer som en värdeskapande resurs för enskilda människor, grupper, institutioner och organisationer. Det råder idag ett omvänt maktförhållande jämfört med den tid då söndagens gudstjänst var en naturlig samlingspunkt med centrala funktioner för hela samhället. Men som visades i kapitel 6 och 7 fungerar Svenska kyrkans kyrkorum även idag vid vissa tillfällen som en viktig samlingspunkt för hela befolkningen.

En kyrka med mångsidig identitet

Det alltmer differentierade samhället, med en kontinuerligt ökande individorientering och pluralism inom alla områden formar människor med individuellt sett väldigt olika behov och preferenser. Det är en självklarhet att Svenska kyrkans 6,4 miljoner medlemmar inte kan

uppfatta Svenska kyrkans identitet på samma sätt och att de inte heller uppfattar sin relation till kyrkan eller sin egen kyrkliga identitet på samma sätt. Vi kan t.ex. tänka oss att den som är regelbunden deltagare i gudstjänster kan ha en kyrklig identitet knuten till gudstjänsten medan den som sällan eller aldrig deltar i gudstjänster kanske mer har en kyrklig identitet som är knuten till själva tillhörigheten, medlemskapet (även om den enskilde skulle uttrycka det som tillhörighet eller tradition och inte som en kyrklig identitet). Liksom att de som är anställda inom Svenska kyrkan kan knyta sin kyrkliga identitet till sitt yrke, medan den ”vanlige kyrkemedlemmen” som reflekterar över sin kyrkliga tillhörighet kanske tänker på sin uppgift som medmänniska för andra.

I en pluralistisk tid borde kyrkans organisation bejaka och bekräfta *olika sätt* att tolka relationen till kyrkan och därmed erbjuda flera olika sätt att tolka kyrkans identitet. Gudstjänsten som identitet fungerar nog bra för en mindre andel av medlemmarna. Dopet som kyrkans identitet har en betydligt bredare uppslutning enligt de medlemsundersökningar som har redovisats i kapitel 4 och 8. Det ena uttrycket för identitet behöver inte utesluta det andra. Men den ensidiga betoningen av söndagsgudstjänsten som församlingens och kyrkans centrum behöver kompletteras med andra dimensioner av medlemmarnas faktiska upplevelse av sin tillhörighet till Svenska kyrkan och hur de själva upplever kyrkans och sin egen kyrkliga identitet.

Den här boken har avsett att ge en fördjupad kunskap om Svenska kyrkans villkor i dagens samhälle, medlemmarnas attityder till kyrkan, och de områden där efterfrågan på Svenska kyrkans medverkan ökar, samt bidra till att utveckla den praktisk-teologiska reflektionen kring kyrkans fokus på söndagens huvudgudstjänst som det främsta uttrycket för kyrkans identitet. Avsikten är inte att förringa betydelsen av gudstjänster som sådana. Förutom att diskutera identitetsfrågan vill boken stimulera till ett utvecklingsarbete av gudstjänsterna, inklusive söndagsgudstjänsterna, där de forskningsresultat tas tillvara som visar hur medlemmarna tolkar betydelsen av sin relation till kyrkan vilka gudstjänster som möter verkliga behov hos medlemmarna. Utvecklingsarbetet av söndagsgudstjänsterna behöver ske betydligt mer långtgående än hittillsvarande revisioner av kyrkohandboken, om de inte helt ska marginaliseras på grund av kommunikativa brister.

Här nedan presenteras en rad samtalsfrågor till hjälp för fortsatt reflektion kring respektive kapitel i boken. Komplettera med dina egna frågor!

Frågor för samtal

Kapitel 1

- Finns det en spänning mellan kyrkans officiella fokus på söndagens huvudgudstjänst och det låga deltagandet i den bland kyrkans medlemmar?
- Stämmer det att en sådan spänning kan skapa en upplevelse av misslyckande bland kyrkans församlingsmedarbetare?

Kapitel 2

- Diskutera utvecklingen från en myndighetskyrka med makt över människor till dagens situation där kyrkan uppträder som en möjlig resurs bland andra. Vad innebär den här förändringen för kyrkans identitet?
- Vad betyder den (ökande?) teologiska pluralismen inom kyrkan för kyrkans identitet?

Kapitel 3

- Vad innebär det för det svenska samhället att 75 % av befolkningen tillhör kristna samfund och ytterligare 2 % tillhör andra religioner? Är Sverige ett religiöst land? Är Sverige ett kristet land?
- Svenska kyrkan är landets största organisation vid sidan av staten. Vad innebär det för staten? Vad innebär det för kyrkan?

Kapitel 4

- Samtala om betydelsen av kyrkoordningens formulering: *”Gudstjänsten är kyrkolivets centrum, där församlingen möter Gud i Ordet och sakramenten. Kyrkans dag för huvudgudstjänster är söndagen, eftersom Jesus Kristus uppstod på söndagen, Herrens dag”* (KO Femte avd. 17 kap. Inledning).

- Hur ska man förstå och tolka det faktum att 66 % av de medlemmar i Svenska kyrkan som har den starkaste formen av guds-tro, deltar endast någon enstaka gång eller aldrig i gudstjänster?
- Är det ett problem att så få deltar regelbundet i gudstjänster?
 - Är det ett problem för kyrkan?
 - Är det ett problem för kyrkomedlemmen?
- Finns det andra sätt att definiera kyrkans identitet än utifrån söndagens huvudgudstjänst?

Kapitel 5

- Stämmer bilden att den finns en ökande efterfrågan av Svenska kyrkans medverkan inom olika samhällsområden? Har du själv erfarenheter av det?
- Hur ser du på ansvarsfördelningen mellan stat/kommun, vinst-drivande företag och ideella organisationer, t.ex. Svenska kyrkan inom välfärdsområdet?

Kapitel 6

- Diskutera hur Svenska kyrkans identitet uppfattas av befolkning, myndigheter, media och bland kyrkans egna medarbetare i samband med kris- och katastrofsituationer. Finns det likheter, skillnader, spänningar mellan olika gruppers uppfattningar?
- Vad kan Svenska kyrkan och dess medarbetare lära av den utveckling som har ägt rum beträffande kyrkans roll i samband med kris- och katastrofsituationer?

Kapitel 7

- Beskriv kortfattat så många olika modeller som möjligt för en skolavslutning i ett kyrkorum på en skala, från en modell med starkt religiösa inslag till en modell helt utan religiöst inslag. Diskutera i vilka lokala skolmiljöer som respektive modell kan vara lämplig.
- Varför är det så olika typer av offentlig diskussion beträffande Svenska kyrkans roll i samband med kris- och katastrofsituationer respektive i samband med skolavslutningar?

Kapitel 8

- Hur ser kyrkans medlemmar på kyrkans identitet och sin egen kyrkliga identitet enligt din egen erfarenhet?
- Tycker du att illustrationen i figur 4 av spänningen mellan kyrko-medlemmarna och kyrkoorganisationen stämmer? Utveckla eller ändra innehållet i pilarna efter ditt eget perspektiv och erfarenhet.
- Hur kan kyrkan bistå sina medlemmar att tolka sin kyrkliga identitet med anknytning till söndagens gudstjänst?
- Hur kan kyrkan erbjuda sina medlemmar *andra sätt* att tolka sin kyrkliga identitet än genom anknytning till söndagens gudstjänst?

Referenser

- Aftonbladet 1994-10-03 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Aftonbladet 2012-06-08 Humanisternas ordförande Christer Sturmark uttalar sig positivt om kyrkorummets värde i samband med skolavslutningar.
- Ahlin, Lars (1995) Pastoraten och Estoniakatastrofen, i Ahlin, Lars och Göran Gustafsson. *Två undersökningar om Estonia och religionen*. Religions-sociologiska studier, nr 1, s. 47–88. Lund: Lunds universitet.
- Ahlstrand, Kajsa m.fl. (1996) *Kyrkan – Folket*. Tro & Tanke 1996:8.
- Ahrne, Göran, Christine Roman och Mats Franzén (1996) *Det sociala landskapet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Andersson, Daniel och Åke Sander (red.) (2005) *Det mångreligiösa Sverige. Ett landskap i förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Åke E. Thomas Fürth och Ingvar Holmberg (1994) *70-talister. Om värderingar förr, nu och i framtiden*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Andersson, Åke E. och Peter Sylwan (1997) *Framtidens arbete och liv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Aulén, Gustaf (1922) *Folkkyrka eller föreningskyrka? Några ord om vår folkkyrkoforms religiösa värde*. Stockholm.
- Bangstad, Sindre (2012) *Sekularismens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Bauman, Zygmunt (1992) *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Beckford, James (1989) *Religion and Advanced Industrial Society*. London: Unwin Hyman.
- Belfrage, Lennart (2009) *Clergy existence challenged: an existential psychological exploration of meaning-making and burnout related to the Church of Sweden*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bellah, Robert N. (1970/1991) *Beyond belief*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press,
- Berger, Peter och Thomas Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Berglund, Jenny och Göran Larsson (red.) (2007) *Religiösa friskolor i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Fredrik (2012) Tjänstesektorn i Sverige och i andra länder, i Jordahl, Henrik (red.) *Den svenska tjänstesektorn*, s. 29–68. Lund: Studentlitteratur.

- Biskopsmötet (1990) *Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan: ett biskopsbrev om kyrkans ämbete*. Uppsala: Ärkebiskopsämbetet.
- Botvar, Pål Ketil (1996) Belonging without Believing? The Norwegian Religious Profile Compared with the British one, i Repstad Pål *Religion and modernity: modes of co-existence*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Brilioth, Yngve (1951) *Nattvarden i evangeliskt kyrkoliv*. Andra upplagan. Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- Bromander, Jonas (1998) *Rör inte vår kyrka. Några kyrkliga traditionsbärares berättelser om kyrkorummet*. Tro & Tanke 1998:7. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Bromander, Jonas (2005) *Medlem i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.
- Bromander, Jonas (2009) Huvudgudstjänst i förändring, i Davidsson Bremborg Anna, Göran Gustafsson, och Gunilla Karlsson Hallonsten (red.), *Religions-sociologi i brytningstid*. Lund studies in Sociology of Religion, vol. 7. Lund: Lunds universitet.
- Bromander, Jonas (2011) *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum.
- Bryntesson, Thomas (2011) Statistiskrapport 2010-8, november, december samt ackumulerat 2010. Stockholm: Svenska filminstitutet.
- Bäckström, Anders (1989) *Från institution till rörelse. En studie av Svenska kyrkan igår, idag och i morgon*. Religion och samhälle 1989:12. Stockholm: Religionssociologiska institutet.
- Bäckström, Anders (1990) *Den meningsfulla gudstjänsten. En explorativ studie av den svenska gudstjänstens behovsrelatering*. Religionsociologiska skrifter nr 1, Teologiska institutionen, Uppsala: Uppsala Universitet.
- Bäckström Anders (1993) Believing in Belonging. The Swedish Way of Being Religious, i Ryökäs, Riika och Esko Ryökäs, *Urban Faith 2000. Publications of Church Sociology, A8/1993*. Helsinki: Helsinki University.
- Bäckström, Anders (1995) Londonsvenskarna och kyrkan. *Mitt i församlingen* 1995:3. Uppsala: Svenska kyrkans församlingsnämnd.
- Bäckström, Anders (red) (1997) *Livsåskådning och kyrkobyggnad. En studie av attityder i Göteborg och Malmö*. Tro & Tanke 1997:4. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Bäckström, Anders (1999) *När tros- och värderingsbilder förändras. En analys av nattvards- och husförhörssedens utveckling i Sundsvallsregionen 1805–1890*. Stockholm: Verbum.
- Bäckström, Anders och Jonas Bromander (1995) *Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet. En undersökning av kyrkobyggnadens roll i det svenska samhället*. Svenska kyrkans utredningar 1995:5: Uppsala: Svenska kyrkan.

- Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson (2004) *Religiös förändring i norra Europa. En studie av Sverige*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 8. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutet.
- Bäckström, Anders, Grace Davie, Ninna Edgardh och Per Pettersson (red.) (2010) *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1. Configuring the Connections*. Farnham: Ashgate.
- Bäckström, Anders, Grace Davie, Ninna Edgardh och Per Pettersson (red.) (2011) *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 2. Gendered, Religious and Social Change*. Farnham: Ashgate.
- Calhoun, Craig, Mark Juergensmeyer och Jonathan VanAntwerpen (red.) (2011) *Rethinking secularism*. New York: Oxford University Press.
- Cipriani, Roberto (1989) Diffused Religion and New Values in Italy, in *Beckford, James A – Luckmann, Thomas (eds). The Changing Face of Religion*. Sage Studies in International Sociology, vol 37. Sage: London 1989, s. 24–28.
- Dagens Nyheter 1994-09-30 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Dagens Nyheter 1994-10-03 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Dagens Nyheter 1994-10-04 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Dagens Nyheter 1994-10-05 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Dagens Nyheter 2007-01-11 Debattinlägg av biskopen i Uppsala: Att behålla skolavslutningarna i kyrkan vore att göra våld på oss själva och ett okänt antal elever och lärare. Dagens nyheters website: <http://www.dn.se/debatt/dags-att-sluta-fira-skolavslutningen-i-kyrkan>
- Dagens Nyheter (2011) Minister kritiserar kritik mot skolavslutning. Dagens Nyheters websida 2011-06-23: <http://www.dn.se/nyheter/sverige/minister-kritiserar-kritik-mot-skolavslutning>
- D'Agostino, Antonello and Roberta Serafini and Melanie Ward-Warmedinger (2006) Sectoral Explanations of Employment in Europe – The Role of Services. *European Central Bank, Working paper series* No 625/May 2006.
- Dahlström, Edmund (1992) Debatten om kön och familj under svensk efterkrigstid i Acker, Joan et al., *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Davie, Grace (1992) You'll never walk alone-Liverpool's 23rd Psalm, in Reader, I. och T. Walter (red.), *Pilgrimage in Popular Culture*. London: Macmillan.
- Davie, Grace (1994) *Religion in Britain since 1945. Believing without belonging*. Oxford: Blackwell.
- Davie, Grace (2000) *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press.

- Davie, Grace (2007). *Vicarious Religion: A Methodological Challenge*. I: Ammermann, N. (Ed.) *Everyday Religion: observing modern religious lives*. New York: Oxford University Press.
- Day, Abby (2011) *Belief and Social Identity in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Dobbelaere, Karel (2002) *Secularization: An Analysis at Three Levels*. New Edition. Brussels: Peter Lang.
- Durkheim, Emile (1897/1987) *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge & Paul Kegan.
- Durkheim, Emile (1912/1995) *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: The Free Press.
- Edgardh Beckman, Ninna (red.) (2004) *Welfare, Religion and Gender in Eight European Countries*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 7/2004. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutet.
- Edgardh, Ninna (2010) *Gudstjänst i tiden*. Lund: Arcus förlag.
- Edgardh, Ninna och Per Pettersson (2010) *The Church of Sweden: a Church for All, Especially the Most Vulnerable*, i Bäckström, Anders, Grace Davie, Ninna Edgardh och Per Pettersson (red.) (2010) *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1*, Farnham: Ashgate, s. 39–56.
- Edqvist, Gunnar (1997) *Kyrka och stat i ett nordiskt perspektiv*, i *Svensk Kyrkotidning* 29-30/1997, s 363–367.
- Edvardsson, Bo och Lars Witell (2012) *Tjänstekvalitet*, i Jordahl, Henrik (red.) *Den svenska tjänstesektorn*, s. 29–68. Lund: Studentlitteratur.
- Eek, Jonas (2008) *I skilda världar – om konfirmanden och gudstjänsten*, i Grahn, Niklas, Jonas Eek och Per Pettersson (red.), *Vägar framåt i Svenska kyrkans konfirmandarbete*. Karlstad: Karlstads stift.
- Ekstrand, Thomas (2002) *Folkkyrkans gränser. En teologisk analys av övergången från statskyrka till fri folkkyrka*. Stockholm: Verbum.
- Expressen 1994-10-02 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Expressen 1994-10-03 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Expressen 2010-06-09 *Humanisten Björn Ulvaeus uttalar sig för skolavslutningar i kyrkan*.
- Freire, Paulo (1975) *Utbildning för befrielse*. Stockholm: Gummessons Bokförlag.
- Friedman, Milton och Rose Friedman (2010) *Frihet att välja: ett personligt inlägg*. Stockholm: Timbro.
- Gerhardsson, Birger och Per-Erik Persson (1985) *Kyrkans bekännelsefråga*. Malmö: Liber förlag.

- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press: Cambridge.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Grunnan, Per-Anders (1999) *Stora befrielsen från kristen tro: vad betyder Bibeln och bekännelsen idag?* Göteborg: Lutherstiftelsens förlag.
- Grönroos, Christian (2007) *Service Management and Marketing. Customer Management in Service Competition* Chichester: Wiley.
- Guldbrandzén, Tony och Lars-Åke Lundberg (1991) *Handbok i församlingsstrategi*. Stockholm: Bokförlaget Origo.
- Gustafsson, Göran (1985) *Religiös förändring i Norden 1930–1980*. Stockholm: Liber förlag.
- Gustafsson, Göran (1988) Kyrksamhet på 1920-talet och på 1980-talet. En jämförelse på kontraktssnivå. *Religion och Samhälle* 1988:9. Religions-sociologiska institutet. Stockholm.
- Gustafsson, Göran m.fl. (1994) Konsten att gå i kyrkan. Fyra rapporter från ett religionssociologiskt projekt i Göteborg. *Tro och Tanke* 1994:4. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Gustafsson, Göran (1995) Svenska folket, Estonia och religionen, i Ahlin, Lars och Göran Gustafsson. *Två undersökningar om Estonia och religionen*. Religions-sociologiska studier, nr 1, s. 7–46. Lund: Lunds universitet.
- Gustafsson, Göran (1997) *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Libris.
- Gustafsson, Göran (2003) *När det sociala kapitalet växlas in: om begravningar och deltagandet i begravningar*. Lund studies in sociology of religion, Centrum för teologi och religionsvetenskap. Lund: Lunds universitet.
- Gävle kommun (2011) Välkommen ombord, *Gävle kommun* 2011-12-01.
- Gävle kyrkliga samfällighet årsredovisning 2010. Hämtat från website: http://www.scb.se/Pages/ProductTables___25795.aspx
- Habermas, Jürgen (1986) Det modernas normativa halt, i Löfgren, M. – Molander, A. (red). *Postmoderna tider*. Stockholm: Norstedts.
- Habermas, Jürgen (2010) *An Awareness of What is Missing: Faith and Reason in a Post-secular Age*. Cambridge: Polity.
- Hedvig Eleonora församling (2006) *Församlingsinstruktion för Hedvig Eleonora församling*, Stockholms stift, fastställd 2006-12-15.
- Hervieu-Léger, Danièle (2000) *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.

- Hansson, Per och Elisabeth Hedin (1994) *Mediabilden av kyrkan i samband med Estonias förlisning – de två första veckorna efter katastrofen*. December 1994, Imedia AB.
- Hartman, Hans och Stefan Cederlöf (1993) *Handbok till Befrielsen*. Stockholm: Verbum.
- Højrup, Thomas (1983) *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Institut for europeisk folkelivsforskning og statens byggeforskningsinstitut: Köpenhamn.
- Ingelstam, Lars (1995) *Ekonomi för en ny tid*. Carlsson bokförlag: Stockholm.
- Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jakelic, Slavica (2010) *Collectivistic religions: religion, choice, and identity in late modernity*. Farnham: Ashgate.
- Jonsson, Stig och Annika Hagström (1997) *En bro över mörka vatten. Om människorna bakom rubrikerna*. Stockholm: Cordia.
- Kyrkans tidning 2010-06-10. Reportage om Svenska kyrkans gudstjänster, s. 1, 20–23.
- Kyrkans tidning 2011-01-28. Debattinlägg om kyrkans medarbetares roll i samhällsdebatten.
- Kyrkans Tidning 2011-01-11 Artikel om skolavslutningarna i Kungshamns kyrka.
- Kyrkans utbildning, förutsättningar och principer* (1978) Ett arbetsmaterial utgivet av Svenska Kyrkans Utbildningsnämnd. Stockholm: Skeab.
- Kyrkkoordineringen* (2007) Stockholm: Verbum förlag.
- Källstad, Thorvald, Lennart Ejerfeldt och Jørgen Straarup (1986) Religiösa reaktioner på Olof Palmes död. *Religion och samhälle* 1986:10. Religions-sociologiska institutet: Stockholm 1986.
- Levenskog, Yngve (1997) *Institutionssjälavård i Sverige 1932–1989: med särskild hänsyn tagen till fängelsesjälavården* (Pastoral care at total institutions in Sweden 1932–1989 : with special regard to pastoral care at prisons) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lind, Hilda (red.) (1993) *Befrielsen – Stora boken om kristen tro*. Stockholm: Verbum.

- Lindqvist, Kerstin och Lars Sverkström (1987), *Handbok för begravning*. Stockholm: Verbum.
- Lundberg, Lennart (2011) Enkätundersökning genomförd av Kyrkans Tidning under ledning av reporteren Lennart Lundberg, resultatet publicerat i Kyrkans Tidning 2011-06-01, s. 4.
- Lundblad, Niklas (1994) Framtidsforskarna om framtiden – en jämförande studie. *IPF rapport nr 29, december*. Institutet för Personal- och Företagsutveckling, IPF: Uppsala 1994.
- Lundin, Ingvar – Jonasson, Jan (1994) *Estonia – en kartläggning av Sveriges Radios agerande i samband med m/s Estonia förlisning onsdagen den 28 september 1994*. 1994-11-29. Stockholm: Sveriges Radios styrelse.
- Lundstedt, Göran (2006). *Biskopsämbetet och demokratin* (Ministry of the Bishop and Democracy). Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Martin, David (1978) *A General Theory of Secularization*. Oxford: Blackwell.
- Maslow Abraham H. (1954) *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Martin, David (2005) *On secularization: towards a revised general theory*. Aldershot: Ashgate.
- Marx, Karl (1975) *The Poverty of Philosophy*. Moscow: Progress Publishers.
- Miner, Maureen, Sam Sterland & Martin Dowson (2009) Orientation to the Demands of Ministry: Construct Validity and Relationship with Burnout. *Review of Religious Research*, vol 50, no 4, s. 463–479.
- Nilsson, Åsa (2010) *Kulturvanor i Sverige 1987-2010*. SOM-rapport nr 2011:23. SOM-Institutet; Samhälle, Opinion och Medier, Göteborgs universitet. Göteborg: SOM-institutet.
- Normann, Richard (1991) *Service Management: Strategy and Leadership in Service Business* Chichester: Wiley.
- Normann, Richard – Ramirez, Rafael. *Den nya affärslogiken*. Liber-Hermods: Malmö 1994.
- Norran 2011-05-07. Artikel om elevens agerande för skolväxlingar i kyrkan. Hämtat från website: <http://norran.se/2011/05/examenflyttasfrankyrkantillaulandashelvernarasar/>
- Nya Wermlandstidningen (1996) TT-intervju med biskop K. G. Hammar. *Nya Wermlandstidningen*, NWT, 1996-10-23, s. 10.
- Ogburn, W.F. (1938/1982) The Changing Family, in *Anderson M (ed). The Sociology of the Family*. London: Penguin Books.
- Papakostas, Apostolis (2011) The rationalization of civil society. *Current Sociology*, vol 59, no 1, s. 5–23.

- Pessi, Anne Birgitta and Olav Helge Angell and Per Pettersson (2010) Nordic Majority Churches as Agents in the Welfare State: Critical Voices and/or Complementary Providers? *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 45 No. 2, s. 207–234.
- Petré, Martin (2013) *Utbrändhet bland präster i Svenska kyrkan*. Examensarbete för kandidatexamen i teologi, Centrum för teologi och religionsvetenskap. Lund: Lunds universitet.
- Pettersson, Per (1995) *Svenska kyrkans folkreligiösa funktion i anslutning till Estonia-katastrofen*. D2-uppsats i religionssociologi. Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Pettersson, Per (1996) Implicit service relations turned explicit. A case study of the Church of Sweden as service provider in the context of the Estonia disaster, in Edvardsson, Bo – Modell, Sven (red.). *Service Management*. Nerenius & Santérus förlag: Stockholm 1996.
- Pettersson, Per (2000) *Kvalitet i livslånga tjänsterelationer*. Stockholm: Verbum.
- Pettersson, Per (2003) The Estonia Disaster (Sweden 1994): The Church of Sweden as Public Service Provider of Rituals, in Post, P., A. Nugteren, R. L. Grimes, P. Pettersson & H. Zondag, *Disaster Ritual, Explorations of an Emerging Ritual Repertoire*, Liturgia condenda 15, s. 187–199. Leuven: Peeters.
- Pettersson, Per (2010) Confirmation work in Sweden, in Schweitzer Friedrich, Wolfgang Ilk and Henrik Simojoki (eds.), *Confirmation work in Europe. Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries*, s. 184–204. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Pettersson, Per (2011) Majority Churches as Agents of European Welfare: A Sociological Approach, i Bäckström, Anders and Grace Davie, Ninna Edgardh, Per Pettersson (red.) *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 2*, Farnham: Ashgate, s. 15–59.
- Pettersson, Per and Ninna Edgardh (2011) Gävle Case Study Report, in Bäckström, Anders (red.), *Welfare and Values in Europe. Transitions related to Religion, Minorities and Gender. National overviews and Case Study Reports, Volume 1*. Studies in Religion & Society No 4. Uppsala: Uppsala University.
- Pettersson, Thorleif. Bakom dubbla lås. En studie av små och långsamma värderingsförskjutningar. *Projektet framtida folkrörelser, Institutet för framtidsstudier*: Stockholm 1988.
- Putnam, Robert (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

- Regeringens proposition 1995/96:80. Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan, s. 9–10. Stockholm: Sveriges regering.
- Reimers, Eva (1995) *Dopet som kult och kultur*. Stockholm: Verbum.
- Repstad, Pål (2008) Christmas Concerts – Maintaining Vicarious Religion. I Kanckos, L. & Kauranen, R. (red.) (2008) *Social samhörighet och religion. Festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis Forlag, s. 101–110.
- Repstad, Pål (2009) A softer God and a more positive anthropology: Changes in a religiously strict region in Norway. *Religion*, 39:2 (2009) s. 126–131.
- Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete (1994). *Mitt i församlingen* 1994:1. Uppsala: Svenska kyrkans församlingsnämnd.
- Rundgren, Viktor (1897) Statistiska studier rörande Svenska kyrkan. Örebro.
- SCB (2011) Svensk sysselsättningsstatistik samt uppgift om Sveriges befolkning 31 december 2011 (www.scb.se)
- Schmidt, Lars (1989) *Från kollektiv gammallutherdom till individualistisk fromhet. Fromhetslivet i Borgåbygden 1881–1923*. Licentiatavhandling i kyrkohistoria vid Teologiska fakulteten, Åbo akademi. Stencil.
- SFS 1686:0903 Kyrkolag. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 1974:152, Regeringsformen. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 1998:1591 Lag om Svenska kyrkan. Stockholm: Sveriges riksdag.
- Sigurdsson, Ola (2009) *Det postsekulära tillståndet: religion, modernitet, politik*. Göteborg: Glänta produktion.
- Skolinspektionen (2012) Om skolavslutningar på skolinspektionens websida 2012-03-15: www.skolinspektionen.se/sv/Tillsyn--granskning/Vagledning/Temasidor/Rektor-ansvarar-for-skolavslutningen/
- Skolverket (2012) Skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal. Juridiska anvisningar, granskade oktober 2012. Stockholm: Skolverket. Skolverkets website 2012-12-05: http://www.skolverket.se/polopoly_fs/1.162944!/Menu/article/attachment/Skolan%20och%20kyrkan%20121016_granskad121018.pdf
- SKU (2011) Närhet och samverkan. *Svenska kyrkans utredningar* 2011:2. Uppsala: Svenska kyrkan.
- SST (2011) *Nämnden för statligt stöd till trossamfund*, statistik tillgänglig på websida: <http://www.sst.a.se/statistik/statistik2011.4.4bf439da1355ecafdd2243b.html>
- Svenska Dagbladet 1994-09-29 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Svenska Dagbladet 1994-10-01 (I samband med Estoniakatastrofen).
- Svenska Dagbladet 1994-10-04 (i samband med Estoniakatastrofen).

- Svenska Dagbladet 2007-01-11 Biskop: Slopa kyrkliga avslutningar. Svenska Dagbladets websida: www.svd.se
- Svenska Dagbladet 2007-12-18 Debattartikel av Jan Björklund om skolavslutningar i kyrkan. Svenska Dagbladets websida: www.svd.se
- Svenska Dagbladet 2012-06-12 Uttalande av Stefan Attefall om skolavslutningar i kyrkan. Svenska Dagbladets websida: www.svd.se
- Svenska kyrkan (2011) *Svenska kyrkans statistikdatabas*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Svenska kyrkans kyrkokansli (maj 2011). Enkätundersökning om skolavslutningar bland ett befolkningsurval, publicerad i *Kyrkans Tidning* 2011-06-01, s. 5.
- Sveriges Radio, P1 1994-10-20 kl 09.00.
- Sveriges Radio 2005-01-09 <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2145&artikel=535592>
- Taylor, Frederick W (1911) *The Principles of Scientific Management*. New York: Harper & Brother.
- Tegenborg, Ida (2012) "Att vi den nåd besinna som räcker året om" – en religionssociologisk studie om skolavslutningar. C2 –uppsats i religionshistoria och religionsbeteendevetenskap. Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Thidevall, Sven (2000) *Kampen om folkkyrkan. Ett folkligt reformprograms öden 1928–1932 (The Theology of the Folk Church: The Struggle over National identity: The Fate of a Folk Church Reform Programme 1928–1930)*. Verbum: Stockholm.
- Uppsala Nya Tidning 1994-09-30 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Uppsala Nya Tidning 1994-10-03 (i samband med Estoniakatastrofen).
- Vargo, Stephen L. och Robert F. Lusch, 'Evolving to a New Dominant Logic for Marketing'. *Journal of Marketing*, 68/January (2004): pp. 1–17.
- Wadensjö, Bengt (1979) *Konfirmationen i kyrkans liv*. Stockholm: Skeab/Verbum.
- Waldetoft, Dan (1995) *Estonia inom oss*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Wallinder, Birgitta (1990) *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning*. Stockholm: Verbum förlag.
- Weber, Max (1922/1983), *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder, del 1*. Lund: Argos.
- Weber, Max (1922/1985), *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder, del 2*. Lund: Argos.

- Wingren Gustaf (1993) *Luthers lära om kallelsen*. Skellefteå: Artos.
- Wrede, Gösta (1992) *Folkkyrkan i framtiden*. Stockholm: Verbum.
- Yeung, Anne Birgitta, Ninna Edgardh Beckman och Per Pettersson (2006) *Churches in Europe as Agents of Welfare-Sweden, Norway and Finland. Working paper 2:1 from the project Welfare and Religion in a European Perspective*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 11/2006. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutet.
- Yeung, Anne Birgitta, Ninna Edgardh Beckman och Per Pettersson (2006) *Churches in Europe as Agents of Welfare-England, Germany, France, Italy and Greece. Working paper 2:2 from the project Welfare and Religion in a European Perspective*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 12/2006. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutet.
- Zeithaml, Valarie A., Leonard L. Berry and A. Parasuraman (1993) 'The Nature and Determinants of Customer Expectations of Service', *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21/1: 1–12.
- Ziebertz, Hans-Georg och Ulrich Riegel (red.) (2008) *Europe: Secular or Post-secular?* Berlin: LiT Verlag.
- Zuckerman, Phil (2008) *Society without God*. New York: New York University Press.
- Östmarks församling (2001) Församlingsinstruktion för Östmarks församling, Karlstads stift, fastställd september 2011.

Utmaningar för Svenska kyrkans identitet

när behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar

Per Pettersson är professor i religionssociologi vid Centrum för tjänsteforskning vid Karlstads universitet, och gästprofessor vid Centrum för forskning om religion och samhälle vid Uppsala universitet. Han har huvudsakligen forskat om majoritetsreligion och den religiösa situationen i Sverige, men också deltagit i flera internationella jämförande forskningsprojekt.

Bokens syfte är att belysa och problematisera spänningen mellan

- Svenska kyrkans starka fokus på söndagens huvudgudstjänst,
- det sjunkande deltagandet i denna gudstjänstform, och
- den ökade efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden, samt
- att därmed bidra till samtal och reflektion kring Svenska kyrkans identitet och dess medlemmars upplevelse av kyrkans identitet.

Söndagens huvudgudstjänst har en central plats i Svenska kyrkans verksamhet och i officiella dokument som uttryck för kyrkans identitet. Men sen lång tid tillbaka har deltagandet i söndagsgudstjänsterna succesivt minskat, samtidigt som efterfrågan och behovet av kyrkans medverkan inom andra områden har ökat. När församlingar och kyrkans personal möter denna efterfrågan blir många överlastade med arbete, samtidigt som de kan uppleva att de misslyckas i sitt uppdrag genom att deltagandet i söndagsgudstjänsterna är lågt. De enskilda kyrkomedlemmarna verkar däremot inte se det låga deltagandet i huvudgudstjänsterna som ett problem, utan uttrycker tillfredsställelse med sitt medlemskap och betonar särskilt värdet av de livsriter de tar del av, inte minst dopet.